

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA ÇALIŞMALARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUMA
SAĞLADIĞI MALİ DESTEKLER:
SOSYAL İNŞACI DEĞERLENDİRME

Dilek AKDENİZLİ KOCAGÜL

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Nazmi ÜSTE

İZMİR - 2018

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRUPA BİRLİĞİ ANABİLİM DALI
AVRUPA ÇALIŞMALARI PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUMA
SAĞLADIĞI MALİ DESTEKLER:
SOSYAL İNŞACI DEĞERLENDİRME

Dilek AKDENİZLİ KOCAGÜL

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Nazmi ÜSTE

İZMİR - 2018

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUMA SAĞLADIĞI MALİ DESTEKLER: SOSYAL İNŞACI DEĞERLENDİRME” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

..../..../.....

Dilek AKDENİZLİ KOCAGÜL

ÖZET

Doktora Tezi

**Avrupa Birliği'nin Türkiye'deki Sivil Topluma
Sağladığı Mali Destekler: Sosyal İnşacı Değerlendirme
Dilek AKDENİZLİ KOCAGÜL**

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Avrupa Birliği Anabilim Dalı

Avrupa Çalışmaları Programı

Çağdaş demokratik düzen içinde sivil toplum, siyasi otoritenin sınırlandırılmasını sağlayan, temel bir meşruiyet aracı olarak işlev görmektedir. Sivil toplum, bir yandan siyaset alanında bu işlevini yerine getirirken, bir yandan da toplumsal ve kültürel dönüşümün tetikleyici unsurlarından biri olarak devlet ve toplum ilişkisinde iki yönlü kurucu bir rol üstlenmiş olmaktadır.

Batı siyaset geleneği içinde, sivil toplum kavramı için, Antik Yunan'dan günümüze pek çok farklı tanımlama yapılmış, sivil topluma yüklenen rollere bağlı olarak kavramsal çerçeve de dönüşüm geçirmiştir. Günümüzün sivil toplumu, Kıta Avrupası için hala ağırlıklı olarak ekonomik çıkara odaklansa da, değerler eksenini de artık bu örgütlenmelerde belirleyicidir.

AB için de STK'lar, çıkar-değer örgütlenmeleri olarak Avrupalılaştırmanın özellikle derinleşme boyutunda, projelerine belirli bütçeler ayrılarak desteklenmesi gereken önemli bir paydaştır. Sosyal İnşacı bir perspektiften ifade edilecek olursa, özellikle norm ve değerlerin taşınması ve Avrupalı kimliğinin kurulmasında sivil toplumun bireylere yönelik bir inşa işlevi üstleneceği ve sosyal öğrenme için gerekli koşulları sağlayacağı öngörülmektedir.

Avrupalılaştırma, kurucu ülkeler için bile devam eden ve sonu gelmeyecek bir süreçtir. AB, hala hem üyelerinde hem de aday ülkelerde sivil toplum üzerinden Avrupalılık kimliğinin inşasına çalışmaktadır. Ancak bu hedef için

uygulanan mali destek programları beklenen etkiyi sağlamaktan uzaktır. Bu noktada, bir vaka olarak sosyal inşacı bir perspektiften ele alındığında, Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarına uygulanan mali destek programları, toplumsal norm ve değerlerin dönüştürölmesi ve kolektif bir kimlik inşa edilmesi hedefinde, AB’nin söylemleri ile uygulamaları arasındaki boşluğu ortaya koyar niteliktedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Avrupalılaşma, Türkiye’nin Üyelik Süreci, Sivil Toplum Kuruluşları, Mali Destek Programları, Müzakereci Demokrasi, Sosyal İnşacılık, Hegemonya

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy(PhD)

European Union's Financial Support to Civil Society in Turkey:

A Social Constructivist Assessment

Dilek AKDENİZLİ KOCAGÜL

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of European Union

European Studies Program

In the contemporary democratic system, the civil society functions as a fundamental tool for legitimacy that constrains the political authority. It plays a two-way role to establish the relationship between the state and society by both operating in the field of politics and triggering the change in cultural and social life.

Starting from the Ancient Greek age to the present time, the concept of civil society has constantly evolved in line with the Western political tradition, and a change in the mission entrusted to the civil society implies a corresponding change in its conceptual framework, as well. Today's Continental European civil society still focuses mainly on the economic interest, however, values also play a constitutive role in those organizations.

For the European Union, NGOs as interest/value organizations are important stakeholders to be supported by allocating certain amount of funds for their projects during the Europeanization process, especially for the deepening aspect. From a social constructionist perspective one can say that especially in the transmission of norms and values and the construction of European identity the civil society has a constitutive function for individuals and provides necessary conditions for social learning.

Even for the founding countries, Europeanization is an ongoing process that will never end. The EU has still been building a European identity through the civil society both for its members and candidate countries. However, the

financial support programs initiated to achieve that goal do not give the expected results so far. At that point, from a social constructionist perspective the civil society financial support programs launched by the EU in Turkey, as a case study, reveal the gap between the rhetoric and the practice of the EU in transmitting social norms and values and building a collective identity.

Keywords: European Union, Europeanization, Turkey's Accession Process, Non-Governmental Organizations, Financial Support Programs, Deliberative Democracy, Agonistic Pluralism, Social Constructivism, Hegemony

**AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUMA
SAĞLADIĞI MALİ DESTEKLER: SOSYAL İNŞACI DEĞERLENDİRME**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii
TABLolar LİSTESİ	xvi
EKLER LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1

**BİRİNCİ BÖLÜM
BİR ÜST KİMLİK OLARAK
AVRUPALILAŞMA KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE
SOSYAL İNŞACILIK**

1.1. AVRUPALILAŞMA NEDİR?	12
1.2. SOSYAL İNŞACILIĞA GÖRE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ	15
1.3. AVRUPA KİMLİĞİNİN İNŞASINDA İKNA VE SOSYAL ÖĞRENME MODELİ	20
1.4. SOSYAL İNŞACILIĞIN ELEŞTİRİSİ VE TAMAMLAYICI YAKLAŞIMLAR	24
1.5. AVRUPALILAŞMA VE SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ	28

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. SİVİL TOPLUM NEDİR?	35
2.2. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ FELSEFİ TEMELLERİ	39
2.3. GÜNÜMÜZDE DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

3.1. AVRUPA BİRLİĞİ DÜŞÜNCESİNİN DOĞUŞU	51
3.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KISA TARİHÇESİ	54
3.3. AVRUPA BİRLİĞİ KURUMLARI VE SİVİL TOPLUM İLE İLİŞKİLERİ	60
3.3.1. Temel Kurumlar ve Sivil Toplum ile İlişkileri	62
3.3.2. Talî Kurumlar ve Sivil Toplum	66
3.4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEMESİNDE SİVİL TOPLUMUN ETKİSİ	69
3.5. AVRUPA BİRLİĞİ TARAFINDAN ADAY ÜLKE STK'LARINA UYGULANAN MALİ DESTEK PROGRAMLARI	73
3.6. KATILIM ÖNCESİ YARDIM ARACI (INSTRUMENT FOR PRE-ACCESSION ASSISTANCE – IPA)	83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NE ÜYELİK SÜRECİNDE TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUMUN KONUMLANIŞI

4.1. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM YAPISI VE AB'YE BAKIŞI	86
4.2. TÜRKİYE'DE AB FONLARININ KULLANIMINA YÖNELİK KURUMSAL YAPILANMA	93
4.3. STK'LAR İÇİN AB DESTEKLERİNE BAŞVURU SÜRECİ VE DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ	102
4.4. AB'NİN 2007-2013 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DEKİ STK'LARA YÖNELİK OLARAK UYGULADIĞI MALİ DESTEK PROGRAMLARI	106

4.4.1. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu Tarafından Yürütülen Programlar	107
4.4.1.1. Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı	107
4.4.1.2. Sivil Toplum Aracı	108
4.4.1.3. Teknik Yardım ve Bilgi Değişim Aracı (TAIEX)	110
4.4.2. Sivil Toplum Diyalogu	110
4.4.3. Sivil Toplum Diyalogu: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti	114
4.4.4. VOC-Test Merkezleri Hibe Programı	115
4.4.5. Türkiye'nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki (Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri) Kadınların ve Kadın STK'larının Güçlendirilmesi Hibe Programı	115
4.4.6. Okul Öncesi Eğitimin Güçlendirilmesi Hibe Programı	116
4.4.7. Sivil Toplum Örgütleri Arasında Diyalogun Geliştirilmesi Hibe Programı	116
4.4.8. Yerel Düzeyde Sivil Katılımın Güçlendirilmesi Hibe Programı	117
4.4.9. Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Hibe Programı	117
4.4.10. Özürlülerin Toplumsal Entegrasyonunun Geliştirilmesi Hibe Programı	118

BEŞİNCİ BÖLÜM

2007-2013 DÖNEMİNDE AB TARAFINDAN TÜRKİYE'DEKİ STK'LARA SAĞLANAN DESTEKLERİN DEĞERLENDİRMESİ

5.1. STK'LARA YÖNELİK MALİ DESTEK PROGRAMLARININ GENEL HEDEFLERİ	119
5.2. STK'LARA YÖNELİK MALİ DESTEK PROGRAMLARINA İLİŞKİN İSTATİSTİKLER	125
5.3. MALİ DESTEK PROGRAMLARINDAN YARARLANAN STK'LARIN KURUMSAL YAPISI	129
5.4. STK'LARA YÖNELİK MALİ DESTEK PROGRAMLARININ EKSİKLİKLERİ VE UYGULAMADA YAŞANAN SORUNLAR	132

5.4. AVRUPALILAŞMA AÇISINDAN MALİ DESTEK PROGRAMLARININ ETKİSİ	138
SONUÇ	143
KAYNAKÇA	168
EKLER	

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AER	Assembly of European Regions – Avrupa Bölgeler Meclisi
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AYÇ	Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi
BBV	Bolu Bağışçılar Vakfı
Bkz.	Bakınız
CEEP	European Centre of Employers and Enterprises Providing Public Services – Avrupa Kamu Hizmeti Veren İşveren ve İşletmeler Merkezi
CEMR	Council of European Municipalities and Regions – Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi
CENTURIO	Common European Interregional Training Programme for Regional Officers of Eastern and Central Europe – Doğu ve Orta Avrupa Bölgesel Yöneticileri için Avrupa Bölgelerarası Ortak Eğitim Programı
CFCU	Central Finance and Contracts Unit – Merkezi Finans ve İhale Birimi
CLRAE	Congress of Local and. Regional Authorities of Council of Europe – Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi
COFACE	Confederation of Family Organisations in the European Union – AB Aile Örgütleri Konfederasyonu
CONCORD	European NGO Confederation for Relief and Development – Avrupa Yardım ve Kalkınma STK’ları Konfederasyonu
COPA	Committee of Professional Agricultural Organisations – Profesyonel Zirai Örgtler Komitesi
COR	Committee of the Regions – Bölgeler Komitesi
COREPER	Comité des Representants Permanents – Daimi Temsilciler Komitesi
CSR	Corporate Social Responsibility – Ortak Sosyal Sorumluluk Projesi
DİHAA	Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı

DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
EFC	European Foundation Centre – Avrupa Vakıf Merkezi
ENPI	European Neighbourhood and Partnership Instrument – Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı
ENTO	European Network of Training Organizations for Local and Regional Authorities – Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimleri Eğitim Kurumları Ağı
ESSEDRA	Environmentally Sustainable Socio-Economic Development of Rural Areas – Kırsal Bölgelerde Çevresel Sürdürülebilir Sosyo-Ekonomik Kalkınma Projesi
ETUC	European Trade Union Confederation – Avrupa Sendikalar Konfederasyonu
EURATOM	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
EUROMED	Euro-Mediterranean Partnership – Avrupa-Akdeniz Ortaklığı
EUVP	European Union Visitors Programme – Avrupa Birliği Ziyaretçi Programı
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
HAK-İŞ	Hak İşçi Sendikalar Konfederasyonu
IPA	Instrument for Pre-Accession Assistance – Katılım Öncesi Yardım Aracı
IPARD	Instrument for Pre-Accession Assistance Rural Development Programme – Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Programı
ISPA	Instrument for Structural Policies for Pre-Accession – Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Mali Yardım Aracı
İHD	İnsan Hakları Derneği
İKV	İktisadi Kalkınma Vakfı
JCI	Junior Chamber International – Genç Liderler ve Girişimciler Derneği
KALDER	Türkiye Kalite Derneği
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
LOGON	Local Governments Network of Central and Eastern European Countries – Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Yerel Yönetimler İşbirliği Ağı

MEDA	Mediterranean Economic Development Area – Akdeniz Ekonomik Kalkınma Bölgesi
MFİB	Merkezi Finans ve İhale Birimi
MIPD	Multi Annual Indicative Planning Document – Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
MYK	Mesleki Yeterlilik Kurumu
NAO	National Authorising Officer – Ulusal Yetkilendirme Görevlisi
NATO	North Atlantic Treaty Organization – Kuzey Atlantik Paktı
NIPAC	National IPA Coordinator – Ulusal IPA Koordinatörü
P2P	People to People – İnsandan İnsana Programı
PERSON	Partnership to Ensure Reform of Supports in Other Nations – Diğer Milletlerde Desteklerin Reformunu Temin için Ortaklık Projesi
PHARE	Poland and Hungary Assistance for the Reconstruction of the Economy – Polonya ve Macaristan Ekonomilerini Yapılandırmak için Yardım
RUSİHAK	Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya
SAPARD	Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development – Tarımsal ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Eylem Programı
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
STÖ	Sivil Toplum Örgütü
TACSO	Technical Assistance for Civil Society Organisations – Sivil Toplum Kuruluşları için Teknik Destek
TAIEX	Technical Assistance and Information Exchange – Teknik Destek ve Bilgi Aışverişı Bürosu
TAV	Türkiye Avrupa Vakfı
TEMA	Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TEN-T	Trans-European Transport Networks – Trans-Avrupa Şebekeleri
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı

TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TİM	Türkiye İhracatçıları Meclisi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKDK	Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜRK-İŞ	Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
UNICE	Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe – Avrupa Sanayici ve İşverenler Konfederasyonu Birliği
YFJ	European Youth Forum – Avrupa Gençlik Forumu

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: 2007-2013 IPA Dönemi AB Mali Yardımının Aday ve Potansiyel Aday Ülkelere Göre Dağılımı	s. 84
Tablo 2: 2016 Yılı İtibariyle Faaliyet Alanlarına Göre Türkiye'deki Dernek ve Üye Sayıları	s. 89
Tablo 3: Çeşitli Programlar Kapsamında Türkiye'ye Sağlanan Fonlar	s. 93
Tablo 4: 2002-2006 Türkiye Tarafından Kullanılan AB Mali Yardımları	s. 94
Tablo 5: IPA Dönemi (2007-2013) için Türkiye Mali Yardım Miktarları	s. 95
Tablo 6: IPA-I Yıllara Göre Ulusal Programlara Ait Genel Görünüm	s. 96
Tablo 7: Mantıksal Çerçeve Tablosu	s. 104
Tablo 8: 2013 Yılı İtibariyle Dernek Başına Düşen Kişi Sayıları	s. 126

EKLER LİSTESİ

EK 1: 2002-2014 Döneminde Uygulanan AB Hibe Programları	ek s.1
EK 2: Hibe Programları Kapsamında Desteklenen Projelerin Kuruluşlara Göre Dağılımı (Kasım 2014 itibariyle)	ek s.6
EK 3: Ana Yararlanıcıların Bulunduğu İllere Göre Proje Sayıları	ek s.7
EK 4: AB Tarafından Destek Sağlanan Projelerden Örnekler	ek s.8

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUMA SAĞLADIĞI MALİ DESTEKLER: SOSYAL İNŞACI DEĞERLENDİRME

GİRİŞ

Batı siyasal geleneği içinde pek çok kavram zamanla büyük dönüşümler geçirmiş, toplumsal olarak yaşanan büyük kırılma anları paradigma kaymalarıyla birlikte pek çok kavramsal çerçeveyi de yeniden çizmiştir. Sivil toplum kavramı da siyaset biliminin en çok dönüşüm geçiren kavramlarından biri olarak karşımıza çıkar. Sivil topluma dair tanımlamalar, bu dinamik tarihsel dönüşüm sürecinin içinde sürekli yeni bileşenlerle şekillendirilmiştir.

Ortaya çıkışı itibariyle, şehir devletleri açısından, sivil topluma genel tanımını siyaset vermiştir. Şehir devletlerinde, her bir yerleşim biriminden seçilerek yönetime katılanlardan oluşturulan meclis, yasaların demokratik şekilde hazırlanması ve tiranlığın engellenmesi yönündeki en önemli mekanizma olmuştur. Kan bağı ve veraseti kabul etmeyen bu sistemin en parlak dönemi, Atinalı Perikles zamanında yaşanmış olup Perikles'in ünlü söylevlerinde de belirttiği gibi, o dönemde devlet işlerine karışmayanlar, kendi işi gücü ile uğraşan sessiz bir yurttaş değil, hiçbir işe yaramayan biri olarak görülmüştür. Siyasetle uğraşmayı her bir vatandaşın asli görevi sayan bu anlayıştan hareketle, Aristo da sivil toplum kavramını, şehir devletlerinde şehrin yönetimine katılan yurttaşları ifade etmek için kullanmıştır.

Ortaçağ'da ise sivil toplum, yine siyasal bir algılama içinde, dini yönetimle dünyevi yönetim arasındaki sınırı çizmekte, Kilise karşısında krallar, derebeyleri ve asillerin oluşturduğu siyasi toplumu işaret etmektedir.

Ortaçağ'ın sonlarına doğru kentlerin, dolayısıyla burjuvazinin keşifler ve gelişen ticaretin sonucunda yükselişe geçmesi, ticaretin önündeki engelleri aşmak için örgütlü şekilde mücadele edilmesi fikrini de beraberinde getirmiştir. Derebeylikler nedeniyle malların dolaşımında sürekli farklı kanunlara ve özellikle her noktada farklı vergilere tabi olan burjuvazi, derebeyleri ile mücadele etmesi için merkezi krallıkları desteklemeye başlamıştır. Derebeylerinden merkezi krallıklara doğru Avrupa siyasal sisteminde yaşanan bu dönüşüm sivil toplumun dönüşümünde de etkili olmuştur.

Bununla birlikte, Aydınlanma çağının sonlarına kadar sivil toplum, hâlâ siyasal alanın bir unsuru olarak algılanmaya devam etmiştir. Sivil toplum, devlete ilişkin kavramlardan biridir. Bu algılama özellikle Hobbes¹ gibi toplumsal sözleşmeci düşünürlerde doruk noktasındadır. Toplumsal sözleşmenin gereği olarak, zaten devlet ve siyasal sistem, sivil toplumun varlığını mümkün kılmaktadır. Sivil insanın tanımı, bir devletin altında yaşayabilen insandır. Bu açıdan, siyasal alandan ayrı düşünülmesi mümkün değildir.

Ancak Hegel’le birlikte ilk kez sivil toplum siyasal toplumdan ayrı, özerk bir yapı olarak net bir şekilde tanımlanmaya başlanmıştır. Her ne kadar, kişisel ve çoğu zaman bencil çıkarların benzer çıkarları paylaşan bireylerce ortak bir zeminde, toplu halde savunulması, Hegel için de ancak devletin sağladığı hukuk düzeni sayesinde mümkün oluyorsa da, onun düşüncesinde sivil toplum, siyasal alandan ayrı, kendine özgü toplumsal görev ve işlevleri olan bir yapıdır.²

Hegel’in kurgusunda, sivil toplum, kendi çıkar ortaklığı içinde sadece faydasını en üst noktaya çekmekle ilgilenmez, bu durumun sürdürülebilirliği için yeni üyeler edinmek ve bu üyelere çıkarların savunulması hususunda eğitim vermekle de yükümlüdür. Bu işlevi en yetkin şekilde yerine getirebilen çıkar grubu da, doğal olarak çıkarların en net şekilde tanımlı olduğu sanayici sınıfıdır.

Felsefe tarihinde, kendi tabiriyle “baş aşağı” duran Hegel’in diyalektiğini, idealist kabuğundan çıkarıp rasyonel bir temele oturtarak diyalektik materyalizmi kurduğu kabul edilen Marx³ da sivil toplumu ele alan düşünürlerden biridir. Marx için de sivil toplum, siyasal toplumdan ayrı bir yapıdır. Ekonomik yapının ve üretim ilişkilerinin gerçekleştiği altyapı ile altyapı tarafından şekillendirilen ve devlet, hukuk, din ve ahlak gibi kurumlardan oluşan üstyapı dikotomisi içinde, sivil toplumu ekonomik ilişkilerden doğan bir altyapı unsuru olarak konumlandırır.

Marxist gelenekten gelmekle birlikte, Gramsci için ise sivil toplum, üst yapısal bir kurumdur.⁴ Sadece ekonominin belirlediği bir yapı olmanın çok ötesine geçen sivil toplum, bizzat devletin meşruiyetini ve kitlelerin rızasını sağlayarak

¹ Bkz. Thomas Hobbes, **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

² George Sabine, **Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi**, çev. Özer Ozankaya, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991, s. 49.

³ Karl Marx, **Kapital: Ekonomi Politğin Eleştirisi Cilt 1 Sermayenin Üretim Süreci**, çev. Mehmet Selik, Nail Satılğan, Yordam Kitap, İstanbul, 2011, s. 22.

⁴ Noberto Bobbio, **Gramsci ve Sivil Toplum**, çev. A. İpek, K. Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 22.

devletin devamlılığında önemli bir rol oynamaktadır. Hegemonyayı taşıyan en önemli araçlardan biri olarak sivil toplum, yönetici sınıfa ait kültürel değerlerin kitlelerce benimsenmesini sağlayan bir aracı konumundadır. Bu noktada Gramsci sivil toplumu tekrar siyaset alanına taşıyarak devleti, baskıcı aygıtlara sahip olan siyasal toplumla, hegemonyayı taşıyan sivil toplumun birleşimi olarak tanımlamaktadır.

Özellikle hegemonya kavramı, Dünya Savaşları sonrasında kurulmak istenen yeni dünya düzeninin temelindeki en önemli taşıyıcılardan birini işaret etmektedir. İki Dünya Savaşı sonrası ulus devletlerin yıkıcı gücü karşısında, Avrupa'nın yeniden yapılanma süreci tekrar kendine özgü bir dönüşümle sonuçlanmıştır. Bu benzersiz dönüşüm egemenlik açısından bir paradigma kaymasına yol açarak yepyeni bir aktörün, Avrupa Birliği (AB)'nin doğuşuyla sonuçlanmıştır.

Küreselleşme sürecinde her alanda sınır aşan işlemlerin artan hacmi, ulus devleti giderek etkisizleştirirken ortaya çıkan bu yeni yapı, ulus devletin boş bıraktığı alanı doldurmaya talip olmuş ve uluslarüstü bir düzenleyici rol üstlenmiştir.

Bu düzenleyici rol, günümüzde teknik bir koordinasyondan çok daha fazlasını içermektedir. AB, pek çok alanda ulus devletlerin egemenlik hakkını devralırken sadece yasal ve teknik prosedürler toplamı olmanın ötesine geçip yeni bir siyaset paradigması kurabilme iddiasındadır. AB, bu yeni siyaset paradigmasını, kitlelere kabul ettirme mücadelesi içindedir. İşte bu mücadelede, Gramsci'nin geliştirdiği hegemonya kavramı, bir Avrupa vatandaşı kimliği altında kitlelere siyasal ve kültürel değerlerini benimsetmek için AB'nin neden sivil topluma ihtiyaç duyduğunu anlamakta anahtar niteliğindedir.

AB'nin kuruluşundan itibaren Avrupa bütünleşme sürecini daha pozitivist bir perspektiften açıklamaya çalışan yeni işlevselcilik ya da liberal hükümetlerarasıcılık gibi kuramlar, öncelikle siyasi aktörlerin ve kurumların etkileşimine odaklanmışlardır. Bu bağlamda, ekonomik ve hukuksal düzenlemeler ile ortak çıkarlar doğrultusunda kurulan rasyonel işbirlikleri bu kuramların ilgi alanını oluşturmuştur. Ancak genişlemenin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkan derinleşme sürecinde ortak çıkarların, ortak değer ve normlardan ayrılamayacağı gerçeği, bu kuramların kendi içinde sürekli bir değişim geçirmekte olan AB'nin

ulaştığı noktayı ve Avrupalılaşıma sürecini tam olarak açıklayamadıklarını göstermiştir.

Nitekim yeni işlevselcilik, ulus devletin içindeki çıkar gruplarının ve ulusüstü bölgesel yapıların teşviki ile hükümetlerin otomatik olarak bütünleşme yönünde davranacağını öne sürmektedir. Bütünleşmenin aktörleri olan ulus devletler çıkarları doğrultusunda bütünleşmeyi tercih ederler. Bu çıkar maksimizasyonu ekonomik bütünleşmeden siyasal bütünleşmeye geçişi de olanaklı kılmaktadır.

Benzer şekilde liberal hükümetlerarasıcılık da hükümetlerin rasyonel tercihler doğrultusunda bütünleşmeyi gerçekleştireceklerini, bu süreci de yapılan pazarlıkların belirlediğini öne sürmektedir. Bu iki kuram da AB'nin kuruluş aşamasını ve ilk dalga genişlemeleri belirli oranda açıklayabilse de, özellikle yüksek maliyeti göz önüne alındığında, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin üyeliğinin analizinde yetersiz kalmaktadırlar. Bütünleşmenin geçirdiği evrim ve AB kurumlarının ulus devletlerden bağımsızlaşmaya başlayan daha kapsayıcı vizyonunun da etkisiyle kimlik, değerler ve normlar gibi kavramların hesaba katılması zorunlu hale gelmiştir.

AB güçlü ve istikrarlı bir yapıya ulaşabilmek için, bir yandan üye sayısını artırırken, bir yandan da toplumsal ve siyasal alanda daha derine nüfuz etmeyi; bir başka ifadeyle, genişleme sürecini derinleşmeyle tamamlamayı hedeflemektedir. Bu hedef için rasyonel değerlendirmelerin yanı sıra, kimlik, değerler, normlar, değişim ve sosyal öğrenme gibi kavramların da dikkate alınması gerekmektedir.

Nitekim bir topluluk içindeki temel aktörlerin etkileşimi, sürece dahil olan daha geniş kitlelerin kimlik ve değerlerini de kapsamaya başladığında, bir inşa niteliği kazanarak üst kimliğin oluşumunu sağlar. “Bu sayede uluslararası bir örgüt, zamanla kendi üyelerinden özerklik kazanıp, uluslararası sistemde kendi başına siyasi bir aktör olabilme yoluna girebilmektedir.”⁵

Böyle bir üst kimliği kurabilmek için toplumsal alanda derinleşebilmek ve bireylerin gündelik hayat pratiklerinde her gün yeniden ürettikleri sosyal gerçekliği dönüştürmek gerekmektedir.

⁵ Remi Maier-Rigaud, **International Organizations as Corporate Actors: Agency and Emergence in Theories of International Relations**, Preprints of the Max Planck Institute on Collective Goods, Bonn, 2008, s. 3'ten aktaran Muhammed Tandoğan, “Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) Kuramı Bağlamında Afrika Birliği”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 3, 2015, <http://itobiad.com/article/view/5000131526/5000132218>, (15.02.2016), s. 636.

Derinleşme sürecine sosyolojik bir bakış açısı getiren Sosyal İnşacılığa göre, sosyal yapılar insanlar tarafından gündelik pratikler yoluyla inşa edilmekte ya da yeniden üretilmektedirler. İnsanlar sosyal çevrelerinden ve kolektif olarak paylaşılan anlam sistemlerinden bağımsız var olamazlar. Öte yandan sosyal yapılar bireyleri belirledikleri gibi, süreç içinde yine bireyler tarafından da dönüştürülmektedirler. Avrupa bütünleşmesinde de işte bu kurucu unsurların karşılıklı inşası söz konusudur. Birbirine benzeyen kurumların etkileşimi “değişim aktörleri” (change agents) sayesinde zamanla homojenleşmeye neden olurken AB’nin genel çerçevesini çizip yeniden tanımladığı değerlerin bireylerce benimsenmesi ve Avrupalılık kimliğinin inşa edilmesi de “norm girişimcileri” sayesinde olmaktadır. Norm girişimcileri, iç değişimin benimsenmesinde temel sosyalizasyon unsurlarıdır.

Sosyal inşacılık için toplumsal normlar, bireylerin kimlik ve çıkarlarının dönüştürülmesi ve yeniden kurulmasında belirleyicidir. Bu açıdan normlar sadece toplumsal yapı içinde bir düzenleme aracı olmaktan çok daha fazla bir işleve sahiptirler. Kimliklerin kurulmasında normların “doğru olana dair” yaptıkları yönlendirmeler, bireylerce içselleştirilir. Bu noktada, kimliğin temelinde yatan normlar, çıkarların tanımlanmasında da yine belirleyici olur. Bu nedenle bir sivil toplum kuruluşunun üyeleri üzerinde sahip olduğu norm yayma etkisi ona kurucu bir nitelik kazandırmaktadır. Kolektif bir değerler sistemi içinde, bireyler kadar bu bireylerin temas halinde oldukları sosyal ve siyasal yapılar da dönüşüm geçirmektedir.

Rasyonalist yaklaşımlara göre, Avrupalılaşma ne kadar çok fırsat ve sınırlama, bir başka deyişle, yüksek adaptasyon baskısı sağlarsa, içerideki güçler dengesinin değişimine neden olacak kaynakların yeniden dağılımı da o derecede mümkün olacaktır. Orta seviyede bir baskı ise ancak resmi kurumların desteği ile sonuç alıcı olabilir.

Sosyolojik yaklaşım ise tersine yüksek derecede baskının değişim yönünde güçlü bir kurumsal eylemsizliğe neden olacağını ifade etmektedir. Yeni normların, kuralların ya da pratiklerin mevcut olanlarla değişimi kolay değildir. Derin ve ani değişimler ancak kriz ya da dış zorlama ile gerçekleşebilir. Bu durumda orta seviyede bir baskı en azından orta vadede daha uygun sonuç vericidir. Politik ya da kurumsal bir uyumsuzluk olması halinde, orta seviyede bir baskıyla yukarıdan gelen

yeni normlar, fikirler ve ortak anlayış, norm girişimcileri ve resmi olmayan kurumlar aracılığıyla sosyal öğrenme ve sosyalleşme süreçleri sayesinde içselleştirilir ve yeni kimliklerin inşası mümkün olur.

İçerideki değişimin sağlanması ve yeni bir üst kimlik inşasının yöntemi açısından sosyal inşacılığın verdiği perspektif her ne kadar diğer kuramlardan daha kapsayıcı olsa da, benimsetilmeye çalışılan norm ve değerlerin neler olduğu ve ne kadar tutarlılık gösterdiği de bu üst kimliğin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Günümüzde AB'nin üye ve aday ülkeler tarafından içselleştirilmesini beklediği ortak anlayış ve değerlerin bir listesi olarak Kopenhag kriterleri bağlamında, AB tarafından demokrasi, çoğulculuk, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi kavramlara vurgu yapılmakta, bu sayede pek çok farklı etnik unsuru içermekte olan bir yapı, ortak değerler zemininde birleştirilmeye çalışılmaktadır. Bu değerlere yapılan “evrensellik” vurgusu ile, farklı etnik köken ve sosyal yapılardan gelen bireylerin bu değerleri içselleştirebilmesi ve kolektif bir kimlik duygusu geliştirilebilmesi amaçlanmaktadır. Bu bakımdan, sivil toplumun bu değerlerin taşınıp kolektif bir kimliğin benimsenmesinde oynayacağı kurucu rol, bir başka deyişle Avrupalılık kimliğinin inşası, AB için yaşamsal önemdedir.

Bireysel çıkarların evrensel değerler temelinde tanımlanabildiği, bu sayede farklılıklardan kaynaklı çatışmaların üstesinden gelindiği bir Avrupa kurgusu, Habermas'ın Müzakereci Demokrasi kuramı ile de doğrudan örtüşmektedir. Habermas, Avrupa Birliği'nin sağladığı hukuk düzeni içinde, tüm tarafların eşit ve özgürce kendini ifade edebildiği bir demokrasi ortamında, en doğru olan argüman üzerinde rasyonel konsensüse ulaşılabileceğini savunmaktadır. Bu ortak değerler zeminin benimsenmesi ve farklı çıkarların özgürce savunulabilmesinin olmazsa olmaz koşulu da yine sivil toplumdur.⁶

Ancak Habermas'ın bu idealize edilmiş sivil toplum kavramı gerçeklikle ne kadar örtüşmektedir? Kıta Avrupası açısından sivil toplum bir çıkar savunuculuğunun ötesinde, ortak değerler zeminin kurucusu olma rolünü ne kadar istekli şekilde oynamaktadır? Gelişimi ve toplumsal olarak oynadığı rol açısından Kıta Avrupası'nda sivil toplum, AB'nin kendisinden beklediği norm ve değerlerin

⁶ Craig Calhoun, “Introduction”, **Habermas And The Public Sphere**, (Ed. Craig Calhoun), The MIT Press, Cambridge, 1992, http://courses.ischool.berkeley.edu/i218/s15/calhoun_BPSIntroduction.pdf, (21.08.2012), s. 14.

taşıyıcılığından çok, ekonomi politiğe uygun şekilde, çıkar temelli rasyonel birliktelikler olarak tanımlanmaya daha uygun bir yapı sergilemektedir.

Nitekim Chantal Mouffe da Habermas'ın dayandığı en iyiye ulaşabilecek nitelikteki “modern” insan aklını eleştirmekte ve siyaset alanında agonistik plüralizm (çekişmeci çoğulculuk) anlayışını yerleştirmek gerektiğini savunmaktadır.⁷ Ona göre, siyasetin merkezinde rasyonel konsensüs değil, çatışma bulunur.

Mouffe'a göre, her şeyden önce, demokrasi ve liberalizm kavramlarının aslında nasıl yapay bir şekilde bir araya getirildiğini görmek gerekir. Demokrasi kavramı, halk egemenliğini temel alan bir yönetim şekli olarak eşitlik ilkesine dayanmaktadır. Liberalizm ise hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi kavramları öne çıkarırken farklılığı vurgulamaktadır. O nedenle bu iki geleneğin arasında doğaları gereği bir gerilim bulunmaktadır. Demokrasi ideali bütün bir insanlığa değil, sadece belirli bir halka ait olarak kurgulanabilir. Bu nedenle demokratik bir toplum kimliğinin inşası mutlaka “biz ve onlar” ayrımına dayanmaktadır.⁸

Konsensüs ancak belli bir an için iktidarın stabilize edilmesi olup bu durum geçicidir. Karşıtlar arası mücadelenin bir sonu yoktur ve olmamalıdır. Özgürlük ve eşitlik ilkelerini benimsemiş olmak kaydıyla karşıtlar, düşmanlıktan uzak bir şekilde birbirleriyle mücadele edebilmelidirler. Önemli olan, biz ve onlar ayrımını düşmanlığa vardırmanın, karşıtlar arası mücadele içinde tutabilmektir.⁹

Yine de Habermas'ın müzakereci demokrasi modelinde de, Mouffe'un agonistik çoğulculuğunda da, esas unsur, ancak bir hukuk düzeninin hakim olduğu, insan haklarına dayalı bir siyasal yapı içinde var olabilen, dinamik bir sivil toplumdur. Ancak, bu noktada, kıta Avrupa'sında ekonomik çıkar temelli bir geleneğe sahip olan ve profesyonel birlikteliklerin genel karakteristiğini verdiği bir sivil toplumun, yukarıda tanımlanan demokrasi modellerinde hak ve özgürlükler açısından nasıl bir işlev göreceği tartışmalıdır.

Buna karşın, AB'nin sivil toplum politikası, liberal düşünce geleneğinin bir yansıması olarak, sivil toplumun her ne kadar çıkar ekseninde hareket etse de, toplumsal değişime olumlu yönde katkı sağlayacağı inancına dayanmaktadır. Bu

⁷ Bkz. Chantal Mouffe, **Demokratik Paradoks**, çev. A. Cevdet Aşkın, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s. 137.

⁸ Mouffe, s. 106.

⁹ Mouffe, s. 110.

doğrultuda, genişleme sürecine de aynı perspektif taşınarak, aday ülkelerin Birliğe hazırlanmalarında sivil toplumun kurucu bir rol oynaması beklenmekte ve sağlanan mali desteklerle sivil toplumun kurumsal alt yapısı geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ancak, aday ülkeler bir tarafa, üye ülke hükümetleri ve AB kurumları nezdinde bile sivil toplumun karar alma mekanizmalarına aktif katılımını sağlayacak kanallara sahip olduğunu söylemek pek mümkün değildir. AB, bu açıdan sivil toplumu, bir anlamda politika ve söylemlerine otomatik olarak uyum sağlaması ve bunları kitlelere yayması beklenen, ancak kendisi karar süreçlerine katılım sağlayamayan, görüşlerine de genel olarak karar alıcılarla uyumlu olduğunda kulak verilen, dolaylı bir paydaş konumunda bırakılmaktadır.

Günümüzde AB'nin ekonomik bütünleşmeden siyasal bütünleşmeye, oradan da kimlikleri bütünleştiren bir üst kimlik inşasına yöneldiği gelişim çizgisinde, Birliğin geleceği bu üst kimliğin ne ölçüde yerleştirilebildiğine bağlı görünmektedir. Pozitivist yöntemlerle ölçülmesi çok mümkün olmayan kimlik gibi soyut bir olgunun inşasında, hükümetlerden çok sivil toplumun etkin olabileceği düşünülmekteyse de, kullanılacak yöntem konusunda AB kurumları ve üye ülke hükümetleri net bir görüşe sahip değildirler. Sosyal inşacılığın itirazına rağmen, AB hala rasyonel tercihlerin belirleyici olacağı düşüncesinden yola çıkarak, ortaya konan hedefler doğrultusunda mali destek sağlanmasının sivil toplumu istenen yönde harekete geçireceği ve kitlelere yön verebileceğini beklemektedir. Oysa mali destekler, teknik düzenlemeler ve fiziki alt yapının geliştirilmesine imkân tanısa da kimlik inşasında yeterli etkiyi sağlayamamaktadır. Bu yetersizliğin en somut örneklerinden birini Türkiye'nin adaylık süreci bize vermektedir.

Bir vaka olarak ele alındığında, özellikle Türkiye'nin üyelik süreci açısından, Avrupa değerlerinin bir taşıyıcısı olarak sivil toplumun etkili bir rol üstlenmesinin önünde bir dizi engel görülmektedir.

Öncelikli olarak, Batı Avrupa'da artık devletle toplum arasında özerk bir alana sahip olduğu kabul gören ve eleştirel duruşu ve sağladığı kamuoyu baskısıyla politik karar alma mekanizmalarına dolaylı da olsa etki edebilen bir sivil toplum yapısının, Türkiye'de de var olduğunu söylemek tartışmalıdır.

Türkiye'deki sivil toplum geleneği, Osmanlı döneminin vesayetçi izlerini taşımaktadır. Dini cemaatler ya da esnaf örgütlenmeleri olarak karşımıza çıkan

Osmanlı dönemi sivil toplum unsurları, ancak Padişahın mutlak otoritesi altında var olabilmüşlerdir. Farklı dinlere ait grupların dini önderlerinin Sultana karşı sorumlu bir devlet memuru gibi (kethüdalar) hareket ettiği **millet sistemi**, devletin ticaret ve ekonomi üzerindeki denetimine aracılık eden **loncalar** ile Sultan tarafından atanan Şeyhülislamın reisliğini yaptığı ulemanın ve devletin himayesi ile varlığını sürdüren tarikatların taşıdığı **din kurumu**, doğaları gereği devletin karşısında özerk bir alan sağlayamamıştır.¹⁰ Günümüzde ise hem niteliksel hem de niceliksel bakımdan ciddi anlamda sınırlılıkları bulunan Türkiye'deki Sivil Toplum Kuruluşları (STK), ideolojik kamplaşmaların etkisiyle çok dağınık bir yapı sergilemekte ve toplumsal dönüşüme öncülük edebilecek bir söylem ve eylem birliğine ulaşamamaktadırlar.

Bununla birlikte, genel olarak küreselleşmenin, özel anlamda da AB'nin sivil topluma yüklediği misyon, Türkiye'de kavram üzerine tartışılmasını getirmiş ve artan farkındalıkla birlikte, nihayetinde beklenen sonucu sağlamaktan uzak da olsa, verilen mali destekler sivil toplum alanında belirli bir kapasite gelişimini başlatmıştır.

Ancak müktesebat uyumunun ötesinde, normlar ve değerler bazında toplumsal değişimi sağlamak üzere uygulanan mali destek programları beklenen etkinlikte değildir. AB, mali destekleri, hem üye ülkeler hem de Türkiye ve diğer aday ülkeler için toplumsal değişim ve kimlik inşasına yönelik etkin bir mekanizma olarak kullanmakta zorluk yaşamaktadır.

Üyelik müzakereleri sadece teknik bir süreç olarak müktesebatın uyumlaştırılması üzerinden yürütülmekte olup hukukun üstünlüğü, demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin toplumlar tarafından içselleştirilmesine dair sonuçları öngörülebilir bir araç geliştirilememiştir. Kimlik ve değerlerin aktarımına yönelik uygulanan mali destek programları, oldukça cüzi ve yüzeysel kalmaları nedeniyle toplumsal kimlik inşasını tetiklemekten uzaktır. Üstelik zaten sınırlı olan bu programlardan, kapasite yetersizliği nedeniyle Türkiye'deki sivil toplumun yeterince yararlanabilmesi de mümkün olamamaktadır.

Destek hususunda yüzeysel yaklaşım ve sınırlı bütçeler bir yana, AB bürokratları ve siyasetçilerinin kimlik ve değerler bağlamında Türkiye'ye yönelik kullandıkları sert ve kimi zaman dışlayıcı dil de kimlik inşasını sekteye uğratan

¹⁰ Gülgün Erdoğan Tosun, **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi: Türkiye Örneği**, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2001, ss. 208-225.

başka bir unsurdur. Tam da sosyal inşacılığın öngördüğü gibi, kimlik ve değerlerin dönüşümü hususunda yoğun baskı yaratan bir söylem kullanılması, değişime yönelik toplumsal bir direnişi de beraberinde getirmektedir. Komisyon tarafından yayımlanan ilerleme raporlarının zorlayıcı ve sert üslubu ve zaman zaman çeşitli gelişmeler karşısında yapılan dışlayıcı açıklamalar, idealize edilen değerleri toplumun gözünde perdelemektedir.

Oysa, sosyal inşacılığın özellikle vurguladığı şekilde bireylerin ve kurumların, düşünce, norm ve değerlerin değişimi üzerinden karşılıklı kurucu fonksiyonu göz önüne alınmalı ve özellikle özneler arası diyalogu güçlendirecek mekanizmalarla, ortak bir Avrupalılık kimliğini taşıyacak uluslarüstü bir sivil toplumun temeli hazırlanmalıdır.

Bu doğrultuda, bu tezin amacı; sosyal inşacı bir perspektiften AB'nin Türkiye özelinde yürüttüğü mali destek programları ile sivil topluma Avrupalılaşma yönünde yüklediği misyonun ne ölçüde örtüştüğünü, söylem bazında öne çıkan kimlik ve değerlere ilişkin önceliklerin, uygulamada mali açıdan ne oranda destek gördüğünü ve Türkiye'deki sivil toplumun AB değer ve normlarının taşınması sürecinde nasıl bir rolü ve etkinliği olduğunu tartışabilmektir.

Bu kapsamda, tezin ilk bölümünde, bir kuramdan çok bize genel bir bakış açısı sunan Sosyal İnşacılık temelinde, Avrupalılaşma kavramı üzerine olan tartışmalara yer verilecektir. Özellikle bireylerde değerler ve normlar bağlamında dönüşümün nasıl gerçekleştiği, Avrupalılaşmanın norm girişimcileri sayesinde nasıl bir üst kimlik olarak inşa edildiği irdelenecek ve bu süreci resmetmede farklı kuramların bakış açıları ve yetersiz kaldıkları noktalar ele alınacaktır.

İkinci bölümde sivil toplum kavramına daha yakından bakılarak kavramın felsefi ve tarihsel temelleri incelenecek, sivil toplum kavramının felsefi temelleri ve sivil topluma ilişkin yapılan farklı tanımlamalar aktarıldıktan sonra, günümüzde demokrasi ve sivil toplum ilişkisi irdelenecektir.

Üçüncü bölümde ise AB'nin genel yapısı ve sivil toplumun bu yapı içinde oynadığı rol ele alınacaktır. AB'nin ortaya çıkışı, gelişimi ve kurumsal yapısı aktarılarak genişleme dalgaları ve AB kurumları açısından sivil toplumun oynadığı rol ve AB'nin aday ülkelerdeki sivil topluma yaklaşımı ve sağladığı destekler Avrupalılaşma süreci bağlamında değerlendirilecektir. Özellikle, genişleme

dalgalarında “değişim aktörleri” (change agents) olarak davranan STK’ların siyasi elitler üzerinde Avrupalılaşmaya yönelik ne ölçüde baskı yapabildiği ya da kimi STK’ların uyum süreci üzerinde nasıl bir veto işlevi gördükleri ele alınacaktır.

Tezin dördüncü bölümünde de Türkiye’deki sivil toplum yapısı, STK’ların AB’ye bakışı, AB fonlarının aktarımına yönelik kurumsal yapılanma anlatılarak yedi yıllık planlamalar dahilinde genel çerçevesi çizilen AB bütçesinden, 2007-2013 bütçe dönemi için mali işbirliği kapsamında Türkiye’deki sivil topluma sağlanan destekler incelenecektir. Tezin mali desteklere ilişkin inceleme ve değerlendirme yapılan kısımlarında, 2014-2020 dönemi programları çok yıllık finansal planlamalar dahilinde henüz uygulama aşamasında olup sonuçlara ilişkin kapsamlı değerlendirmeler yayımlanmadığı için 2007-2013 dönemine odaklanılmıştır.

Tezin beşinci bölümünde ise sosyal inşacı bir perspektiften, 2007-2013 bütçe döneminde Türkiye’deki sivil topluma yönelik uygulanan mali destek programlarının Avrupa norm ve değerlerinin aktarılması ve bir Avrupa üst kimliğinin inşası bakımından yarattığı etki ve sürdürülebilirlik ele alınacak, istatistikler ve destekten yararlanan STK’ların genel yapısı üzerinden, norm ve değerlerin taşınması ve toplumsal dönüşümde mali destek programlarının nasıl bir işlev gördükleri değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

BİR ÜST KİMLİK OLARAK

AVRUPALILAŞMA KAVRAMININ DEĞERLENDİRİLMESİ VE

SOSYAL İNŞACILIK

1.1. AVRUPALILAŞMA NEDİR?

Avrupa bütünleşmesinin genişlemeden sonra ikinci ana eksenini derinleşmeyi çeşitli şekillerde tanımlamak mümkündür. En genel ve basit anlamıyla derinleşme, entegrasyonun ilerlemesini ifade eder. Daha somut ifade edilirse derinleşme, bütünleşme için yeni hedefler belirlenmesi, yeni kurumlar kurulması, ulus-üstü kurumların yetkilerinin artırılması ve yeni ortak politika alanlarının yaratılması anlamına gelir.¹¹

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu, Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun kurumsal yapılarını birleştiren 1965 tarihli Füzyon Antlaşması ile başlayan Avrupa Birliği derinleşme süreci; Tek Avrupa Senedi, Maastricht Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Nice antlaşması ve nihai olarak Lizbon antlaşması ile devam etmiştir. Tüm bu antlaşmalar Avrupa Birliği'ni kurumsal olarak değiştirmiş ve bütünleşmeyi daha ileri noktalara taşımışlardır. Tam bu noktada Avrupa kurumlarının ülke içi kurumlarda yarattığı değişim ve bu kurumların Avrupa düzeyindeki gelişmelere verdiği karşılıklar ile ilgili olarak kilit bir kavram karşımıza çıkar. Bu kavram “Avrupalılaşıma” kavramıdır.

Avrupalılaşıma kavramının çeşitli tanımlarına bakıldığında birçok farklı yaklaşım görülmektedir. Risse Avrupalılaşımayı “farklı yönetim yapılarının Avrupa düzeyinde ortaya çıkması ve gelişimi”¹² olarak tanımlar. Bu tanım, bütünleşmenin ülke içi sonuçlarından daha çok, Avrupa yönetim şeklinin ortaya çıkışını açıklamaya yöneliktir. Börzel de yapmış olduğu bir tanımlamada sürecin Birlik düzeyindeki etkisinden yola çıkarak, Avrupalılaşımayı yerel politika alanlarına ilişkin konuların giderek Avrupa düzeyinde ele alınır hale gelmesi olarak ifade etmektedir.¹³

¹¹ Haluk Özdemir, **Avrupa Mantiğı**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 309.

¹² Claudio Radaelli, “Europeanisation: Solution or Problem?”, **European Integration Online Papers**, Cilt: 8, Sayı: 16, 2004, s. 3, <http://www.eiop.or.at/eiop/pdf/2004-016.pdf>, (21.08.2012).

¹³ Tanja A. Börzel, **The Domestic Impact of Europe: Institutional Adaptation in Germany and Spain**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, European University Institute, Florence, 1999, s. 574.

Ancak Avrupalılaşmaya ilişkin yapılan ilk tanımlamalardan biri tam da ülke içi sonuçları öne çıkaran Robert Ladrech'in tanımı olmuştur. Ladrech'e göre Avrupalılaşma, AB'nin kendi siyasal ve ekonomik dinamiklerinin ülkelerin politika oluşturma süreçlerine yön vermeye başlaması ve AB üyeliğinin gereklilikleri çerçevesinde ulusal düzeyde politikaların ve kurumların değişim geçirmesidir.¹⁴ Benzer şekilde Radaelli'ye göre de Avrupalılaşma şu süreçleri kapsamaktadır:

- İnşa (*construction*),
- Yayılma (*diffusion*)
- Kurumsallaşma: Öncelikle AB politika sürecinde tanımlanmış ve bir araya getirilmiş ve daha sonra iç politika söylemine dönüşmüş resmi ve resmi olmayan kuralların, prosedürlerin, politika paradigmalarının, stillerin, ortak norm ve inançların kurumsallaşması.¹⁵

Peki, bir bakıma sorunların ve çözümlerin Avrupa seviyesinde ele alınması anlamına gelen Avrupalılaşma, Radaelli'nin belirttiği şekilde ülke içi dinamikler ile nasıl buluşmaktadır? Bu sorunun cevabı için iki temel yaklaşım geliştirilmiştir: İlk yaklaşım 1970-1980'li yıllarda geliştirilmiş "yukarıdan aşağıya" (top-down) Avrupalılaşma yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre Avrupalılık nosyonu, Avrupa kurumları tarafından ülke içi kurum ve yapılara dayatılır, diğer bir deyişle benimsetilir. Bütünleşme sürecinde Birliğin edindiği tüm kazanımlar, Avrupa kurumları tarafından ülke içi aktörlere iletilir. Bu yaklaşımda Avrupalılık nosyonunun çıkış noktası Avrupa Birliği kurumlarıdır. Bu kurumlar tarafından oluşturulan politikalar ve uygulamaya ilişkin kurallar, ulusal düzeydeki kurumlar, süreçler ve politikaları da etkilemektedir.

Yukarıdan aşağıya yaklaşımın temel alındığı önemli kuramlardan biri rasyonel seçim kurumsalcılığı olmuştur. Bu kurama göre; ülkelerin AB kurumlarına belirli alanlarda yetki devri söz konusu olup bu kurumlar da belli kurallar çerçevesinde, karar alma süreçlerinde özerk davranabilmektedirler. Örneğin, kimi zaman Adalet Divanı'nda alınan kararlar, ülkelerin aleyhine de olsa üye ülkeler tarafından uygulanmaktadır. Bu durum, rasyonel seçim kurumsalcılığı tarafından Birlik düzeyindeki kurumların ve uyguladıkları süreçler, kurallar ve politikaların,

¹⁴ Robert Ladrech, "Europeanisation of Domestic Politics and Institutions: the Case of France", *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 32, Sayı: 1, 1994, s. 69.

¹⁵ Radaelli, s. 3.

ulusal beklentilerin ötesinde farklı sonuçlar doğurabildiği şeklinde yorumlanmaktadır. Bununla birlikte, rasyonel hesaplamalar sonucunda devredilen yetki sayesinde, Birlik düzeyinde alınan kararlar, ülke içi uygulamalara yön vermektedir.¹⁶

Rasyonel seçim kurumsalcılığı, sonuççuluk mantığına (logic of consequentialism) uygun olarak, ülke içi aktörlerin rasyonel ve hedef odaklı olduğunu kabul eder. Aktörler, önceden belirlenmiş ya da sabit tercihlere bağlı olarak, kaynakları en yararlı şekilde kullanacakları stratejik ilişkileri kurarlar. Araçsal akıllı takip ederek diğer aktörlerin olası davranışlarını göz önüne alıp farklı strateji seçeneklerinin fayda-maliyet hesabını yaparlar ve elde edecekleri sonuca göre davranışlarını şekillendirirler.¹⁷

Bu bakış açısına göre Avrupalılaşma, bazı aktörlere ek kaynaklar sunarken bazılarının da hedeflerine ulaşma becerisini sınırlayan siyasi bir fırsatlar yapılanmasıdır. Avrupalılaşma ne kadar çok yeni fırsatlar ve sınırlamalar (yüksek adaptasyon baskısı) üretirse, bir o kadar da ülke içi güç dengelerini değiştirecek şekilde kaynakların yeniden dağılımını tetiklemiş olur. Bu durumda ülke içi aktörler, içerideki veto noktalarının üstesinden gelerek politika değişimini sağlayabilmektedirler. Adaptasyon baskısının daha düşük düzeyde olduğu durumlarda da, eğer destekleyici resmi kurumların varlığı söz konusuysa, yine içerideki bir değişimin başlaması mümkün olabilmektedir.¹⁸

Ancak, yukarıdan aşağıya böyle bir etkinin öne çıkarılması ulusal düzeydeki aktörleri pasif alıcılar konumuna getirmektedir ki; aslında, bu aktörler kendi tercihlerini Birlik düzeyinde ifade edip Birlik kurum ve politikalarını şekillendirebilen aktörlerdir.¹⁹ Bu perspektiften hareketle “aşağıdan yukarıya” (bottom-up) yaklaşımı ise Avrupalılaşmanın bütünüyle iç aktörler seviyesinde

¹⁶ James G. March ve Johan P. Olsen, **Rediscovering Institutions: The Organizational Basics of Politics**, The Free Press, New York, 1989, aktaran Tolga H. Bölükbaşı, Ebru Ertugal ve Saime Özçürümez, “Avrupa Entegrasyonu Kuramlarıyla Türkiye’yi Konu Alan Yazının Etkileşimi: Avrupalılaşma Araştırma Programını Türkiye Özelinde Yeniden Düşünmek”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 30, Yaz 2011, ss. 82-83.

¹⁷ James G. March ve Johan P. Olsen, “The Institutional Dynamics of International Political Orders”, **International Organization**, Cilt: 52, Sayı: 4, 1998, ss. 949-950.

¹⁸ Tanja A. Börzel ve Thomas Risse, “When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change”, **European Integration online Papers (EIoP)**, Cilt: 4, Sayı: 15, 2000, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm>, s.10, (09.10.2012).

¹⁹ Tanja A. Börzel, “Pace Setting, Foot-Dragging and Fence-Sitting, Member States Responses to Europeanization”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 40, Sayı: 2, Haziran 2002, ss. 193-214.

başladığı ve bittiği önermesine dayanır. Bu görüşe göre ülke içi dinamikler Avrupalılaşıma sürecini talep ederek başlatırlar ve sona erdirirler.²⁰

Börzel ve Risse'nin iki yönlü süreç yaklaşımına göre ise Avrupalılaşımanın önkoşulu, Avrupa düzeyindeki süreçler, kurumlar ve politikaların, ulusal düzeydekilerle uyumsuz olmasından kaynaklanan bir adaptasyon baskısının varlığıdır. Üye ülkeler adaptasyon baskısını daha az yaşamak için kendi tercihlerini Birlik düzeyine taşımaya gayret ederler. Öte yandan, uyumsuzluktan kaynaklanan baskının değişimi tetikleyebilmesi de, rasyonel seçim kurumsalcılığında belirtildiği gibi, yine bu ülke içi aktörlerin (veto players) değişimin sunacağı fırsatlardan yararlanabilecek olmasıyla ilişkilidir.²¹

Ancak, değişimin varlığının ve derecesinin tespitinde, yalnızca iç siyasi aktörlerin tutumları ya da birlik tarafından uygulanan adaptasyon baskısını temel almak, üye ülkelerdeki politik kültür ve kurumsal yapı, öğrenme süreçleri ve adaptasyonu kolaylaştırıcı diğer kurumları değerlendirme dışında bırakmaktadır. Bu noktada, Avrupa bütünleşmesini açıklamaya çalışan kuramlardan biri olan “Sosyal İnşacılık” kuramı daha tutarlı bir açıklama sunmaktadır.

1.2. SOSYAL İNŞACILIĞA GÖRE AVRUPA BÜTÜNLEŞMESİ

Sosyal inşacılık, 1992 yılında Alexander Wendt tarafından “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”²² adlı makalesiyle ortaya atılmış ve sonrasında Avrupa bütünleşmesi tartışmalarında oldukça baskın bir konuma gelmiştir. Daha önceki dönemlerde ele aldığı temalar, başka başlıklar altında başka teorisyenlerce çalışılmış olsa da, bu isimle 1990’ların başında rasyonalist yaklaşımlara alternatif bir perspektif olarak, uluslararası ilişkiler disiplininin AB çalışmaları alanına geçmiş ve geniş bir izleyici kitlesine sahip olmuştur.²³

Sosyal İnşacılık kuramı, Avrupa bütünleşmesini sosyolojik bir temelde analiz eder. Sosyal İnşacılığa göre sosyal gerçeklik, insanlar tarafından gündelik pratikler

²⁰ Radaelli, s. 4.

²¹ Tanja A. Börzel ve Thomass Risse, “Conceptualizing Domestic Impact of Europe”, **The Politics of Europeanization**, (Ed. K. Fatherstone ve C. Radaelli), Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 64-65.

²² Alexander Wendt, “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, **International Organization**, Cilt. 46, Sayı. 2, Bahar 1992, ss. 391-425.

²³ Ben Rosamond, **Theories of European Integration**, St. Martin’s Press, New York, 2000, s. 171.

yoluyla inşa edilmekte ya da yeniden üretilmektedir.²⁴ Buna göre insanlar sosyal çevrelerinden ve kolektif olarak paylaşılan anlam sistemlerinden bağımsız var olamazlar. Öte yandan sosyal yapılar, bireyleri (ajanları) belirledikleri gibi süreç içinde yine bireyler (ajanlar) tarafından dönüştürülmektedirler.

Soğuk savaşın bitmesinden sonra, baskın olan rasyonalist teorilerin yetersizliğinin ortaya çıkması, materyalist ve metodolojik bireycilik yaklaşımları yerine, aktörlerin öznel inançları, değerleri ve kimlikleri üzerine eğilimesi gerekliliğini doğurmuştur. Bu doğrultuda, sosyal inşacılık da politik davranışı temel alan kolektif kurallar ve normlara odaklanmaktadır.²⁵

Sosyal inşacılığı, liberal hükümetlerarasıcılık ve yeni işlevselcilik gibi farklı farklı bölgesel bütünleşme teorilerinden biri olarak görenler olmakla birlikte, aslında sosyal inşacılık; liberal hükümetlerarasıcılık, yeni işlevselcilik, çok katmanlı yönetim ve kurumsallaşmacılık gibi farklı yaklaşımların kimi temel argümanlarını paylaşan bir yaklaşımdır.

Aynı şekilde Risse'ye göre, sosyal inşacılığı post-pozitivist epistemolojiyle birlikte düşünmek de yanıltıcı olacaktır.²⁶ Pozitivizm, genellikle sosyal ve politik hayatta kapsayıcı ve açıklayıcı kurallar arayan ve bunun için geleneksel araştırma yöntemlerine başvuran kuramlar için kullanılmaktadır. Sosyal inşacılık sosyal bilimlerde zaman ve mekandan bağımsız bu tip kurallar aranmasına belli bir şüpheyile yaklaşır, yorumlayıcı anlayışları neden-sonuç ilişkilerine dair açıklamaların bir parçası olarak alır ve sosyal bilimcileri de analiz etmeye çalıştıkları sosyal dünyanın içinde görür. Bu bakımdan pozitivistten uzaklaştığı düşünülse de, kimi radikal teorisyenler dışında, sosyal inşacılık herkes için geçerliliği olacak bir bilginin var olamayacağı iddiasında da değildir.

Ancak bu noktada unutmamak gerekir ki, inşacılık adı altında tek bir yaklaşım da yoktur. Sosyal inşacılığın pek çok farklı türü bulunduğunu söylemek mümkündür.²⁷ Yumuşak rasyonalist versiyondan daha radikal reflektivist yaklaşımlara kadar bir dizi farklı inşacılık teorisi mevcuttur. Daha yumuşak

²⁴ Thomas Risse, "Social Constructivism and European Integration", **European Integration Theory**, (Ed. A. Wiener ve T. Diez), Oxford University Press, New York, 2004, s. 160.

²⁵ Mette Eilstrup-Sangiovanni, **Debates on European Integration: A Reader**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006, s. 393.

²⁶ Risse, s. 160.

²⁷ Rosamond, s. 171.

versiyonlarda, empirik arařtırmalarla objektif bir gerçeklięe ulařılabileceęi dūřūnūlūrken, daha radikal yaklařımlar zihnimizdeki bilgi dıřında herhangi bir objektif gerçeklięin bulunamayacaęını iddia etmektedirler.²⁸

Sosyal inřacılıęa gōre sosyal gerçeklik insanlar tarafından gūndelik pratikleri yoluyla inřa edilmekte ya da yeniden űretilmektedir. Berger ve Luckmann bu durumu “gerçeklięin sosyal inřası” olarak adlandırırlar.²⁹ Gūn içinde etkileřim içinde olunan sosyal evre ve bu sūrete referans alınan anlam sistemleri bireylerin davranıřlarını belirler. Gūndelik olarak bu gerçekleřen bu içselleřtirme sūrecinin yanında, karřı bir etki olarak sosyal yapıların da bireyler (ajanlar) tarafından dōnūřtūrūlmesi, bir bařka deyiřle karřılıklı bir kurucu faaliyet sōz konusudur. Sosyal çevremiz bize kim olduęumuzun tanımını verir; ancak insanlar da eylemleriyle içinde bulundukları kūltūrū yaratıp, yeniden űretilip deęiřtirirler. Bu anlamda sosyal inřacılık ontolojik olarak bireysellik ve yapısalcılık arasındaki orta bōlgede yer almaktadır.³⁰

Ajanlar yapılarla sınırlıdır; ancak aynı zamanda içinde bulundukları yapısal çevreyi eylemleriyle dōnūřtūrme kapasitesine de sahiptirler. Aktōrlerin kimlik ve çıkarları bu etkileřim sūreci içinde oluřur, sosyal yapıların dıřında, harici bir oluřum mūmkūn deęildir. Oysa rasyonalistler, aktōrlerin çıkarlarını deęerlendirirken sadece maddi konumlarını gōz űnūne almaktadırlar.³¹ Sangiovanni ise inřacılıęın, maddi ve űznel dūnyalar arasındaki etkileřim sonucunda yapılandırılan sosyal gerçeklięe odaklandıęını belirtmektedir.³² Knutsen’e gōreyse, kimlikler sosyal etkileřimler sonucu yaratılırlar ve karmařık, tarihsel ve çoęu zaman çeliřen pratiklerce yeniden űretilirler. Uluslararası politika yapıları da benzer řekilde devletlerin etkileřimiyle oluřturulmuřlardır. Burada devletler, kimlikleri űnceden belirlenmiř statik űzneler deęil, dinamik ajanlardır.³³

Avrupa būtūnleřmesi açısından ele alındıęında, űnde gelen teorilerden yeni iřlevsellik, liberal hūkūmetlerarasıcılık gibi rasyonalist yaklařımlar da ajan merkezli bir ontolojiye dayanmaktadırlar. Kimi durumlarda bu yaklařım tatminkār

²⁸ Eilstrup-Sangiovanni, s. 393.

²⁹ Risse, s. 160.

³⁰ Risse, s. 160.

³¹ Rosamond, s. 173.

³² Eilstrup-Sangiovanni, s. 395.

³³ Rosamond, s. 172.

açıklamalar getirebilmektedir. Zaten Risse'ye göre inşacılık perspektifi de bu yaklaşımların yerini almaktan çok, onları tamamlayıcı niteliktedir. Liberal hükümetlerarasıcılık ile inşacılık arasındaki fark, liberal hükümetlerarasıcılığın aktörlerin tercihlerini sabit olarak alan rasyonalist bir ontolojiye dayanmasıdır. Yeni işlevselcilik ise yine aktör merkezli bir bakış açısına sahip olmakla birlikte, fayda maksimizasyonuna dayalı bütünleşmenin zaman içinde normatif bir bütünleşmeye yol açarak aidiyet duygusunu, ulusaldan ulusüstü bir seviyeye kaydıracağını öngörmektedir. Yeni işlevselcilik Avrupa bütünleşmesinin bu inşa edici etkisine ve ortak kimliklerdeki dönüşüme yapmış olduğu vurgu nedeniyle sosyal inşacılık yaklaşımına daha yakın durmaktadır.³⁴ Sosyal inşacılara göre de Avrupa bütünleşmesinde ajan ve kurucu yapıların karşılıklı kuruculuğu, üye devletlerin iç politikalar ve rejimlerinin Avrupalılaşmasında kendini göstermektedir. Avrupa devlet sistemi ile Avrupa devletleri ve kimliği üzerinde, öznellik, öznelararasılık ve sosyal koşulların değiştirici etkisi söz konusudur. Ancak önemli olan, bu inşacı fonksiyonun anlaşılmasıdır.³⁵

Sosyal inşacılığa göre, Avrupa bütünleşmesi kapsamında pek çok konu, bağımsız siyasi aktörlerin sabit çıkarları doğrultusundaki stratejik hamleler olarak modellenirken, birçok konu aynı modelleme içerisinde değerlendirilememektedir. Sosyal öğrenme, sosyalizasyon, rutinleşme, normatif yayılma, ajanların kimlikleri ve çıkarları gibi konular, metodolojik bireycilik ya da stratejik hamleler ile açıklanamamaktadır.³⁶ Bu anlamda, Sosyal İnşacılar için, Avrupa bütünleşmesinde düşünceler ve normların rolünün incelenmesi, rasyonel teorilerden daha açıklayıcı olmaktadır.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, rasyonel kurumsallaşmacılık AB gibi sosyal kurumların aktör davranışlarını sınırladığını kabul eder. Ancak aktörlerin kimlik ve tercihlerini sabit olarak alır ve bu aktörlerin sonuççuluk mantığına göre hareket ettiğini öne sürer. Bu bakımdan kurumlar, aktörlerin çıkarlarını elde etmelerine

³⁴ Risse, s. 162.

³⁵ Canan Balkır, **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama, AB ve Dünya Örnekleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 17.

³⁶ Jeffrey T. Checkel, "Social Construction and Integration", **Journal of European Public Policy**, Cilt: 6, Sayı: 4, 1999, s. 546.

yönelik sınırlar ya da imkânlar ortaya koymaktadır. Aktörler de bu sınırlama ya da imkanlar dahilinde fayda-maliyet değerlendirmelerini yaparak faaliyete geçerler.³⁷

Oysa sosyal inşacılık, sosyolojik kurumsallaşmacılık gibi uygunluk mantığına vurgu yapmaktadır. Buna göre insanlar belirli durumlarda belirli kimliklerin gerektirdiği kurallara uymaktadırlar. Ulusal hükümet, şirket ya da çıkar grubu gibi birleşik aktörler de dahil olmak üzere tüm aktörler, sosyal kurumların ve bu kurumların ortaya koyduğu kuralların etkisi altında “doğru olanı” yapma gayretindedirler.³⁸

Sosyal normlar ya da kurallar davranışları düzenlemekle kalmaz, sosyalleşme süreçlerinin sonunda norm ve kurallar aktörlerce içselleştirilir ve bu norm ve kurallar kendilerini tanımlamaları ve çıkarlarını belirlemelerinde temel teşkil ederler.³⁹ Örneğin egemenlik normu uluslararası ilişkileri düzenlemekle kalmaz, bir devletin ne olduğuna dair temel tanımı da verir. Bir başka örnek olarak, AB üyesi ülkeler kendileri ve çevrelerindekilerce çıkar ve kimlikleri tanımlanırken, AB devletleri olarak düşünülürler. Burada gönüllü olarak AB’nin siyasi düzeni ve ortaya koyduğu kurallar ve yükümlülükler bütünü, üye devletlerce kabul edilmiş ve söylemsel ve davranışsal pratikleri değiştirmiştir. Öyle ki normlar, uygun davranış kalıpları olarak zaman içinde “normal”e dönüşürler.⁴⁰

Ancak bu demek değildir ki kurucu normlar ihlal edilemez ya da değiştirilemezler. Burada asıl vurgulanan, sosyal ajanların sosyal yapılar olmaksızın tanımlanamayacağıdır. Yine de bu yapılar zaman içinde dönüşüme uğrayabilir, tartışma, müzakere ve ikna yoluyla aktörlerin tanım ve çıkarları değişime uğradığı gibi, içinde bulundukları yapılar ve tabi oldukları kurallar da başkalaşabilmektedir.⁴¹

Bu noktada iletişimsel ve söylemsel pratiklerin önemini vurgulamak gerekir. Ancak söylemsel pratikler yoluyla ajanlar dünyayı anlamlı hale getirirler ve faaliyetlerine anlam katarlar. Dahası Foucault’nun da belirttiği gibi, belirli sorunları belirli şekillerde anlamamızı ve soruları bu şekilde oluşturmamızı sağladıkları için söylemsel pratikler iktidar ilişkilerinin de kurucusudurlar. Bireyler içinde bulundukları söylemsel bağlamın hem kurucusu hem de nesnesi konumundadır.

³⁷ Eilstrup-Sangiovanni, s. 395.

³⁸ Risse, s. 163.

³⁹ Eilstrup-Sangiovanni, s. 395.

⁴⁰ Risse, s. 164.

⁴¹ Eilstrup-Sangiovanni, s. 395.

Anlamların kurulma süreci olarak söylem belirli yorumları kabul ederken diğer alternatifleri de dışarıda bırakmaktadır. Neyin konuşulduğu, ne şekilde konuşulduğu ve konuşmaya kimlerin dahil olduğu iktidar ilişkilerinin de temelini vermektedir.⁴²

Söylemin etkisine vurgu yapan bir diğer kuramcı Habermas ise iletişimsel eylem kuramında aktörlerin sadece stratejik hesaplamalar temelinde davranmadıklarını, tercihlerini belirlerken ve içinde bulundukları durumu algılayarak yine söylemin değiştirici etkisine açık olduklarını belirtmektedir. Habermas'ta tartışma ve neden gösterme, aktörlerin düşünce ve anlayışlarını değiştiren ajan merkezli bir etkileşim modu olarak alınmaktadır. Tartışmanın tarafları tartışmacı akılcılığın gereği olarak daha iyi olan argümanın geçerliliğini kabul edecek ve ikna olarak iletişimsel konsensüsün oluşmasını sağlayacaklardır. Ancak tartışmacı akılcılık, yukarıda da belirtildiği gibi, aktörlerin kendi çıkarlarını ve tercihlerini maksimize etmek yerine daha iyi olan argümanı kabul ederek kendilerini değiştirmeye hazır oldukları iddiasına dayanmaktadır.⁴³

1.3. AVRUPA KİMLİĞİNİN İNŞASINDA İKNA VE SOSYAL ÖĞRENME MODELİ

Risse'ye göre sosyal inşacılığın Avrupa bütünleşmesi çalışmalarına üç noktada katkısı bulunmaktadır: a) Ajan ve yapıların karşılıklı olarak birbirlerini kurmaları, b) Avrupa hukuku, kuralları ve politikaların, sosyal kimlikler ve aktörlerin çıkarları üzerindeki belirleyici etkisi ve c) Avrupa bütünleşmesinin aktörler tarafından anlamlandırılmasını sağlayan iletişimsel pratikler. Sangiovanni de inşacılığın üç temel iddiasını benzer şekilde ifade etmektedir: kurumların aktör kimlikleri üzerindeki belirleyici etkisi, ajan ve yapıların birbirlerini karşılıklı olarak kurması ve düşünce ve kimliklerdeki değişimin siyasi pratikte değişime yol açması.⁴⁴ Checkel'e göreyse sosyal inşacılık, Avrupa bütünleşmesi ölçeğinde iki konuya katkı yapmaktadır. Birincisi, AB seviyesinde “öğrenme” ve “sosyalizasyon” süreçleri;

⁴² Risse, s. 165.

⁴³ Risse, s. 165.

⁴⁴ Eilstrup-Sangiovanni, s. 397.

ikincisi ise ulusal ölçüde Avrupalılaştırmanın yumuşak (soft) ya da normatif yönleridir.⁴⁵

Sosyal öğrenme: aktörlerin geniş kurumsal içerik (normlar ve söylem yapıları) etkileşimi ile yeni çıkarlar ve tercihler benimsemeleridir.

Sosyal öğrenme ne zaman gerçekleşir?

1. Bir grup içinde bireylerin profesyonel arka planları benzeşiyor ise daha etkin gerçekleşir,
2. Grup eğer kendisini bir kriz içinde ya da açıkça bir politik başarısızlık halinde hissediyorsa etkin gerçekleşir,
3. Grup içinde güçlü bir etkileşim var ise ve sıklıkla bir araya geliyorlarsa etkin gerçekleşir,
4. Eğer grup doğrudan politik baskıdan izole halde ise etkin gerçekleşir.⁴⁶

Sıralanan bu dört husus, ortak çıkarlar uğruna bir araya gelen profesyonellerin örgütlenmesi olarak özgür bir sivil toplumun özellikleri ile örtüşür görünmektedir. Dolayısıyla baskıdan uzak, güçlü bir sivil toplum yapısı içinde sosyal öğrenmenin en kolay ve etkin şekilde gerçekleşeceğini öne sürmek mümkündür.

İkna ise herhangi bir zorlama olmadan bilgilendirme yolu ile tutumların değiştirilmesi durumudur. “İkna”nın gerçekleşmesi için üç uygun durum bulunmaktadır.

1. Hedef, belirsizlik ve kararsızlık içinde ve yeni bilgiyi değerlendirmeye hazır ise,
2. İkna edici, hedefin içinde olduğu ya da olmayı istediği grubun önemli bir üyesi ya da grupta otoriteye sahip bir kişilik ise,
3. Hedefin öncelikleri ve inançları, ikna edici unsurun mesajı ile zıtlıklar taşımıyor ise.⁴⁷

İşte bu nokta da bize toplum önderi olarak konumlanan kişilerin norm girişimcileri olarak kimlikleri dönüştürmede nasıl bir işlev üstlenebileceklerini göstermektedir.

⁴⁵ Checkel, s. 550.

⁴⁶ Checkel, s. 550.

⁴⁷ Checkel, s. 551.

İnşacılar, normları aktörler üzerinde kolektif etkileri olan ortak davranış kalıpları olarak görürler. Normları, AB ölçeğinde değerlendirirken iki sorunsalı ortaya koymak zorunluluğu vardır. Bunlar, söz konusu normların AB’de nasıl inşa edildiği ve bu normların bir kere ulusal ölçeğe ulaştığında sosyalleşen ajanlar ile nasıl bir etkileşimi olacağıdır.⁴⁸

Birinci aşamada (norm geliştirme süreci) üç temel dinamikten söz etmek mümkündür. Birincisi, bireyi merkeze oturtmaktadır. Doğru ve yerinde konumlanmış birey, inançları ve anlayışları dönüştürebilmektedir. Bu bireyler, diğerlerini ikna etme yeteneğine sahip olan unsurlardır. İkincisi, bu unsurlar, şayet siyaset penceresi açık ise, yani siyaset yapma alanına sahipse, diğer unsurların görüşlerini ve inançlarını şekillendirme anlamında avantajlıdır. Üçüncü olarak, sosyal öğrenme ve sosyalizasyon, norm yaratma sürecinin daha ileriye götürülebilmesi açısından hayati öneme sahiptir.

Sosyal inşacıların üzerinde hassasiyetle durduğu bir diğer konu ise “yayılma yolları”dır. Checkel’e göre bu yollar, sosyal öğrenme ve sosyal hareketliliklerdir. Sosyal hareketlilik durumunda, devlet dışı aktörler ve siyasi ağlar tarafı oldukları normlar etrafında birleşirler ve devlet politikasını değiştirmek adına harekete geçerler. Diğer yayılma mekanizması olan sosyal öğrenmede ise elit unsurlar önermelerini bir norm bünyesinde cisimleştirirler ve böylece söz konusu norm içselleştirilerek ortak bir algı halini alır.⁴⁹

Sosyal inşacılığın Avrupa kimliğine bakış açısı da kötümser yaklaşımlardan çok farklıdır. Pek çok kötümser teorisyene göre Avrupa kimliğinin kabulü, ulusal kimliğin aşınmasını gerektirmektedir. Kötümserlere göre, Avrupa’daki kimlik sorunu sıfır-toplam oyununda (zero-sum game) olduğu gibi, bir taraf güçlenirken diğer tarafın zayıflamasından kaynaklanmaktadır. Oysaki bireylerin ulus devletle kendilerini özdeşleştirirken Avrupa’ya da ait hissedebilmeleri bir çelişki teşkil etmemektedir. Ulusal kimlikler ve Avrupa kimliği bir arada var olabilir ve birbirlerini tamamlayabilirler. Kültürel değişkenler ve kolektif kimlikler arasındaki bağlantı zorunlu olmayan bir şekilde ama tarihsel olarak kurulmuştur ve yeniden kurulmaya açıktır. Sosyal kimlikler, bireylerin üyesi oldukları sosyal gruplar ve toplulukları tanımlayan düşünceleri temel alırlar. Bu ortaklaşma diğer topluluklardan

⁴⁸ Checkel, s. 553.

⁴⁹ Checkel, ss. 554-555.

farklı olunduğu duygusuyla güçlenir. Hatta kimliğin ötekisiyle birlikte var olabilmesi söz konusudur.⁵⁰

Bu argümanlar doğrultusunda Risse iki sonuca ulaşır: Avrupailik ulusal kimliklere dahil oldukça, daha güçlü bir kolektif Avrupa kimliği oluşacaktır. Ancak, Avrupailikten söz ederken farklı ulusların Avrupailiğe aynı anlamı yüklediklerini iddia etmek mümkün değildir. Farklı seviyelerdeki kimlikler iç içe geçebilir; bir kişi bütün kimliklere aynı anda sahip olabilir, ancak bu kimlikler arasında aidiyet ve bağlılık bakımından bir hiyerarşi kurabilir. Sıradan bir kişi için ulusal kimlik daha önce gelirken, bir komisyon memuru için Avrupailik öncelik taşıyabilecektir.

Çoklu kimliklerin “mermer kek” modeline göre, bireylerin kimlikleri farklı seviyelere göre ayrıştırılamazlar. Kimlik bileşenleri birbirleri ile etkileşerek kaynaşır ve ayrı ayrı tanımlanamaz hale gelirler. Süreç nasıl işlerse işlesin Avrupa’nın anlamı farklılık gösterecektir. Avrupa Almanlar için milliyetçi ve militarist geçmişlerinden kurtulmak anlamına gelirken, Fransızlar için cumhuriyetçilik ve aydınlanma gibi Fransız değerlerinin dışarıya yayılması olarak görülebilmektedir.⁵¹

Öte yandan Risse’ye göre, Avrupa ve Avrupa Birliği kimliği, iki ayrı kavram olmakla birlikte insanların zihninde yavaş yavaş aynı anlamı karşılar hale gelmiştir. Ancak yine de kimileri için Avrupa’ya ait olmak, Avrupa Birliği’ne ait olmak anlamına gelmeyebilir. Bununla birlikte Avrupa Birliği başarılı bir şekilde Avrupa’nın tanımlanmasında hegomonik bir kimlik kurucu haline gelmiştir. Avrupa’daki devletler, AB üyesi olan, olmayan veya olabilecek olan şeklinde tanımlanmaya başlamıştır. Bu durum Avrupa bütünleşmesi açısından bir başarıdır.⁵²

Söylemsel olarak Avrupalı kimliğinin kurulması, kendini en açık şekilde beşinci dalga genişlemede göstermiştir. Burada Avrupa Komisyonu görevlileri, norm girişimcileri olarak bütün maliyetine rağmen, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe kabul edilmelerinin normatif bir yükümlölük olduğunu savunmuşlardır. Topluluk değerlerine dair retoriksel taahhütler, devletlerin belirli maliyetleri göze almalarını gerektirmiştir.⁵³

⁵⁰ Risse, s. 167.

⁵¹ Risse, ss. 168-169.

⁵² Risse, s. 169.

⁵³ Risse, ss. 172-173.

Görüldüğü üzere sosyal inşacılık, Avrupalılaştırmanın özellikle kimlik boyutundaki etkilerinin incelenmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Ancak yine de aktörlerin kimlikleri, çıkarları, tercihleri ve davranışlarında farklı teorilerin temel aldıkları farklı unsurlar etkili olabilmektedir. Bu bakımdan sosyal inşacılığı ayrı bir bütünleşme teorisinden çok, ontolojik bir perspektif olarak almak daha doğru olacaktır.

1.4. SOSYAL İNŞACILIĞIN ELEŞTİRİSİ VE TAMAMLAYICI YAKLAŞIMLAR

Kimlik, değerler ve normlar gibi farklı kavramların Avrupalılaştırmadaki rolünün değerlendirilmesinde Sosyal İnşacılığın çok büyük bir katkısı olmakla birlikte, bir bütünleşme teorisi olarak alınmak istediğinde sosyal inşacılığın temel probleminin metodolojik zayıflığı olduğu yönünde eleştiriler de bulunmaktadır.⁵⁴ Nitekim, düşünce ve normların, karar alma süreçlerinde bağımsız bir nedensel rol oynadığı iddiasını kanıtlamak oldukça zordur. Düşünce ve normların diğer nedenlerden ayrı olarak davranış ve faaliyetleri ne şekilde belirledikleri, matematiksel kesinlikte bir ölçü sistemi ile ortaya konamaz. Kimi zaman düşünce ve normlar, başka nedenlere bağlı eylemleri akılcılaştırmak ya da meşrulaştırmak için de kullanılabilir. Bu sorunun üstesinden gelmek için gerçek ajan motivasyonlarının ortaya çıkarılmasını sağlayacak bir “süreç izleme” tekniği geliştirilmiştir. Bu teknikte karar alma süreçleri başlangıç koşullarından çıktılarına kadar dikkatle incelenmektedir. Ancak yine de bu ve benzer teknikler, düşüncelerin nedensel gücünü ortaya koymakta başarısızdırlar. Ayrıca düşüncelerdeki değişimin hangi süreçlerin sonucu olduğunu kesin olarak söylemek de imkânsızdır. Sosyalleşmenin mi, değişen koşulları rasyonel olarak algılamanın mı bu değişimi yarattığı belirsizdir. Ayrıca siyasiler kendi motivasyonlarını doğru şekilde açıklamayabilirler.

İnşacılığın test edilemezliğinin olası nedenlerinden biri, açık ve ayırıcı inşacı hipotezlerin bulunmayışıdır. Ontolojik ayrımlara fazla eğildiğinden, sosyal inşacılık orta ölçekte önermeler geliştirmekte etkisiz kalmıştır. Testler ancak alternatif

⁵⁴ Eilstrup-Sangiovanni, s. 402.

önergeler arasında karar verilebilmesini sağlayacak kanıtlar bulunuyorsa sonuç verir. Örneğin AB üyeliğinin siyasi elitlerin çıkarlarında bir kayma yaratacağını hem inşacılık hem de rasyonalist yaklaşımlar öngörebilir; bu durumda ortada alternatif bir iddia bulunmadığından, teoriler arasında bir seçim yapılamaz. Elitlerin tercihlerinin nasıl şekillendiğini söylemek için daha farklı bir argümanla yola çıkmak gerekir. Ancak bu noktada da sosyal inşacılık, sürecin başlangıcına değil, sonuna odaklanarak sosyalleşme ya da öğrenmenin etkisini öne sürer. Sosyalleşme ya da öğrenmenin neden ve ne şekilde gerçekleştiğine dair bir argüman sunmaz.⁵⁵

Sosyal inşacılığın eleştirilen bir diğer zayıflığı da düşünce, inanç ve normlardaki değişimin, kimlikler ve çıkarları, dolayısıyla da siyasi davranışları değiştireceğini öne sürerken düşünce, inanç ve normlardaki değişimin nasıl gerçekleştiği sorusunu yanıtsız bırakmasıdır. Normların, görevlerin ve yükümlülüklerin içselleştirilerek aktörlerin kimliklerini belirleyeceği düşüncesi, aktörlerin kurumsal olarak programlandığı anlamına gelmektedir. Bu da aktörlerin daha önceki norm ve kuralların takip edilmesinde hiçbir zaman tam olarak motive olmadıkları kabulünü gerektirmektedir. Ancak inşacılık aktörlerin neden bazı kurallara uyarken bazılarını yıkmayı tercih ettikleri sorusuna cevap verememektedir. Temel problem, değişime yol açan aktör ve mekanizmaları ve bunların faaliyete geçtikleri koşulları belirleyemektir.⁵⁶

Bütünleşme sürecini açıklarken, sosyal inşacılığın ucunu açık bıraktığı aktörlerdeki dönüşümün nasıl sağlanacağı sorusuna cevap vermeye çalışan bir diğer kuram da, Robert W. Cox tarafından geliştirilen Yeni-Gramsciciliklerdir. Yeni-Gramscici yaklaşım dinamik yapısı itibariyle geleceği kesin olarak öngörülemeyen Avrupa Birliği ve entegrasyon sürecini Gramsci'den ödünç alınan ve Cox tarafından güncellenen yeni bir kavram setini kullanarak, farklı bir perspektiften açıklamaya çalışmaktadır. Gramsci'nin tarihsel blok, sivil toplum, hegemonya ve toplumsal güçler gibi kavramlarını, Cox Avrupa bütünleşmesinde diğer kuramların boş bıraktığı bazı durumları açıklamakta kullanmaktadır. Örneğin, Robert Cox'a göre tarihsel blok kavramı ile ifade edilen "tarihsel bir duruma içeriğini kazandıran sosyal

⁵⁵ Eilstrup-Sangiovanni, s. 403.

⁵⁶ Eilstrup-Sangiovanni, s. 404.

sınıfların ve ideolojinin özel bir biçimidir.”⁵⁷ Tarihsel blok, klasik Marksist altyapı-üstyapı metaforunu yıkan ve üstyapıya belirleyici güç özelliğini kazandıran bir formülasyondur. Bu tanımlamaya göre ekonomik altyapı artık nihai belirleyici olma özelliğinden sıyrılır, toplumun ideolojik üstyapıları ile eşit bir etkileşime girer. İdeolojik üstyapı ve politik oluşumlar üretim tarzlarını etkileyen bir özerklik kazanırlar. Tarihsel blok toplumun hareket yasalarını tek bir etkene bağlayan indirgemeci bir yaklaşımın aksine siyasi, ekonomik, kültürel ve hukuksal tüm unsurları bir şemsiye altında birleştirir. Bu unsurların karşılıklı etkileşimi toplumsal güçlerin bir çeşit hareket alanını oluşturur.

Yeni-Gramscici yaklaşımın dayandığı bir diğer önemli kavram “Hegemonya” kavramıdır. Bir toplumsal sınıfın diğer sınıflar üzerinde baskıdan ziyade bir çeşit “rıza”ya dayanan hakimiyeti olarak basitçe tanımlanabilecek bu kavram, uluslararası ilişkiler açısından da bir politik aktörün diğer politik aktörlerin davranışlarını etkileme ve belirleme kapasitesi olarak ortaya çıkar. Bieler ve Morton’a göre, Hegemonya asla statik bir süreç değildir daima gelişen ve aktörler tarafından geliştirilen diyalektik bir süreç olarak algılanmalıdır.⁵⁸

Bir baskı rejimi değil, tahakküm altındakilerin gönüllü rızasına dayanan bir rejim, dolayısıyla da hegemonik bir tarihsel blok olarak görülebilecek olan AB de, kendi özsel çıkarlarını zedelemeyen ödünlerle bu gönüllü rızayı kazanmaya çalışmaktadır.⁵⁹

Peki bu tarihsel bloklar toplumsal ilişkiler ağı içerisinde tam olarak nerede konumlanmaktadır? Yeni-Gramscici yaklaşıma göre bu bloklar Gramsci’nin “sivil toplum” olarak tarif ettiği özel alan içerisinde yer alırlar. Sivil toplum bir ölçüde devlet örgütlenmelerinden bağımsız fakat toplumun ekonomik ilişkileri üzerinde temellenen bir ara alandır. Bu yaklaşım toplumsal aktörleri devletin mekanizmalarından kurtaran bununla birlikte onları toplumsal temellerine bağlayarak tekrar devlet aygıtı ile uyumlu hale getiren bir yaklaşımdır. Sivil toplum asla devletten bağımsız olarak ele alınmamalıdır. Gramsci’ye göre sivil toplum, ülkenin siyasi yapılanması belirleyen “siyasi toplum” ile beraber devletin kurucu ögesi olarak

⁵⁷ Robert W. Cox, **Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History**, Columbia University Press, New York, 1987, s. 409.

⁵⁸ A. Bieler ve D. Morton, “Another Europe is Possible? Labour and Social Moments at the European Social Forum”, **Globalizations**, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık 2004, ss. 305-327.

⁵⁹ Balkır, ss. 21-22.

ortaya çıkar.⁶⁰ Bu açıdan devlet mekanizması tam anlamıyla etkisini yitirmemiştir, sadece soyut bir kurum olmanın ötesinde işlevsel hale gelmiştir. Avrupa Entegrasyonu çerçevesinde uygulandığında, tarihsel blokların üzerinde temellenen sivil toplum aslında devlet mekanizması ile beraber entegrasyon idealine ulaşmada bir araç niteliğine bürünür.

Yeni-Gramscici yaklaşım devleti bir aktör olarak tamamen pasifize etmez; tersine onu toplumsal güçlerin, dolayısıyla tarihsel blokların işlevlerini yerine getirdikleri hukuksal bir zemin olarak formüle eder. Devletten ayrı olarak siyasi partiler de bu tarihsel blokların siyasi ifadeleri olarak ortaya çıkarlar. Bu nedenle entegrasyon süreci, Yeni-Gramscici yaklaşım açısından bir devletler-arası sürece indirgenemez. Müzakereleri devlet temsilcileri yürütebilir. Ancak sürecin arka planında toplumsal güç ilişkilerinin temellendirdiği tarihsel bloklar ve bu blokların herhangi birinin temsilcisi olarak devlet mekanizması vardır. Burada bir sorun su yüzüne çıkmaktadır. Bir tarihsel blok diğeri üzerinde belli bir tahakküm kurmak zorundadır. Ancak böylelikle devlet mekanizmasını ya da bireylerin rızasını kazanabilir.

Çıkar birliği içindeki toplumsal güçlerin oluşturduğu ve devletlerin üzerinde yer alan bir tarihsel blok olarak Avrupa ulus-ötesi sermayesi, daha geniş ve daha bütünlüşmüş bir Avrupa'nın sağlayacağı engellerden arınmış bir pazarı tesis etmek istemektedir. Bu nedenle fikir önderleri ve entelektüeller aracılığıyla kitlelerin rızasını sağlamaya çalışmaktadır. Tarihsel blok açısından hegemonik taleplerinin sivil toplum alanında dile getirilmesi ve yankı bulması yaşamsal bir konudur. Çünkü ancak bu sayede bu taleplerin bireylere kadar inmesi ve kabul görmesi mümkün olacaktır. Bu nedenle yaygın ve güçlü bir sivil toplumun inşası gerekmektedir. Ancak tabii ki bu süreç iki uçludur; güçlü bir sivil toplum, karşı bir hegemonya olanağını da daima kendinde taşır.⁶¹

⁶⁰ Stuart Hall, Bob Lumley ve Gregor McLennan, **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, Birey Yayınları, Ankara, 1985, s. 8.

⁶¹ Balkır, ss. 23-24.

1.5. SOSYAL İNŞACILIK AÇISINDAN AVRUPALILAŞMA VE SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan sivil toplum kuruluşları araştırması, Avrupa bütünleşmesinde ve sosyal Avrupa'nın inşasında sivil toplumun oynadığı önemli rolü teslim ederek başlamaktadır.⁶² Raporda “sivil toplum, yönetimde, yeni açılımların, işbirliklerinin, sorumluluk paylaşımının, şeffaflığın; toplumda ise uzlaşmanın motoru”⁶³ kabul edilmektedir. Peki bu kadar önem verilen sivil toplumun Avrupa'daki durumu nedir?

Avrupa'da örgütlü sivil toplum; sosyal dayanışma ve insani yardım kuruluşları, üniversiteler, sosyal, sanatsal veya sportif kulüpler, profesyonel meslek odaları, sendikalar, sanayici lobileri ve işveren örgütleri ile bir çoğu Avrupa düzeyinde örgütlü olan ajanslar gibi çok geniş bir çeşitlilikteki STK'lar ve ajanslardan oluşmaktadır. Bu geniş çeşitliliğe sahip yapı, gündelik hayatta diğer sosyal paydaşlarla birlikte yürüttüğü işbirliği ve dayanışma faaliyetleri ile fark yaratmaya çalışmaktadır. Günümüzde bu işbirliği, yerel düzeyden, ulusal düzeye ve Avrupa düzeyine kadar kurulabilmektedir.

Avrupa'daki örgütlü sivil toplum, kalkınma, çevre, sosyal refah, ticaret, gelişmekte olan ülkelere yardım, insan hakları, işsizlik, yoksulluk, ayrımcılık ve yabancı düşmanlığıyla mücadele gibi konularda, vatandaşların taleplerini kamuoyuna aktarmakta ve yürüttüğü kampanyalarla karar alma süreçlerinde bu taleplerin dikkate alınmasına aracı olmaktadır.

Avrupa Komisyonu, özellikle Avrupa bütünleşmesi hususundaki hassasiyetinin bir gereği olarak sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkilerine önem vermektedir. Avrupa bütünleşmesi, Avrupalı kimliğini benimsemiş Avrupa vatandaşlarının aktif katılımlarıyla mümkün olabilmektedir. Bir zamanlar ulus-devletlere ait pek çok egemenlik hakkının bütünleşme sürecinde Birliğe devrediliyor olması, Birlik düzeyindeki sorunların da artık ulusal yaklaşımlarla çözülemeyeceği gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, istihdam, çevre, refah, sosyal adalet gibi konuları Birlik düzeyinde ele almak gerekir. Bulunan çözümlerin uygulanabilirliği

⁶² Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Sivil Toplum İşbaşında**, 2001, (Sivil Toplum), panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/a/b/ab-komisyonu-stk-arastirmasi.doc, (13.09.2012), s. 2.

⁶³ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, s. 2.

ise ancak bu çözümlerin kitlelerce benimsenmeleri ile mümkün olabilmektedir. Bu durum sivil toplumu Avrupa’da her zamankinden daha büyük bir ihtiyaç haline getirmektedir.⁶⁴

Sivil toplumun Birlik açısından bir diğer önemi de, çoğu yerde devletin yeterli olmadığı alanlara hizmet götürmesidir. Toplumsal dayanışma ve duyarlılığın temelini oluşturduğu sivil toplum, gönüllülerin insan gücü ve fon desteği ile toplumun ihtiyaç içindeki kesimlerine hizmet sağlamaktadır. Avrupa sosyal politikasının büyük bir bölümü bu dayanışmayı temel alır.

Gönüllülükten doğan bu dayanışmanın en önemli unsuru ise gelir getirici faaliyetlerle sürdürülebilirliği sağlamaktır. Bu husus, bağışlara ve uluslararası fon sağlayıcılara bağımlılığın azalması anlamında çok önemlidir. Bu sayede sivil toplum, sosyal ekonominin gelişmesini sağlarken kendi içinde de manipülasyonlara daha kapalı olacaktır. “Sosyal ekonominin temel amacı, sermaye üzerinden gelir sağlamak olmayıp, kaynakları bir araya getirerek, toplumun belirli bir bölümü arasında yeniden dağıtmaktır.”⁶⁵ Bu amaç doğrultusunda faaliyet gösteren kuruluşlar; kooperatifler, dayanışma ve sosyal yardım dernekleri, çeşitli dernekler veya vakıflar, istihdamın artmasına ve ekonomik büyümeye de önemli katkıda bulunurlar. Dolayısıyla sivil toplum eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi kamu hizmetlerinin sunumunun yanı sıra, yerel ekonomik gelişmenin desteklenmesi ve sosyal ve ekonomik açıdan dışlanan birey ve grupların toplumla bütünleşmesini de sağlayarak toplumun ekonomik büyüme ve rekabete, cinsiyet ayrımına, ırkçılığa, yaşlılara ve özürllülere yönelik tutumunu olumlu yönde etkilemeye çalışırlar.

Bununla birlikte, kimi STK’ların tam aksi bir tutumla tutuculuk, yanlış bilgilendirme ve toplumsal ayrışma yönünde faaliyetleri de olabilir. AB içinde yasal çerçevenin dışına çıkmadıkları ve mali açıdan bir usulsüzlüğe karışmadıkları sürece bu tür kuruluşların da çalışmaları durdurulmamaktadır.

Bütün bu işlevleriyle Avrupa’da sivil toplum,

- *demokratik ve şeffaf bir Avrupa toplumunun yaratılması,*
- *farklı çıkar gruplarının görüşlerinin uzlaştırılması,*
- *yeni teknolojiler ve küreselleşme baskılarıyla karşılaşan toplumun değişime ayak uydurmasının sağlanması,*

⁶⁴ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, s. 6.

⁶⁵ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, s. 7.

- *hükümetlerin dolduramadığı mekanizmalardaki boşlukların doldurulması açısından önemlidir.*⁶⁶

Dezavantajlı gruplar, özürllüler, çiftçiler, sanayiciler, çevreciler, belediye başkanları, üniversiteler veya Afrika'da faaliyet gösteren STK'lar gibi çok farklı alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının işbirliğine giderek Avrupa düzeyinde örgütlenmeleri de sıklıkla görülen bir durumdur. Bu kuruluşlar, ulusal sınırların ötesine geçerek, özel bir çıkar grubuna ait görüşün Avrupa çapında savunuculuğunu yaparlar. Kendi çıkar alanlarında bir AB politikası oluşturulurken, Avrupa Komisyonu'nda, AB mevzuatının oluşturulduğu Avrupa Parlamentosu'nda lobi faaliyetleri yürüterek karar alma süreçlerinde etkili olmaya çalışırlar.

İşbirliği yapan STK'ların yanı sıra, Avrupa düzeyinde faaliyet gösteren farklı ulusal ve uluslararası STK'ları ortak bir çatı altında toplayan şemsiye kuruluşlar da bulunmaktadır. Örneğin, Avrupa Gençlik Forumu (European Youth Forum – YFJ)⁶⁷, farklı kesimlerden insanları, genç çiftçiler, genç liberaller, hukuk öğrencileri, izciler, rehberler ve ulusal gençlik konseyleri gibi gruplar altında bir araya getirmektedir. Avrupa Bilim Kadınları Platformu (European Platform of Women Scientists), Avrupa Vakıf Merkezi (European Foundation Centre – EFC), yardım ve kalkınma alanında faaliyet gösteren Avrupa Yardım ve Kalkınma STK'ları Konfederasyonu (European NGO Confederation for Relief and Development – CONCORD), aile ve sosyal refah alanında çalışan AB Aile Örgütleri Konfederasyonu (Confederation of Family Organisations in the European Union – COFACE) gibi benzer yapılar da bulunmaktadır. Avrupa Gençlik Forumu ya da Avrupa Sosyal STK'lar Platformu (Platform of European Social NGO's – Social Platform) gibi kimi STK'lara kuruluş aşamasında yardımcı olmak üzere mali destek verilmiştir.⁶⁸

Bu tür şemsiye kuruluşlar, ulusal düzeydeki çıkar gruplarının faaliyet ve taleplerinin Avrupa düzeyine taşınmasına ve karar alma sürecine katılmalarına aracılık eder. Avrupa Birliği içinde faaliyet gösteren STK'ların bir yandan kurumsal kapasitelerinin gelişmesi ve üye yapılarının güçlendirilmesi için mali destek programları uygulanırken, bir yandan da karar alıcılara görüşlerini aktarabilmeleri yönündeki kanallar çeşitlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu sayede farklı ülke ve

⁶⁶ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, s. 7.

⁶⁷ Avrupa Gençlik Forumu, www.youthforum.org, (03.11.2012).

⁶⁸ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, s. 8.

bölgelerdeki toplumsal grupların karşılıklı fikir alışverişinde bulunması ve ortak hedefler için birlikte çalışmalarını mümkün kılacak bir demokrasi pratiği ve diyalogun gelişmesine katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Normların ve değerlerin taşınması bağlamında, aday ülkeler üzerinden Avrupalılaşma ve sivil toplum ilişkisi değerlendirildiğinde, söylem düzeyinde sivil toplumun, özellikle demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin taşınmasında önemli bir paydaş olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Uygulanan programlar açısından ise, aday ülkelerdeki STK'lara özellikle 2005 yılına kadar sağlanan destekler, aşağıdan yukarıya bir Avrupalılaşma süreci beklentisini yansıtır niteliktedir. Bu süreçte, ABD yardımlarından farklı olarak, herhangi bir yerel otorite eliyle değil, doğrudan STK'lara destek sağlanıyor olması, demokrasinin teşvik edilmesi hususunda yukarıdan aşağıya olmayan, tabandan yükselen bir gelişme beklentisinin sonucudur.⁶⁹

Bu yaklaşımla, aşağıdan yukarıya değerlerin taşınmasına verilen destek, aday ülkelerde kimi iyi örgütlenmiş STK'ların hem ülke içinde AB sürecinde daha fazla söz sahibi olması ve temsilcilerinin bu yönde kişisel becerilerinin gelişmesini sağlamış, hem de uluslararasılaşma bağlamında, özellikle AB ile doğrudan kurulan irtibat sayesinde yapısal fonlardan nasıl yararlanılabileceğine dair bilgi ve deneyimi artırmıştır. Öte yandan, bu sürecin çok da olumlu olmayan bir diğer sonucu ise, kapasitesi yüksek ama az sayıdaki gelişmiş STK'yla sınırlı kalarak bir anlamda sivil toplum alanının kendi bürokratik elitini yaratmış olmasıdır. Küçük çaplı yerel STK'lara mali desteklerin kapasite yetersizliği nedeniyle aktarılamıyor olması, sürecin gerçek anlamda tabana yayılmasını engellemiştir.⁷⁰

Sonraki süreçte, 2007'den itibaren aday ülkelere yönelik verilen desteklerin ileride detayları aktarılacak Katılım Öncesi Yardım Aracı (Instrument for Pre-Accession Assistance –IPA) adı altında birleştirilmesi ve desteklerin ulusal bir mekanizma aracılığıyla aktarılmasına gidilmiştir. Bu sistemde ülke özelinde kendi dilinde başvuru yapılabilmesi imkânı sağlanmış olmakla birlikte, bir anlamda verilecek desteklerin planlaması, hükümetlerin önereceği ulusal programlara

⁶⁹ Richard Youngs, "European Union Democracy Promotion Policies: Ten Years On", *European Foreign Affairs Review*, vol. 6, no. 3, 2001, ss. 355-373'ten aktaran William A. Maloney ve Jan W. Van Deth, *Civil Society and Governance in Europe: From National to International Linkages*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2008, s. 228.

⁷⁰ Maloney ve Van Deth, s. 228.

bırakıldığı için daha önceki aşağıdan yukarıya yaklaşımla çelişen bir hal almıştır. Üstelik bu değişime rağmen, proje başvuru ve uygulamasındaki yoğun bürokrasi, basitleştirme gayretlerine rağmen yerel STK'ların kapasitesini aştığından gelişmiş az sayıdaki çatı kuruluş ile yerel düzeydeki küçük ölçekli STK'lar arasındaki desteklerden faydalanma oranlarında ciddi bir düzelme gerçekleşmemiştir.

Sivil toplum eliyle değerlerin taşınmasına ilişkin bir diğer handikap ise, mevcut destekleyici söylemin yanında aday ülkelere yönelik genel bir sivil toplum modeli sunulmuyor olmasıdır. Aday ülke STK'larının kendi gelişim çizgisi ve yeterliliklerine göre, AB sürecinde karar alıcıları etkilemesi, hükümet reformlarını desteklemesi ya da yeri geldiğinde hükümetin boş bıraktığı alanlarda çözümler üretmesi gibi farklı beklentilerin hangi yöntem ve araçlarla gerçekleştirilebileceğine dair somut bir eylem paketi bulunmamaktadır. Daha genel bir çerçevede ifade edilecek olursa, sivil toplumun hükümet ile ilişkisinde, bir paydaş olarak işbirliği içinde reformların benimsenmesini destekleme görevi ile hükümeti izleme ve denetleme fonksiyonunun icrası arasındaki gerilimin giderilmesi için bir formül öngörülmemektedir. Ayrıca, uygulanan destek programlarının, içerik olarak temelde yapısal uyumun sağlanması için hükümetleri tamamlayıcı nitelikte gönüllülük esasıyla eğitim, istihdam gibi alanlarda eksiklerin giderilmesi görevini öne çıkardığı görülmektedir. Bu bakımdan, AB açısından söylem bazında farklı aktarılsa da STK'lara biçilen asıl görev, hükümeti tamamlayıcı nitelikte hizmet sağlamalarıdır. Nitekim demokratik bir mekanizma dahilinde eşit bir paydaş olarak politik karar süreçlerine etki etme beceri ve kanallarının gelişimi için AB'nin üye ülkeler bağlamında bile önerebileceği bir uygulama modeli bulunmamaktadır. AB kurumlarının büyük çatı STK'larla kurduğu ilişki ve genel olarak sivil toplum olarak bu az sayıdaki STK'yı muhatap alıyor olması, hükümetlere de işbirliği kurmak için yerelin taleplerini yansıtabilecek küçük ölçekli STK'lardansa bürokratik yapıya eklemlenmiş, belli bir uzmanlığa ve yeterli kaynağa sahip büyük STK'ları sivil toplumla kurulacak ilişkide birincil muhatap olarak görebileceği mesajını vermektedir.⁷¹

Yukarıdaki kuramsal tartışmalar ışığında, AB, Birlik kurumları ve STK'lar arasındaki ilişki açısından şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür: AB, kuruluşu

⁷¹ Maloney ve Van Deth, ss. 231-232.

itibariyle kurumsallaşmaya öncelik vererek rasyonel seçim kurumsallaşmacılığının çizdiği genel çerçeveye uygun bir tavır ortaya koymuş, karar alıcıların Birlik kurumlarının belirlediği fırsat ve imkânlardan rasyonel şekilde faydalanmayı tercih edeceklerini öngörmüştür. Ancak zaman içinde yeni işlevselcilik bakış açısıyla örtüşür şekilde, fayda maksimizasyonuna dayalı bütünleşmenin, normatif bir bütünleşmeye de yol açarak aidiyet duygusunu, ulusaldan ulusüstü bir seviyeye kaydırması beklenmeye başlanmıştır. Ancak sosyal inşacılığın öngördüğü şekilde bu sosyalizasyon sürecinin tepeden aşağıya tek taraflı olarak gerçekleşmesinin mümkün olmadığı anlaşıldığından, bu kez de sosyal öğrenme ve ikna açısından sivil toplumun Avrupalılığın inşasındaki kurucu rolü ön plana çıkararak AB'nin sivil toplumu daha fazla desteklemesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ancak gelinen bu son noktada, Batı düşüncesinin en temel şekillendiricilerinden olan fayda-maliyet analizi ve rasyonel seçim gibi motifler, kimlik ve normların belirsiz dünyasında doğal olarak karşılık bulamamaktadır. Yukarıda belirtilen Sosyal İnşacılığa yönelik pozitivist bakış açısıyla yapılan metodoloji eleştirisinin, AB açısından yansıması da şu olmaktadır: Avrupalılaştırmanın bir kimlik olarak inşa edilmesi ve bireylerce içselleştirilmesi, Birliğin geleceği açısından zorunlu olsa da, bu alanda hangi dönüştürücü unsurun, nasıl bir argümanla destekleneceği tespit edilememekte, bu nedenle kimliklerin ve normların içselleştirilmesi gibi pozitivist ölçüm teknikleri ile etki analizi yapılması mümkün olmayan bir alana bütçe ayırmak tercih edilmemekte, tüm bunların sonucunda da norm ve değerlerin taşıyıcısı olarak sivil toplumun desteklenmesi ideali retorik boyutunda kalmaktadır. Nitekim AB tarafından sivil topluma sağlanan maddi desteklerin hedef ve öncelikleri ile elde edilen sonuçlar, bu alanda ne denli yüzeysel ve etkisiz kaldığını gösterir niteliktedir.

Burada vurgulanması gereken husus, her ne kadar pozitivist yöntemleri kullanmaya çalışan versiyonları türemiş olsa da, Sosyal İnşacılığın kimlik ve değerler boyutunu, bütünleşme sürecinin değerlendirilmesinde temel alması itibariyle, mevcut “rasyonel” ve genel itibariyle “pozitivist” teorik yaklaşımlara bir meydan okuma olduğudur. Nitekim karar alma süreçlerinin ölçülebilir parametreler üzerinden yapılan fayda-maliyet hesaplarını dayandırılması, Batı modernitesine yönelik özellikle hem felsefi değerlendirmeler hem de Sosyal İnşacılığın da aralarında

olduğu sosyal bilimler alanındaki post-pozitivist teorilerin ortaya koyduğu en büyük eleştiri noktasıdır. Bu eleştiri ışığında bakıldığında, AB’nin aynı modernist iktisadi bakış ačísıyla, kimlik ve değerler bağlamında verdiği desteği sınırlı tutması bir tavır olarak Charles Taylor’ın *Modernliđin Sıkıntıları* kitabından řu saptamayı çağrıştırmaktadır:

*Korkulan, başka ölçütlere göre değerlendirilmesi gereken şeylerin, verimlilik ya da “malıyet-fayda” değerlendirmesiyle saptanması; yaşamımızı başlı başına yönlendirmesi beklenen amaçların, faydayı maksimize etme isteminin gölgesinde kalmasıdır.*⁷²

⁷² Charles Taylor, **Modernliğin Sıkıntıları**, ev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 13.

İKİNCİ BÖLÜM

SİVİL TOPLUM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. SİVİL TOPLUM NEDİR?

Sivil toplum kavramı, siyaset bilimi açısından kuramsal tartışmalarda en çok başvurulan kavramlardan biridir. Özellikle demokratikleşme sürecinde oynadığı dönüştürücü rol, Batıda ortaya çıkıp gelişen tüm ideolojiler açısından sivil toplumu odak noktalarından biri haline getirmiştir. Bu bakımdan, ister liberal, ister Marksist gelenekten olsun, siyaset bilimci ve kuramcılarının hemen hepsinde sivil topluma özel bir vurgu bulmak mümkündür.

Sözlük tanımı olarak sivil toplum, “toplumda var olan ve kuruluşu bir takım haklar elde etme çabasına bağlı olan demokratik yapı”⁷³ olarak ifade edilmektedir. Bu temel tanım elbette ki yüzeysel olup ifade edilmesi kavramın algılanışında büyük dönüşümlere yol açacak pek çok detayı dışarıda bırakmaktadır. Günümüzün önde gelen siyaset bilimcilerinden John Ehrenberg, sivil toplumu oluşturan temel yapıların üstlendikleri fonksiyonlara, örgütlenme şekillerine ve etkisi altında oldukları siyasal ve ekonomik güçlere bakılarak sivil toplumun ne olduğuna dair bir cevap bulunabileceğini ifade eder.⁷⁴

Ehrenberg gibi, bir başka siyaset bilimci Larry Diamond da “Sivil toplumun demokrasiye yapabileceği potansiyel katkılarının sınırlarını daha gerçekçi bir şekilde çizebilmek için öncelikle sivil toplumun ne olduğunu ve ne olmadığını daha kesin olarak tespit etmeye ihtiyacımız var.” diyerek siyaset bilimi içinde çokça kullanılan tanımlardan birini yapar; Diamond’a göre, devletle özel alan arasında duran aracı bir varlık niteliğindeki sivil toplum, örgütlü sosyal yaşam içinde gönüllü, kendi kendini üreten, kendi kendini destekleyen, devletten özerk ama bununla birlikte yasal düzen ya da ortak kurallara bağlı olan bir alandır.⁷⁵

Frankfurt Okulunun ve Eleştirel Teorinin kurucularından Max Horkheimer’in öğrencilerinden Bassam Tibi’ye göre ise, toplumsal ve siyasal kurumlar, devletle

⁷³ Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma, İstanbul, 2000, s. 852.

⁷⁴ John Ehrenberg, **Civil Society: The Critical History of an Idea**, NY University Press, London, 1999, s. 235.

⁷⁵ Larry Diamond, “Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation”, **Journal of Democracy**, Vol.5, No.3, 1994, s. 5’ten aktaran Funda Onbaşı, **Sivil Toplum**, L&M Yayınları, İstanbul, 2005, s. 46.

ilişkili olsalar da, devlete tabi değildirler ve devlet tarafından denetlenmezler, bu bakımdan özerktirler.⁷⁶

Sivil toplum, devletin denetiminden uzak, herhangi bir yasal takip baskısı ya da ekonomik kaygı olmaksızın bağımsız hareket edebilen bireylerin, gönüllülük ve rızaya dayalı ilişkiler geliştirebildikleri bir toplumdur.⁷⁷ Bu bakımdan sivil toplum, siyasi kararları etkileme olanağını bulunmayan bireylerin baskı grubu oluşturarak bu olanağa kavuştukları, örgütlü ya da örgütlenmemiş sivil birliklerden örülü bir yapıdır.⁷⁸

Cohen ve Arato'ya göre de sivil toplum ancak, çoğulcu birliklerden oluşan özerk bir kamusal alanda geliştirilen dayanışma biçimleri, özgür iletişim/etkileşim ve aktif demokratik katılımı mümkünür. Sivil toplum, ekonomi ve devlet arasında yer alan bir sosyal etkileşim alanı olarak, gönüllü birlikler, toplumsal hareketler ve kamusal iletişime dayanır.⁷⁹

Eş zamanlı yaşanabilen ayrışmalar, aynı anda farklı gruplara üyelikler ve sosyal hareketliliğin mümkün olduğu bir sivil toplum, istikrarlı bir demokratik düzenin önkoşulu, bir grubun sürekli hakimiyeti önündeki garantidir... Ayrıca, sivil toplum; aracılık, birlik ve yaratıcılık kavramlarıyla da bağlantılandırılır. Bu durum, neden etkin ve sağlıklı bir sivil toplumun genellikle liberal demokrasinin vaz geçilmez bir özelliği olarak görüldüğünü açıklamaktadır.⁸⁰

Dahrendorf da sivil toplumu; devlet ya da benzeri bir merkezi otorite tarafından yönetilmeyen ve halk iradesini yansıtan bir ara sektör olarak ele almaktadır.⁸¹ Bu ara sektör, kanunlara tabi olmakla birlikte, özerk kurumlardan oluşur. Dahrendorf'a göre, anayasa ya da kanun yapmak ya da ekonomiyi işler hale getirmekle kıyaslandığında, sivil toplum içindeki özerk kurumları oluşturmak en

⁷⁶ Bassam Tibi, "İslam Uygarlığında Sivil Toplumun Kültürel Dayanağı: İslam ve Demokrasi-Uygarlıklar Arasındaki Köprüler", **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, (Ed. Elisabeth Özdalga ve Sune Persson), çev. Ahmet Fethi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1998, s. 32.

⁷⁷ Ömer Faruk Gençkaya, "Demokratik Sistemde Sivil Toplum Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Dönelizmi", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 18, Ankara, 1997, s. 98.

⁷⁸ Erhan Atiker, "Sivil Toplum Kuruluşlarında Örgüt İçi Demokrasi ve Gönüllülük", **Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu IX**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, Haziran 2002, s. 6.

⁷⁹ John Cohen ve Andrew Arato, **Civil Society and Political Theory**, MIT Press, New Baskerville, 1994, s. x.

⁸⁰ Cohen ve Arato, s. 19.

⁸¹ Ralf Dahrendorf, "Sivil Toplumu Özerk Kurumlar Yaşatır", çev. T. Balkan, **New Perspectives Quarterly**, NPQ Türkiye, Cilt: 1-2, 1991, s. 72.

uzun zamanı alan, en güç iştir.⁸² “Sivil toplum, gönüllü, kendi kendini oluşturan, kendi desteklerine sahip, devletten özerk, özel alan ile devlet arasında aracı niteliğindeki örgütlü sosyal bir yapılandırma.”⁸³ Ancak, işlerliği olan bir sivil toplum kurmak için, istikrarlı ve rekabetçi yapılardan örülmüş bir toplum zorunludur.⁸⁴

Sivil topluma ilişkin bütün bu tanımlar da yine Ehrenberg’in sivil topluma ait tanımlara getirdiği eleştiriden muaf değildir. Sivil toplumun, kendini oluşturan unsurlardan bağımsız, kendi içinde bir tanımlı yapılamaz. Bu bakımdan, sivil toplumu piyasanın ya da devletin dışında konumlanmış, gönüllü bir kamusal faaliyet alanı olarak tanımlamak yetersiz kalmaktadır.⁸⁵

Benzer şekilde, John Keane de bütünüyle siyasal ya da bütünüyle toplumsal olarak tanımlanamayacak, iç içe geçmiş kurumların oluşturduğu bir magmadan söz ederek günümüzde kamusal olanla özel olan, devlet ile sivil toplum arasındaki ayrımın anlamını yitirdiğini ifade etmektedir. Keane için bir ideal-tip kategorisi olarak sivil toplum, faaliyetlerini ve birbirleriyle ilişkilerini hem mümkün kılan hem de sınırlayan devlet kurumlarıyla sürekli gerilim halinde, ancak şiddet karşıtı bir şekilde kendi kendine örgütlenen ve yasal koruma altında olan, dinamik ve karmaşık bir devlet-dışı kurumlar topluluğudur.⁸⁶ Burada önemli olan saptama, şiddet dışı konumuyla yasal koruma altında olmakla birlikte, sivil toplumu oluşturan unsurların birbirleriyle ve devlet kurumlarıyla aralarında var olan gerilimli ilişkidir.

Bu gerilimli ilişkinin uzlaşmaya dönüşen yüzünde kamuoyu kavramı karşımıza çıkar. Kamuoyunun temelinde sivil toplum yatmaktadır. Kamuoyunun varlığı ise ancak uzlaşmacı bir kültürün, toplumun tüm bireyleri tarafından benimsenmesiyle mümkündür. Bu bağlamda, bireylerin özgürleşme olanakları genişletilirken şiddetten uzak, eşitlikçi bir sivil toplum yapısı ile demokratikleşme yönünde ilerleme kaydedilebilir. Bu açıdan, sivil toplum ve kamuoyu ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadırlar.⁸⁷

⁸² Dahrendorf, s. 74.

⁸³ Ali Yaşar Sarıbay, **Kamusal Alan, Diyalojik Demokrasi, Sivil İtiraz**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 58.

⁸⁴ Mahmood Sariolghalam, “Ortadoğu’da Sivil Toplum Umutları: Kültürel Engeller Üzerine Bir Çözümleme”, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, (Ed. Elisabeth Özdalga ve Sune Persson), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 79.

⁸⁵ Onbaş, s. 47.

⁸⁶ John Keane, **Civil Society: Old Images New Visions**, Polity Press, Oxford, 1998, s. 6-15.

⁸⁷ Atiker, ss. 7-8.

Sivil toplumun gelişmesi kültürel bir süreç olup çoğulculuk, dayanışma, toplumsal bilinçlenme, bağımsızlık, katılım, eğitim, sorumluluk ve yetki devri gibi unsurların gelişmesiyle paralellik taşımaktadır.⁸⁸

Eleştirel Teorinin ikinci kuşak temsilcisi ve modern sivil toplum kavramına yön veren en önemli düşünürlerden biri olan Jürgen Habermas da, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* adlı eserinde, bir siyasal aktör olarak toplumsal grupların nasıl bir dönüşümle kamusal alanda aktif hale geldiklerini ve kamusal sorunların tarafları ile tartışıldığı düzlemin değişimini ele almıştır.⁸⁹

Habermas, kurumsal yapı itibarıyla sivil toplumun çekirdeğini, kiliseler, siyasi partiler, sendikalar, meslek birlikleri, dernekler, medya, ve akademiler gibi devlet-dışı ve ekonomi-dışı birlikteliklerin oluşturduğunu ifade eder.⁹⁰ Sivil toplum, kamusal nitelikteki sorunlara devlet tarafından getirilen çözüm önerilerinin tüm bu sayılan birliktelikler tarafından tartışıldığı, eleştirildiği, çoğulcu bir yapıdır.

Bu noktada, kamusal çıkarların devletle çatıştığı bir durumun söz konusu olması halinde, rejimin kendisi bir soru işareti haline gelerek, devlet için meşruiyet krizi baş göstermektedir. Bu kriz bizi, demokratik bir temelde kamusal alanın kurumsal yapılanmasının nasıl olması gerektiği sorununa getirmektedir.⁹¹

Sivil toplumun, yukarıda aktarılmaya çalışılan günümüz siyaset felsefesi içindeki tanımlanışı ve bu tanımların sağladığı çerçeve dâhilinde siyasi karar alma mekanizmalarındaki rolüne ilişkin algıyı, daha geniş bir perspektiften analiz edebilmek için kavramsal kökenlere de inmek gerekmektedir. Güncel tartışmalar ve sivil topluma ilişkin tanımlardaki nüanslara rağmen, toplumsal hafıza ve siyasi gelenek, büyük ölçüde kavramların algılanışını ve uygulamayı yönlendirmeye devam etmektedir.

⁸⁸ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Sivil Toplum İşbaşında**, 2001, (Sivil Toplum), panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/a/b/ab-komisyonu-stk-arastirmasi.doc, (13.09.2012), s. 3.

⁸⁹ Jürgen Habermas, **Kamusallığın Yapısal Dönüşümü**, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları, (Kamusallık), 1997.

⁹⁰ Habermas, Kamusallık, s. 52.

⁹¹ Calhoun, ss. 30-31.

2.2. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ FELSEFİ TEMELLERİ

Batılı bir kavram olan sivil toplum kavramı,⁹² Batı'nın siyasal ve felsefi yaşamından doğup 12.yy.'dan 21.yy.'a kadar devlet-toplum ilişkisinde yaşanan dönüşümlere paralel olarak yeni anlamlar kazanmıştır. Bu kavramın gelişimini resmetmek için Antik dönemden günümüze devlet-toplum algısının izini sürmek gerekmektedir.

Aristo, *Politika* eserinde “politike koinonia” kavramıyla polis alanı içinde varlık gösteren eşit ve özgür yurttaşların oluşturduğu toplumu tanımlamaktadır. Polis alanı, hane içindeki özel hayattan farklı olarak, ahlaki bir kamusal alan olup bu alanda varlık gösteren toplum da siyasal bir toplumdur.⁹³ Bu bakımdan, Çiçero tarafından Latinceye “societas civilis” olarak çevrilen⁹⁴ “politike koinonia” kavramı, sivil toplumu, siyasal bir yapı olarak polisle, yani devletle bir bütün olarak sunmaktadır.

Sivil toplum kavramının Ortaçağ'daki karşılığında ise, Ortaçağ Avrupası'nın feodal düzeni içindeki her bir egemen birimi kapsayan, yine siyasal toplumla eş anlamlı bir kullanım karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağın düşünsel mimarlarından Saint Augustine, “societas terresta” (siyasal toplum) terimini kullanırken, Thomas Aquinas ise “politike communitas” terimini tercih eder.⁹⁵

Ortaçağ boyunca siyasal içeriğini korumuş olan sivil toplum algısı, temelde kilise karşısındaki devleti işaret etmekteydi. Bu açıdan devlete, yönetime, siyaset alanına ait olanı tanımlamaktaydı. Ancak Ortaçağ'ın sonlarında burjuvazinin ilk unsurları olarak şehirli esnaf ve tüccarların feodal sınırlar içinde kendilerine daha fazla ekonomik özgürlük aramaya başlamaları, sivil toplum kavramında da bir dönüşüme yol açtı. Sivil toplum, kentsel yaşamda kazanılan sivil özgürlükler temelinde merkezi otoriteden bağımsız, özerk bir alan olarak toplumsal alanı işaret etmeye başladı.⁹⁶

⁹² Tosun, s. 29.

⁹³ Aristo, **Politika**, çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

⁹⁴ Michael Edwards, **Civil Society**, Polity Press, Cambridge, 2004, s. 6.

⁹⁵ Dominique Colas, “Civil Society From Utopia To Management, From Marxism To Anti-Marxism”, **The South Atlantic Quarterly**, 94/4, Fall 1995, s. 1009-1010.

⁹⁶ Michael H. Bernhard, **The Origins of Democratization in Poland**, Columbia University Press, New York, 1993, s. 2.

Aristo'nun izindeki 18. yüzyıl toplumsal sözleşmecî filozofları içinse sivil toplum, doğa halinin karşıtıdır. Bu anlayışta, tekrar devlet (siyasal toplum) ve sivil toplum özdeşliği söz konusudur.

Toplumsal sözleşme teorisine göre, sivil topluma girmenin önkoşulu, “doğa hâli”nden (state of nature) ayrılmaktır.⁹⁷ Doğa hâli; devletin kurulmasından önce, insanın kendi ihtiyaçlarını karşılamak için diğer insanlarla sürekli savaş halinde olduğu anarşi ortamını tarif etmektedir. Ancak, insan için tek başına ihtiyaçlarını karşılayamıyor olması, doğa hâlinde ayrılıp pazarlığa dayalı bir toplumsal sözleşme akdetmeyi zorunlu hale getirir. Bu pazarlık fikri, bireylerin tercih etmesi halinde, hukuki bir düzenin olmadığı bir durumdan, yeni bir siyasal düzene geçilebileceğini öngörmektedir.⁹⁸

Doğa hâlinde kopuş sonucunda kabul edilebilecek düzen, Hobbes için, bir “sivil toplum”, oy çokluğuyla herkesi iradesini kendinde toplayan egemen bir topluluk, yani “civitas”dır. Ancak, sivil topluma dair ifadesine rağmen, burada Hobbes'un düşüncesindeki asıl vurgu, sivil toplum kavramı üzerinde değil, devlettir. Hobbes'a göre bireyler, doğa hâlindeki çatışmadan ancak devlet otoritesinin birleştiriciliğiyle kurtulabilir.⁹⁹

Locke içinse, devletin rolü olabildiğince sınırlanarak bireyler arasında kendiliğinden var olan uyum süreklendirilmelidir. Bu bakımdan Locke'ta, siyasi toplum ile sivil toplum birbirinden ayrılmaktadır.¹⁰⁰ Locke, hukuku ve özgürlükleri iktidarların üstünde tutmaktadır. Bu açıdan Locke, siyaset felsefesinde liberalizmin kurucusu kabul edilir.

Roma hukukunun sivil hukuk - kamu hukuku ayrımını 18. yy.'a taşıyan ise Montesquieu olmuştur. Sözleşmecî yaklaşımda ortaya çıkan toplumsal ve idari sözleşme ayrımı, sivil hukuk ve idari hukuk ayrımıyla birleşmiştir. Bu süreçte, modern zamanlarda iyice keskinleşecek olan devlet – toplum ayrımı, kitlelerin düşünce dünyasında yer edinmeye başlamıştır. Bununla birlikte, Locke'ta da,

⁹⁷ Ernest Baker, **Social Contract: Locke – Hume – Rousseau**, University Press, Oxford, 1953.

⁹⁸ James Schmidt, "Civil Society and Social Things: Setting the Boundaries of the Social Sciences", **Social Research**, Vol. 62, No.4, Winter 1995, s. 902.

⁹⁹ Hobbes, ss. 153-159.

¹⁰⁰ John Locke, **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme**, çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2012.

Montesquieu’de de, tohumları yeşermeye başlayan bu ayrışma, onların düşüncesinde hâlâ yumuşak bir birliktelik olarak tasvir edilmektedir.¹⁰¹

Jean-Jacques Rousseau ise, Hobbes’tan farklı olarak, çatışma içindeki bireylerin doğa hâlinde değil, doğa dışı bir hâlde olduklarını savunmakta, Locke gibi hukuka vurgu yaparak ancak özel mülkiyetin yasal güvence altına alındığı bir düzende bireylerin sivilleşebileceklerini ileri sürmektedir. Bu bakımdan Rousseau için en kutsal hak olan özel mülkiyet hakkı sivil toplumun temelidir.¹⁰² Sivil toplum temelinde yurttaş kimliği kazanan birey, toplumsal kurumlar ve yasalar sayesinde kendini bir bütünün parçası hisseder. Yine kamunun sağladığı eğitim sayesinde de kişisel çıkarlarını kamusal çıkarlarda görmeye başlar.¹⁰³

Adam Ferguson ise *An Essay on the History of Civil Society*¹⁰⁴ (Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Bir Deneme) adlı eserinde, Aristokrasiden ticari topluma ve oradan da sanayi toplumuna geçişi ve bu süreçteki dönüşümleri tarihsel bir perspektiften aktarmaya çalışmıştır. Ferguson’a göre sivil toplumun tarihi, ilkel toplumlardan medeni toplumlara doğru ilerleyen insanlığın doğal tarihidir.¹⁰⁵ Ferguson için sivil toplum kavramı, doğa hâlinin zıttı olarak siyasal bir düzeni, yani devleti; daha geniş anlamıyla da medenileşmeyi ve medeni bir toplumu anlatmaktadır.¹⁰⁶ Sivil toplum medeni bir toplumu ifade ederken, sadece ilkel toplumlar değil, tüm Batılı ve Doğulu despotizm türleri de sivil toplumun karşıtını oluşturmaktadır.¹⁰⁷

Ferguson'a göre, sadece ticaret ve teknolojiye ileri giden medeniyetin ölçütü olarak almak bize eksik bir resim sunmaktadır. Her ne kadar ticaret ve teknoloji alanında çok ileri olmasalar da Roma ve Sparta gibi toplumlar medeni olarak nitelendirilebilirken, Çin ve Hindistan gibi önemli ticaret devletleri, despotik yapıları

¹⁰¹ Tosun, s. 33-34.

¹⁰² Judith A. Best, **The Mainstream of Western Political Thought**, Human Sciences Press Inc., New York, 1980, s. 85.

¹⁰³ Gülnur Savran, **Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987, s. 42.

¹⁰⁴ Adam Ferguson, **An Essay on the History of Civil Society**, (Ed. Duncan Forbes), Edinburg UP, Edinburg, 1966.

¹⁰⁵ Duncan Forbes, “Introduction to Adam Ferguson's *An Essay on History of Civil Society*”, **An Essay on the History of Civil Society**, (Ed. Duncan Forbes), Edinburg UP, Edinburg, 1966, s. XV.

¹⁰⁶ Forbes, s. XIX.

¹⁰⁷ Salvador Giner, "The Withering Away of Civil Society", **Praxis International**, Vol.5, No.3, October 1985, s. 247.

nedeniyle sivil toplum tarihinin aktörleri olarak tanımlanamazlar.¹⁰⁸ Bu toplumların sivil toplumun uzağında kalmalarının sebebi, daha sonra Emile Durkheim tarafından da mekanik ve organik dayanışma olarak kuramsal bir çerçeveye oturtulacak olan, işbölümü konusudur.¹⁰⁹

Despotik devletlerin temelinde yatan katı bir toplumsal işbölümü ile devlet adamlığı vatandaşlıktan; politika, savaş sanatlarından ayrılır. Bu ayrışmayla insan karakteri de parçalanmış olur, gelişmesi beklenen beceri ve yetenekler geliştirilemez ve büyük felaketlere kapı açılır. Bu katı işbölümü sonucunda zihinlerde yaşanan ayrışma, insanlığı zorbalığın yönetimine hazırlayacaktır.¹¹⁰ Yöneticilerin ve askerlerin, sivillerden ayrılması sivil toplumu tehlikeye atmakta, onu yozlaştırmaktadır. Kamusal ruhtaki bu yozlaşma, zulüm ve baskının hakim olduğu, insanların yönetime itaatlerinin korkuya dayandığı despotik bir yönetimin yolunu açar.

Sivil toplum – devlet ayrımının iyiden iyiye hissedilmeye başlandığı en önemli teorisyenlerden biri de Thomas Paine olmuştur. Paine *Rights of Man*¹¹¹ (İnsan Hakları) adlı eserinde, Amerikan ve Fransız devrimlerinin rüzgârını arkasına alarak Avrupa'da hüküm süren monarşileri eleştirmektedir.

Paine'e göre, insan toplumsal bir varlık olarak ancak toplum içinde varlığını sürdürebilmektedir. Bu nedenle, zaten aksi mümkün olmadığı için, var olan toplumsal düzen, devletin varlığından kaynaklanmış değildir. Bu düzeni sağlayan, insanın yaratılıştan gelen doğası ve mevcut toplumun kabul görmüş ilkeleridir.¹¹² Bu düşüncesiyle Paine, Locke gibi diğer öncü liberallerden ayrılır ve toplumsal düzen için bir devlet düzeninin ön koşul olduğunu kabul etmez.

Paine, medeniyet ilerledikçe toplumun da devlete giderek daha az ihtiyaç duyacağını düşünmektedir. Nitekim Amerika'da, merkezi bir yönetim olmaksızın en az Avrupa devletlerindeki kadar uyumlu bir toplumsal düzen sergilenmektedir. Bu açıdan devlet, belirli ihtiyaçların karşılanmasında elverişli bir ara çözüm sunsa da, aslolan toplumun, ortak rıza yoluyla, kendi sorunlarını çözme iradesi ve becerisine

¹⁰⁸ Ferguson, s. XIX, XX, XXXI.

¹⁰⁹ Ayşenur Gönenç Akpınar, **Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2001, s. 17.

¹¹⁰ Ferguson, s. 231-232.

¹¹¹ Thomas Paine, **İnsan Hakları**, çev. M. Osman Dostel, MEB. Yayınları, İstanbul, 1964.

¹¹² Paine, s. 195-196.

sahip olmasıdır. İnsanın ve dolayısıyla toplumun, var olan koşullara uyumlanma konusunda doğal bir yeteneği bulunmaktadır. Medeniyet ilerledikçe toplum kendi kendini idare etme konusunda daha yetkin hale geleceğinden, devlete duyulan ihtiyaç da o oranda azalacaktır.¹¹³

Nitekim devlet, işbölümünün ayrıştırıcı etkisiyle insanların doğal birliğini bozarak kargaşaya yol açan ve bu kargaşadan beslenen, dolayısıyla birleştiricilikten çok yıkıcı etkisi olan bir yapıdır.¹¹⁴ Oysa ticaret ya da her hangi bir çıkara yönelik olarak insanlar arasında kurulan ortaklıklar, devlet müdahalesi olmaksızın yürütülebilmektedir. İşte Paine, kendine özgü kurallara göre faaliyet gösteren bu tür yapılara yaptığı vurguyla, kendinden sonraki düşünürler için devletin dışında konumlanmış bir sivil toplum alanı algısının da yolunu açmış olmaktadır.

Açılan bu yoldan geçen bir başka düşünür Alexis de Tocqueville ise **Amerika'da Demokrasi**¹¹⁵ kitabında sivil toplumu devletin dışında konumlandırmanın ötesinde, toplumu devletin otoriterleşme eğiliminden koruyacak en önemli mekanizma olarak görmüş, özellikle Amerikan demokrasisinin yerinden yönetimleri temel aldığı için sivil örgütlenmeye en uygun yönetim olduğunu, Avrupa'daki merkezi yönetimlerde görülmeyecek şekilde, insanların örgütlenerek kendi sorunlarına kendi çözümlerini getirebildiklerini ifade etmiştir.¹¹⁶

Ancak Tocqueville'in bu saptamalarından önce, sivil toplum – devlet özdeşliğine ilk doğrudan eleştiriyi yapan Hegel olmuştur. Hegel, toplumun sivil kesimini aile ve devletten ayırır. Sivil toplum, üyelerini ve ticaretin korunmasını sağlayan toplumsal bir örgütlenmedir. Bununla birlikte, Hegel'e göre, bir ihtiyaçlar sistemi olan sivil toplum, ekonomik alanın yanı sıra, tüm devlet dışı kurumları ve sınıfları da içerir.¹¹⁷ Yine de bu geniş toplumsal örgütlenme, devlet denilen üst yapısal bir örgütlenmeye de ihtiyaç duymaktadır.¹¹⁸

Hegel'e göre sivil toplum, bir sözleşmenin sonucu olarak ortaya çıkmaz. Sivil toplum, bireylerin alışkanlıklarıyla, gelenek ve görenekler uyarınca ve özgür

¹¹³ Paine, s. 196-198.

¹¹⁴ Paine, s.199-200.

¹¹⁵ Alexis De Tocqueville, **Amerika'da Demokrasi**, çev. İhsan Sezal, Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994.

¹¹⁶ Manfred G. Schmidt, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 79.

¹¹⁷ Krishan Kumar, "Civil Society; An Inquiry into the Usefulness of An Historical Term", **British Journal of Sociology**, Vol. 44, No.3, September 1993, s. 378.

¹¹⁸ Tosun, s. 37.

iradeleriyle bir araya gelmeleri sonucunda kurulur. Ortaya çıkan bu toplumsal yapı sözleşmenin yapılacağı ortamı da oluşturur. “Sivil toplum ancak, yasal ve siyasal kavramlarla donatılınca devlete dönüşür.”¹¹⁹

Hegel için sivil toplum da devlet de bir ihtiyaçlar sistemine dayalı olarak kurulmuştur. Devlet, işbirliği içinde medeni bir yaşamı mümkün kılarken sivil toplum bireysel çıkar ve ihtiyaçların ilan edildiği bir alandır. Bu bakımdan devlet, sivil toplumu kapsamaktadır.¹²⁰

“Hegel’in sivil toplumla ilgili düşünceleri, yakından bildiği Alman toplum yapısını meydana getiren lonca ve korporasyonların, zümre ve sınıfların, dernek ve yerel toplulukların dikkatli ve hatta geliştirilmiş bir çözümlemesini” içermektedir.¹²¹

Bir bireyin çıkarları doğrultusunda ilerleyip hedeflerini elde edebilmesi, başkalarıyla kurduğu ilişkilere bağlıdır. Bu bağlamda, diğer bireyler, bireyin hedefine ulaşabilmesinin araçlarıdır. Kişisel çıkarların gerçekleştirilme çabası içinde başka insanlarla kurulan ilişki başkalarının da çıkarlarını gerçekleştirmelerine katkı sağlar. Bu karşılıklı faydada bir “evrensellik” söz konusudur. “...herkes kendi emeğini harcarken kendisi için olduğu kadar başkaları için de çalışmaktadır, başka herkes de onun için. Bu yüzden herkesin varoluşunda evrensellik içkindir.”¹²² Benzer ihtiyaçlarla bir araya gelen bireyler de, üyesi oldukları gruplar içinde kişisel çıkarlarına yönelik “bencil” amaçlarını “evrensel”e dönüştürürler.¹²³ Tikellik, toplum yapısı içinde evrenselliğe dönüşür.

Birey, ilk olarak ihtiyaçları aile tarafından karşılanıp aile içinde kendi çıkarlarını izleyecek bilgi ve beceriyi kazanması yönünde eğitilir. Sivil toplumun bir üyesi haline geldiğinde ise her birey, bağımsız olarak hareket eder, aile ile olan bağı kopar ve sivil toplumun çocuğu olur.¹²⁴

Hegel'e göre, sivil toplumun şekillenmesi ekonomik faaliyetlerdeki çeşitlilikle doğrudan ilişkilidir. Karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde karmaşık ve çok çeşitli üretim ve ticaret hareketliliği, farklı ihtiyaçlar için farklı grupların kurulmasına yol açmıştır.

¹¹⁹ Mete Tunçay, “Sivil Toplum ile İlgili Kavramlar”, **Tanzimattan Günümüze İstanbul’da Sivil Toplum Kuruluşları**, (Ed. A. N. Yüçetürk, İ. Turan ve M. Ö. Alkan), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. xi.

¹²⁰ Tosun, s. 38-39.

¹²¹ Sabine, s. 49.

¹²² Savran, s. 132.

¹²³ G.W.F. Hegel, **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1991, s. 196.

¹²⁴ Hegel, s. 190.

Bu gruplar kendi yöntem ve araçlarını geliştirerek özel sistemlere dönüştürler. Her bir birey, bu sistemlerden birinin üyesi olarak hayatına devam eder. Bireylerin bir grubun üyesi olmaları ise sınıf farklarını ortaya çıkarmaktadır.¹²⁵ Hegel'e göre, bu sınıflar; çiftçi sınıfı, sanayici sınıfı ve sivil hizmetliler (devlet görevlileri) sınıfıdır.

Hegel, kendi yöntem, araç ve kültürüne sahip grupları korporasyonlar (mesleki birlikler, loncalar) olarak adlandırır. Bu korporasyon ruhu, Hegel'e göre, kendini en çok sanayici sınıfında gösterir. Nitekim, çiftçi sınıfı da sivil hizmetliler sınıfı da kendiliğinden evrensel nitelikleri haizdir. Sanayici sınıfı ise, yapısı itibarıyla özel ihtiyaca yönelik olduğundan, korporasyona en çok uyan sınıftır.¹²⁶ Devlet gözetimi altında olmak şartı ile, kişisel çıkarı evrensel çıkara bağlama özelliği bir korporasyona şu hakları sağlar:

- a) Kendi alanı içinde, üyelerinin ortak çıkarlarını gözetmek,
- b) Üyelerini özel durumlara karşı korumak,
- c) Kapasite, beceri, ahlak gibi bazı objektif kriterlere göre bireyleri üyeliğe kabul etmek,
- d) Üye olmayan bireyleri üyelik için gerekli nitelikleri edinebilmeleri için eğitmek.¹²⁷

Bu hakların kullanımı, ekonomik çıkar temeline dayanmakla birlikte, korporasyonun, toplumsal işlevleri de yerine getirmekte olan bir sivil toplum unsuru olmasını sağlamaktadır.

Karl Marx'a göre de, modern burjuva toplumunda, siyasi ve toplumsal katmanlaşma, toplumu sınıflara bölmüş ve mensup oldukları sınıfa bağlı olarak sivil toplumdaki sosyo-ekonomik rolleri her bir bireye, biri özel ve diğeri kamusal olmak üzere iki ayrı konum kazandırmıştır.¹²⁸

Marx'a göre sivil toplum, üretici güçlerin evrimsel gelişiminde ortaya çıkan, bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerin tümüdür.¹²⁹ Sivil toplum, ancak kapitalist özel mülkiyetle birlikte gelişebilmiştir. Oysa feodal toplumun üyeleri, yaşamları, katı bir biçimde ait oldukları topluluğa bağlı olduğundan, “özel alan”ı sahip değildirler. Buna karşılık, modern burjuva toplumunda oluşan yeni örgütlenmeler feodal

¹²⁵ Hegel, s. 169.

¹²⁶ Hegel, s. 195

¹²⁷ Hegel, s. 196.

¹²⁸ Karl Marx, **Yahudi Sorunu**, Sol Yayınları, Ankara, 1997, s. 24.

¹²⁹ Vehbi Bayhan, **Sivil Toplum ve Demokrasi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 153.

otoritenin kırılması için çalışmış, bu yönüyle sadece ekonomik çıkar birlikleri olmanın ötesine geçmiştir. Feodal düzenin ortadan kalkmasıyla siyasetle mülkiyetin arasındaki bağlar çözülüp siyasallık belli bir alanda, yani devlette toplanırken bu örgütlenmelerin kurduğu yeni alan, sivil toplum alanı da, devlet aygıtı dışında kalan her şeyi kapsamaya başlamıştır.¹³⁰

*Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üst yapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklardır.*¹³¹

Üretim ilişkilerinin biçimlendirdiği sivil toplum, altyapının bir ögesi olarak, üst yapının oluşumunu, yani hukuk ve siyaseti de etkilemekte ve zamanla sivil topluma hakim olan kadro, devletin de hakimi olmaktadır.¹³²

Görüleceği gibi, Marx'ın modern sivil toplumun oluşum ve gelişimine ilişkin çözümlemesi tek boyutludur.

*Marx, yalnız sivil toplumun üretim sistemine değil, aynı zamanda aile, gönüllü birlikler, meslekler, iletişim araçları ve bunların yanı sıra da okullar hapishaneler, hastaneler gibi disiplinler kurumları kapsayan diğer sivil yaşam biçimlerinin can alıcı öneme sahip dinamiklerine de dönük olan bir eleştirel sivil toplum kuramı geliştirmekten aciz gibi görünür.*¹³³

Antonio Gramsci, Marx'ın aksine sivil toplumu altyapının bir unsuru değil, üst yapısal bir kurum olarak ele alır. Gramsci'ye göre sivil toplum bir sosyal grubun bütün toplum üzerinde kurduğu bir kültürel hegemonyadır.¹³⁴ Gramsci'ye göre sivil toplum üretim ilişkilerinin belirlediği devlet dışı bir alan değil, bizzat devlete ait bir yapıdır. Gramsci'ye göre devlet, baskıcı aygıtları kapsayan siyasal toplumla,

¹³⁰ Anthony Giddens, **The Nation State and Violence: A Contemporary Critique of Historical Materialism - 2**, Polity Press, Cambridge, 1992, s. 21.

¹³¹ Karl Marx, **Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı**, Sol Yayınları, çev. Sevim Belli, Ankara, 2011, s. 609.

¹³² T.B. Bottomore, "Marx'ın Toplum Bilimi ve Toplum Felsefesi", çev. Özer Ozankaya, **AÜSBF Dergisi**, No.1, Cilt. XXIII, Mart 1968, s. 360.

¹³³ John Keane, **Demokrasi ve Sivil Toplum**, çev. Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 91.

¹³⁴ Keane, s. 153.

hegemonyayı sağlayan sivil toplumun birleşiminden oluşmaktadır.¹³⁵ Bu bakımdan, Marxist bir düşünür olmakla birlikte, A. Gramsci'nin sivil toplum teorisi köklerini Hegel'den almaktadır.¹³⁶

Gramsci'nin Hapishane Defterleri¹³⁷ (Prisoner's Notebooks) adlı eseri, yaşadığı çağda, İtalya'nın içinde bulunduğu durumu betimlerken kilisenin oynadığı kilit rolü de anlatmaktadır. İtalya'da kilise, kendine ait eğitim ve yayın organlarıyla sosyal yaşamda büyük bir etkinliğe sahiptir ve bu etki İtalyan sivil toplumunun pek çok alanında da kendini hissettirmektedir.¹³⁸

Gramsci'ye göre, sivil toplum yönetim dışı (non-governmental) bir kamu alanında hareket eder. Yönetim dışı kamusal alan olarak tanımlanabilecek olan sivil toplum, yönetimle yakın ilişkide olmakla birlikte bu mekanizmanın içinde yer almaz. Ancak varlığıyla yönetimin meşruiyetini ve yönetilenlerin rızasını tesis etmektedir. Bu kamusal alan içinde kilise, okullar, işçi sendikaları, işadamları birlikleri, meslek örgütleri, medya, sağlık vb. alanlardaki kurumsal yapılar bulunmaktadır.¹³⁹

Marx'a göre sivil toplum, ekonomik faaliyetlerin kamusal alandaki tezahürüyken, Gramsci, sivil toplumun partiler, dini gruplar, iletişim organları vb. unsurlarıyla kitlelerin siyasi kimliklerini biçimlendiren bir yapı olduğunu öne sürer. Gramsci'ye göre, sivil toplum sadece ekonomik faaliyetlerden ibaret görülemez, geniş anlamda devletin bir parçası olarak ele alınması gerekir.¹⁴⁰ Buna göre; devlet, zorlayıcı önlemlere sahip siyasi toplumla, rızayı ve meşruiyeti sağlayan hegemonyanın taşıyıcısı durumundaki sivil toplumun birleşmesinden oluşmaktadır.¹⁴¹

Kendini topluma yönetici olarak sunacak bir sınıfın, sivil toplum aracılığıyla hegemonya inşa etmesi gerekmektedir. Bu zorunluluk hakim sınıfın siyasi topluma olduğu kadar, sivil topluma da hükmetmesi sonucunu doğurur.¹⁴²

¹³⁵ Kürşat Bumin, **Sivil Toplum ve Devlet: Kuramlar-Deneyler-Arayışlar**, Yazko, İstanbul, 1981, s. 45.

¹³⁶ Bobbio, s. 22.

¹³⁷ Antonio Gramsci, **Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları Seçmeler**, çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, İstanbul, 2009.

¹³⁸ Gramsci, s. 19.

¹³⁹ Kai Nielsen, "Reconceptualization Civil Society for Now: Some Somewhat Gramscian Turnings", **Toward A Global Civil Society**, (Ed. Michael Walzer), Berghahn Books, Oxford, 1995, s. 44.

¹⁴⁰ Bumin, s. 41.

¹⁴¹ Gramsci, s. 323.

¹⁴² Bumin, ss. 45-46.

Hegemonyanın inşası için Gramsci, sivil toplumda entelektüellerin öncü rol oynadıklarına işaret eder. Entelektüeller, yönetici sınıfın değerler sisteminin oluşturulması, kitlelere sunulması, yaygınlaştırılması ve böylece yönetimin meşruiyeti üzerine bir konsensüs sağlanmasında kilit rol oynamaktadırlar.¹⁴³ Bu nedenle, Gramsci sivil toplumu üstyapının bir unsuru olarak kabul eder.

Bununla birlikte Gramsci, bu hususu sivil toplumun devletin baskıcı yönünü ortadan kaldıracak bir fırsat olarak da yorumlar. Siyasi toplumun sivil toplum içinde özümsemiyle, siyasi toplumun var olmayacağı bir sivil topluma geçiş de mümkün olacaktır. Bu, devletin ortadan kalkması değil, baskıcı yönünün silinerek sivil toplumla siyasi toplumun kaynaşmasıdır. Burada baskının yerini “benimseme” alacaktır.¹⁴⁴

2.3. GÜNÜMÜZDE DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM İLİŞKİSİ

Farklı tanımlamalar ve farklı kuramlaştırmak rağmen günümüzde sivil toplum kavramının herkesçe kabul gören bazı unsurları bulunmaktadır.

Her şeyden önce sivil toplum, devlet dışı bir alanı temsil etmektedir. Bu devlet dışı niteliği, sivil topluma devlet mekanizmasının üstünde ya da ikilik oluşturacak nitelikte, zıt bir konum sağlamaz. Sivil toplum, devletin tesis ettiği hukuk düzeni içinde varlık gösteren, hukuk zemininde hareket eden bir yapıdır. Bu bakımdan, bir devletin üyesi olarak onun yasalarına tabi olan, toplumun diğer üyelerine karşı yasalarla belirlenmiş davranış yükümlülükleri olan bir toplum söz konusudur.¹⁴⁵

Günümüz sivil toplum anlayışına göre, sivil toplum devlet otoritesi dışında faaliyet gösteren ve gönüllülük esasına dayalı olarak örgütlenmiş kurumlardan oluşur.¹⁴⁶ Bir diğer deyişle, sivil toplum, toplumsal sorunların çözümüne aktif olarak katılan ve çözüm için siyasi aktörleri alternatif politikalar üretmeye yönlendirmek

¹⁴³ Bumin, s. 45.

¹⁴⁴ Bobbio, ss. 117-118.

¹⁴⁵ Sedat Azaklı, “Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Yıl:3, Sayı:18, 1997, ss. 224-225.

¹⁴⁶ Ferhad İbrahim, Haidi Wedel, *Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları*, çev. Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 38.

için çalışan farklı gönüllü örgütlenmeler bütünüdür.¹⁴⁷ Bu açıdan, bir hak ve özgürlükler alanıdır. Mevcut hukuk düzeni içinde farklı kültürel ve ekonomik birliktelikler, kendi çıkarlarını savunma ve geliştirme haklarını kullanırlar.

Ancak, sivil toplumun gelişebilmesi için, devletin keskin ideolojik sınırlamalardan uzak bir hukuk devleti olarak konumlanmış olması, sivil toplumun da devlet ve birey arasında aracılık fonksiyonunu yürütebilmesi için bağımsız ve özerk olması gerekir.¹⁴⁸ Ortak çıkar ve kamu yararının savunulabilmesini mümkün kılan en önemli unsur örgütlenme özgürlüğüdür. Bireylerin örgütlenmesi ve bu örgütlerin etkin aktörler olarak toplumsal süreçlerde aktif rol oynamaları, modern toplumlar için demokratikleşmenin en temel göstergesidir.¹⁴⁹

Bununla birlikte modernleşmesine Batı'dan daha sonra başlamış ve süreci hala devam ettiren Türkiye gibi ülkeler için, sivil toplumun Batı'daki örneklerle benzer şekilde, tabandan yukarı doğru bazı değişimleri zorlayan bir güç ortaya koyabilmesini beklemek çok gerçekçi değildir. Batı'daki gibi devletin vesayeti dışında kendiliğinden gelişmiş bir sivil toplumun varlığı ve belirli konularda bağımsız refleksler ortaya koyabilmesi, modernleşmesine geç başlamış toplumlarda kolaylıkla görülebilen bir olgu değildir.¹⁵⁰

Bu duruma rağmen, bir yandan demokrasi ve insan hakları ekseninde, evrensel değerlerin siyasal düşünce ve pratiklerde giderek daha hakim hale gelmesi, eş zamanlı olarak da ulus devletlerin görece zayıflamasının etkisi ile sivil toplum, 20. yüzyılın sonunda tekrar yoğun şekilde tartışılmaya başlanmıştır.

Kavramsal tartışmalarda sivil toplumun demokrasi ile olan ilişkisi çok temel bir yer tutmaktadır. Demokratik bir devlet için aktif bir aktör olarak sivil toplumun varlığı bir önkoşuldur. Buradan hareketle, tartışmalarda ağırlıklı olarak, güçlü bir

¹⁴⁷ E. Fuat Keyman, "Türkiye'de ve Avrupa'da Sivil Toplum", **İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferansı Yazıları**, No:3, 2004, (Sivil Toplum), http://stk.bilgi.edu.tr/docs/keyman_std_3.pdf#search=%22keyman%20avrupa'da%20ve%20t%C3%BArkiyede%20sivil%20toplum%20%22>, (24.08.2012).

¹⁴⁸ Hülya Ercan, "Türkiye'de Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine", **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:26, No:1, Mayıs, 2002, s. 75.

¹⁴⁹ Sunay Demircan, "Avrupa Birliği ve Sivil Toplum", <http://www.stgm.org/docs/1123447916AvrupaBirligi.doc>, (07.11.12)

¹⁵⁰ TÜSEV, **Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası**, CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Ülke Raporu II, TÜSEV Yayınları, İstanbul, 2011, (CIVICUS), s. 50.

sivil toplumun varlığı demokrasinin bir sonucu ve göstergesi olarak kabul görmektedir.¹⁵¹

Ancak, Keyman'a göre, sivil toplum demokrasinin ön koşulu olsa da, tek başına sivil toplumun varlığı demokrasinin var olduğunu söylemek için yeterli değildir. Demokratik bir sistem, sivil toplumun gelişmesi kadar, devletin ve siyasetin demokratikleşmesini de gerektirmektedir. Tam olarak demokratikleşmemiş bir siyasal kültürde, çoğunluğun diktatoryası söz konusu olacaktır. Demokratik görünümüne rağmen, özünde demokratik olmayan böyle bir düzenin karşısında ise ancak sivil toplum, engelleyici bir işlev üstlenebilir.¹⁵² Örneğin, tartışmalı olmakla birlikte, özellikle 80'lerden sonra, Güney Amerika, Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'nin liberal demokratik rejime geçiş sürecinde, sivil toplumun, otoriter devlet anlayışının yıkılması ve demokratikleşme yolunda doğrudan katkı sağladığı yaygın olarak kabul edilen bir görüştür.¹⁵³

20. yy. kapanırken ulusüstü yapıların ve sınır ötesi sosyo-ekonomik ilişkilerin kat ettiği dramatik gelişme, devletin egemenliğinde bir güç kaybına yol açarken STK'ların uluslararası düzeyde etkinlik kazanmasını da beraberinde getirmiştir. Bu süreçte sivil toplum, devletlerden arta kalan boşluğu ulus üstü değerlerin taşıyıcısı olarak doldurmaya başlamıştır. Bu değerlerin yaygınlaşması ve benimsenmesi, devletler üstü kurumsal yapılanmaları da devlet karşısında daha güçlü konuma taşımaktadır. Devletler üstü yapıların en çarpıcı örneği ise Avrupa Birliği'nde yansımaları bulur.

¹⁵¹ TÜSEV, CIVICUS, s. 50.

¹⁵² E. Fuat Keyman, "Nasıl Bir Liberal Demokrasi", **Diyalog**, Türk Demokrasi Vakfı, Sayı 1, 1996, (Demokrasi), s. 97.

¹⁵³ TÜSEV, CIVICUS, s. 50.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SİVİL TOPLUMUN ROLÜ

3.1. AVRUPA BİRLİĞİ DÜŞÜNCESİNİN DOĞUŞU

Avrupa siyasi tarihi, şehir devletlerinden modern zamanlara, sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde oldukça dinamik bir seyir izlemiştir. Bu dönüşümler çeşitli tarihsel dönemlerde siyaset algısında da temel paradigma kaymalarını beraberinde getirmiştir. Değişen sosyo-ekonomik konjonktüre paralel olarak, siyasi düzenin, kimi zaman sadece iç hesaplaşmalar, kimi zaman devrimlerle, kimi zaman savaşlarla kökten değiştiği görülür.

Ortaçağda Katolik kilisesinin tüm Avrupa kıtasındaki baskıcı hükümlerliği ve siyasi birimler olarak da, yönetimindeki köylüler (serfler) üzerinde her türlü söz hakkı bulunan Derebeylikleri, yeni ticaret yollarının keşfi ve ortaçağın küçük dünyasını kat kat aşan bir ticaret hacminin bir anda tüm kıtaya yayılmasıyla temelden sarsılmıştır. Bu sarsıntının ardından, her bir derebeyinin toprağına girdiğinde farklı farklı vergilere muhatap olan, ancak bir yandan da mevcut yönetici sınıfın üyelerinden çok daha zengin hale gelen yeni tüccar sınıfın, tek bir merkezin kurallarına ve vergilerine tabi olma arzusu giderek bilenirken, bir yandan da şehirlerde ucuz ve bol ham maddeyi işleyen imalathanelerin işçi ihtiyacı da Derebeylerinin kölesi durumundaki köylülere bir kaçış alternatifini oluşturmuştur.

Bu korkunç hızdaki ekonomik ve toplumsal dönüşümün baskısı ile yeni bir siyasi düzen olarak mutlak monarşiler tarih sahnesine çıkar. Mutlak monarşiler kendi hükümlerlik sınırlarını çizirken daha sonra yine bu düzenin altını oyacak olan ulus kavramının ilk nüvelerine yaslanmaktadırlar. Örneğin, özellikle daha sonra devrimin ateşleneceği yer olan Fransa'da insanların kendilerine “Fransız” demeye başlamaları Britanya adasında yaşayan ancak kendilerinin İngiliz olduğunun siyasi bilincine henüz kavuşmamış olan ada halkını oldukça şaşırtmıştır.

Jean Darc efsanesi yine bu dönemin bir ürünüdür. Krala bağlılık ulusal mitler üzerinden inşa edilirken mutlak monarşilerin ulusal sınırları da yavaş yavaş

belirlenmeye başlamış, ama bu yarışın gerisinde iki ülke kalmıştır; Almanya ve İtalya.¹⁵⁴

Bir yandan siyasi düzende bu hızlı dönüşüm sürerken paralel olarak din alanında da çalkantılar başlamış, nihayetinde reformasyon ile Katolik Kilisesinin hâkimiyeti de yenilgiye uğratılmış ve İngiltere örneğinde olduğu gibi, monarşilerin kendi kiliselerini oluşturmaya başladıkları kimi örnekler ortaya çıkmıştır.

Sanılanın aksine, Fransız Devrimi ulusçuluğu değil ulusçuluk Fransız Devrimi'ni yaratmış,¹⁵⁵ zaman içinde mutlak monarşiden, halkın söz hakkını kabul eden meşruti monarşiye doğru yaşanan evrim, ekonomik alanda da sanayi devrimi ve sömürgecilikten emperyalizme geçiş, ulus düşüncesini daha da ileri taşımıştır.

Devrim ateşinin tüm kıtaya sirayet etmesi ile imparatorlukların çözülmesi ve ardından sömürge kavgasını Avrupa içine taşıyıp görülmemiş bir yıkıma yol açan iki büyük dünya savaşı, Avrupa genelinde siyaset algısının ve siyasetle ilgili tüm kavramların yine kökten bir dönüşüme uğramasına yol açmıştır.

Savaş seçeneğini denklem dışında tutma çabasında olan kimi siyasetçiler I. Dünya Savaşı'nın sonrasında, felsefi kökenleri Ortaçağa kadar gidiyor olmakla birlikte, birleşmiş bir Avrupa kurulmasına yönelik ciddi önerileri yüksek sesle dillendirmeye başlamışlardır.

Tarih boyunca, Birleşik Avrupa fikrine ebedi barışı inşa etmek amacıyla felsefi temeller kazandırma gayretinde olan Dante, Jean Jacques Roussau, Immanuel Kant ve Victor Hugo gibi düşünürlerin yanı sıra, Napolyon ve Hitler örneklerinde olduğu gibi, bu birliği savaş yoluyla kurmaya gayret edenler de olmuştur.

20. yy.'ın başında, Avusturyalı Kont Coudenhove Kalergi, 1920'de Pan-Avrupa kampanyasını başlatarak 1922'de Pan-Avrupa birliğini kurmuş ve Viyana, Berlin, New York kongrelerini toplamış, 1923 yılında da Avrupa Birleşik Devletleri oluşturulması çağrısında bulunmuştur. Aradan altı yıl geçtikten sonra, 5 Eylül 1929'da bu kez Fransa Dışişleri Bakanı Aristade Briand, Cenevre'deki Milletler Cemiyeti Asamblesi'nde yaptığı ünlü konuşmasında benzer bir çağrıyı dile getirmiştir.

¹⁵⁴ Sürecin detayları için bkz. Leo Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

¹⁵⁵ Oral Sander, **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s. 146.

Kont Kalergi, 1943'te Avrupa Birleşik Devletleri anayasasını hazırlayarak Avrupa devletlerinin dışişleri bakanlarına sunmuş, 1947'de de Avrupa Parlamenterler Birliği'ni kurmuş ve genel sekreteri olmuştur. Bu hareket, bugünkü Avrupa Birliği sürecinin başlangıcı kabul edilir.

Birleşik Avrupa perspektifi ile ortak değerler temelinde devletler üstü bir birliğin inşası, savaşın yaralarını onarmaya çalışan toplumlar arasında uzlaşma ve işbirliği kültürünü geliştirirken, ulusal kimlikleri inkâr etmeden, ama bunların ötesine geçerek, bir Avrupa Vatandaşlığı kimliğinin de benimsenmesini sağlayacaktır.

Bütün bu süreci, yönetenle yönetilen arasındaki sınırların yeniden çizilmesi olarak okumak mümkündür. Devletlerarası mücadeleler, kimi zaman devlet içi hak mücadelelerini gölgelese de, sonuçlar kitleleri insan hak ve özgürlüklerinin tanınması yönünde biraz daha ileri taşımıştır.

İki Dünya Savaşı'nın kitlelere getirdiği büyük yıkım, devlet üzerinde kitlelerin daha fazla kontrolü ve etkinliği olması gerektiği düşüncesine inkâr edilemez bir zemin kazandırmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan uluslararası kurumlar, devletlerin mutlak otorite olduğu anlayışını aşındırarak sivil gelişmeleri desteklemeye başlamışlardır. Özellikle Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'daki merkezi, bürokratik devlet yapısının başarısızlığı ve çözülmesi ile bireylerin ve sosyal aktivitelerinin öneminin artması, sivil toplumun da kavram olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Ticari çıkar temelli olmayan yeni tür sosyal hareketlerin ve STK'ların oluşmasıyla, aktif ve katılımcı bir sivil toplum anlayışı gelişmeye başlamıştır.¹⁵⁶

Siyasette ve sivil toplum algısında yaşanan bu dönüşümün analizinde başka bir olguyu da göz önüne almak gerekir; küreselleşme...

Ulus devletin otoritesindeki zayıflama, iletişim teknolojilerinde yaşanan devrim, çok uluslu şirketlerin sınır ötesi sermaye hareketleri, toplumların sosyal, kültürel ve ekonomik etkileşimleri ve giderek daha fazla birbirlerine bağımlı hale gelmeleri, sınırları aşan çevre kirliliği, iklim değişimleri, yasadışı insan trafiği vb. sorunlar küreselleşme olarak adlandırılan olgunun çeşitli boyutlarını vermektedirler.

Küresel dünyanın bu çok boyutlu denkleminde, ulus devletlerin sorunlara kurumsal olarak verebileceği cevaplar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, Avrupa'da,

¹⁵⁶ Zuhale Ünalp Çepel, **AB Sivil Toplum Diyalogu ve Türkiye: Demokratikleşme Bağlamında Sorunlar ve Beklentiler**, <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=106>, (12.11.2011).

yukarıda da ifade edildiği gibi, 20. yy.'ın başından itibaren birleşik bir Avrupa kurulması yönünde ciddi çağrılar başlamıştır. Nihayetinde, küresel dünyanın dayattığı yeni koşullar karşısında ulus devletlerin kendilerinden hiç beklenmeyecek şekilde, egemenliklerinin bir bölümünü devretmeye razı oldukları, daha önce hiç görülmemiş bir birleşme sürecine girilmiş ve bugün yüzlerce çalışanı ve pek çok farklı kurumuyla devasa bir sisteme dönüşmüş devletler üstü bir yapı olarak Avrupa Birliği karşımıza çıkmıştır.

Avrupa kıtasının, Avrupalılaşması ve bu süreçte sivil toplumun oynadığı rolü irdelemeden önce, Avrupa Birliği'nin tarihsel ve kurumsal boyutuna daha yakından bakmak faydalı olacaktır.

3.2. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN KISA TARİHÇESİ

Uluslararası güç dengeleri, dünya tarihinin en yıkıcı savaşlarından biri olan İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artık geri dönülemez bir biçimde değişmiştir. İkinci Dünya Savaşı, siyasi literatüre “Soğuk Savaş” olarak geçen ve iki kutuplu bir güç dengesine dayanan, yeni bir dünya sistemi armağan etmiştir.

İki kutuplu sistem, Sovyetler Birliği'nin başını çektiği Varşova Paktı ülkeleri ile Birleşik Devletlerin başını çektiği Kuzey Atlantik Paktı (NATO) ülkelerinin ideolojik ayrımına dayanan bir güç dengesini ifade eder. İkinci Dünya Savaşı'nın bir anlamda merkezi olan Avrupa Kıtası için bu ayrım birçok yönden önem arz etmektedir. Söz konusu güç dengesi Avrupa kıtası için her şeyden önce yaklaşık elli yıllık bir bölünme anlamına gelmiştir. Savaş sonrası dönemde, iki kutuplu dünya sistemine paralel olarak ideolojik açıdan ikiye bölünen Avrupa kıtası, bir yandan da dünyada eşi benzeri görülmeyen bir ulusüstü örgütlenmenin temellerini atmıştır.

Avrupa kıtası, bilimsel düşünce ve üretim tekniklerinin paralel ilerlemesi sayesinde, insanlık tarihi boyunca medeniyetin ve ilerlemenin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Avrupa kıtası aynı zamanda insanlık tarihinin gördüğü en acı ve yıkıcı savaşların da merkezi olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır. Tüm bu acı deneyimler, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm Avrupa'nın barış içerisinde yaşamasını sağlayacak fikirlerin filizlenmesine imkân sağlamıştır. Günümüzde Avrupa Birliği olarak adlandırdığımız ulusüstü yapının oluşmasındaki motivasyon bu zihinsel iklimin sonucudur.

Avrupa Birliği'nin kurucuları, Avrupa'daki düzenin tekrar kuruluşunu ve Avrupalı devletler arasında bir daha savaş yaşanmamasını, Avrupalı ülkelerin egemenliklerinin bir kısmından vazgeçerek bir çatı altında bir araya gelmelerinde görüyorlardı.¹⁵⁷ Ayrıca, savaş sonrası dönemde Birleşik Devletler'in Marshall yardımı kapsamında Avrupa'yı ekonomik olarak etkisi altına almaya başlaması, Avrupa devletlerinde bir "ekonomik potansiyellerin birleştirilmesi" düşüncesinin de oluşmasını sağlamıştır.

Bir araya gelme düşüncesi ilk olarak, zamanın Fransa Dışişleri bakanı Robert Schuman'ın 9 Mayıs 1950 tarihinde Ruhr bölgesindeki zengin kömür ve demir madenlerinin Almanya ile birlikte ve bir uluslararası örgüt aracılığıyla işletileceğini ve aynı ideale sahip demokratik Avrupa ülkelerinin de bu örgüte katılabileceğini açıklaması ile somutlaşmıştır.¹⁵⁸ Schuman Deklarasyonu olarak da bilinen bu öneri bir birlik olarak Avrupa'nın tohumlarını atan ilk eylemdir. Bu noktada, Schuman deklarasyonu üzerinde, o dönemde Fransız Planlama Örgütü başkanlığı görevini yürüten ve Avrupa Birliği fikrinin kurucu babaları arasında sayılan Jean Monnet'nin etkisi büyüktür.

Peki, Schuman ve Monnet neden böylesi bir öneri ile Avrupa siyasetine yön verme çabası içine girmişlerdi? Elbette bunun en önemli sebebi savaş sanayisinin en önemli girdileri arasında yer alan demir ve çeliğin kontrolünü ellerinde tutmak ve olası bir Almanya-Fransa savaşının önüne geçmekti. Günümüzde Avrupa Birliği'nin dünyanın en büyük barış projesi olarak lanse edilmesinin sebepleri arasında da bu düşünce yatmaktadır.

Nitekim ilk olarak Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT), Schuman Deklarasyonu'na olumlu yanıt veren 6 ülke (Fransa, Almanya, Hollanda, Belçika, İtalya ve Lüksemburg) tarafından 18 Nisan 1951 tarihinde imzalanıp 25 Temmuz 1952 tarihinde yürürlüğe giren Paris Antlaşması ile kurulmuştur.

Antlaşmanın ikinci maddesine göre AKÇT'nin görevi "Üye Devletlerin genel ekonomik durumları ile uyum içinde... ortak bir pazarın kurulması ile, Üye

¹⁵⁷ Dış Ticaret Müsteşarlığı, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 9.

¹⁵⁸ Dış Ticaret Müsteşarlığı, s. 3.

Devletlerde, ekonomik genişlemeye, istihdam ve yaşam standardının yükselmesine katkıda bulunmak”¹⁵⁹ olarak tanımlanmıştır.

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu’nun başarılı bir şekilde işlemesi sonucunda bütünleşmenin daha geniş sektörlere yayılmasını sağlamak için tekrar bir araya gelen aynı altı ülke, 25 Mart 1957 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu’nu (AET) kuran Roma Antlaşması’nı imzalamışlardır. Avrupa, Roma Antlaşması ile bütünleşme yolunda çok önemli bir aşama kaydetmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki bugünkü Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi, Adalet Divanı gibi önemli AB kurumları büyük ölçüde, Roma Antlaşması ile şekillenmiştir. Bu açıdan, değişikliğe uğramasına rağmen Roma Antlaşması, Avrupa Birliği’ni ilk şekillendiren yasal dayanak olarak karşımıza çıkar.

Bu büyük barış projesinin bir diğer ayağı ise, İkinci Dünya Savaşı ile tüm dünyanın gündemine gelen atom enerjisinin kullanımı konusu olmuştur. Atom enerjisi uygulamalarını barışçıl amaçlarla koordine ve kontrol etmek amacıyla bir topluluk oluşturma çabasının sonucu olarak, 25 Mart 1957 tarihinde Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) Antlaşması imzalanmıştır.

Bu üç topluluk, oluşturuldukları andan itibaren Avrupa bütünleşmesinin temel dayanakları olmuşlardır. 1 Temmuz 1967 tarihli Füzyon Antlaşması ile Toplulukların yürütme organları birleştirilmiş, Maastricht Antlaşması’na kadar sırasıyla İngiltere, İrlanda, Danimarka, Yunanistan, İspanya ve Portekiz tam üye statüsü kazanmışlardır. Ancak Maastricht Antlaşması’ndan önce Avrupa Tek Senedi’nin etkisini önemli dönüm noktalarından biri olarak vurgulamak gerekir.

Avrupa Tek Senedi hem kurucu Antlaşmalara getirdiği değişiklikler hem de ekonomik bütünleşmeyi hızlandırıcı etkisiyle, Avrupa Birliği’nin kuruluş sürecinde önemli bir rol oynamıştır. 17 Şubat 1986 tarihinde üye devletlerce Lahey’de imzalanan Avrupa Tek Senedi, topluluk üyesi ülkeler arasında dış ticaret politikasının birlikte belirlenmesini amaçlamış ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasını hedeflemiştir. Tek Senedin bütünleşme açısından temel önemi, Tek Pazar’ın gerçekleştirilmesi için gerekli hukuki ve siyasi altyapıyı oluşturmasıdır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, **Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET)**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 1993, Cilt 1, s. 6.

¹⁶⁰ Dış Ticaret Müsteşarlığı, s. 39.

Avrupa Birliği Antlaşması ya da kamuoyu tarafından bilinen ismi ile Maastricht Antlaşması ise Avrupa Birliği'nin kurumsal yapısını temelden değiştiren bir antlaşma olarak karşımıza çıkar. Bu noktadan sonra ekonomik anlamda bütünleşme ve teknik işbirliğinin ötesine geçilerek Avrupa vatandaşlığı temelinde, ortak dış politika ve güvenlik ile hukuk ve içişleri alanlarında bir Birlik olarak hareket edebilme iradesi açıkça ortaya konmuştur.¹⁶¹

2 Ekim 1997 tarihinde imzalanan Amsterdam Antlaşması kurucu antlaşmalara Avrupa vatandaşlığı, Avrupa Birliği Kurumları, Adalet ve İçişleri ve Ekonomik ve Parasal Birlik gibi alanlarda bir dizi değişiklik getirmiştir. Antlaşmanın getirdiği en büyük değişikliklerden biri de Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası alanındadır. Güvenlik ve Savunma Politikasının etkin bir şekilde yürütülmesi için bir yüksek temsilcilik makamı oluşturulmuştur. Ayrıca, yeni bir dış politika aracı olarak “ortak strateji” tesis edilmiş ve karar almayı kolaylaştırmak için pek çok alanda nitelikli oy çokluğu benimsenmiştir.¹⁶²

Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin Avrupa Birliği'ne tam üyelik sürecinde Birliğin mevcut yapısının bu genişleme dalgasını olduğu gibi hazmetme kapasitesinden yoksun olduğunu gören üye devletler, kurucu antlaşmalarda değişikler öngören Nice antlaşmasının imzalamışlardır.

26 Şubat 2001 tarihinde imzalanan ve 1 Şubat 2003 tarihinde yürürlüğe giren Nice Antlaşması ile Avrupa Birliği'nin temel kurumları olan, Konsey, Parlamento ve Komisyonda oy dağılımı, sandalye sayısı ve üye sayısı gibi hususlarla ilgili olarak bir dizi reform öngörölmüş, güçlendirilmiş işbirliği adı verilen bir sistemle karar alma mekanizmasının hızlı ve etkili bir biçimde işleminin sağlanmasına çalışılmıştır.¹⁶³

13 Aralık 2007 tarihinde imzalanan Lizbon Antlaşması ise Kurucu Antlaşmalara getirdiği değişiklikler bakımından Avrupa Birliği tarihinde bir dönüm noktasıdır. Avrupa için bir anayasa oluşturma çabasının bir sonucu olarak ortaya çıkan Lizbon Antlaşması, anayasa metninin Hollanda ve Fransa tarafından reddedilmesi sonucu imzalanmış, diğer bir deyişle, anayasa adı altında

¹⁶¹ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, **Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma**, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara, 2011, (Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma), <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, s. 3. (29.06.2016).

¹⁶² M. Serdar Palabıyık ve Ali Yıldız, **Avrupa Birliği**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2008, s. 31.

¹⁶³ Palabıyık ve Yıldız, s. 33.

gerçekleştirilmek istenen değişikliklerin büyük oranda Antlaşmaya dökülmüş hali olarak ortaya çıkmıştır.

Lizbon Antlaşması tıpkı diğer kurucu Antlaşmalar ve onları değiştiren Antlaşmalar gibi Avrupa Birliği'ni güncel ekonomik ve politik atmosfere uydurma amacı taşımaktadır. Genişleyen Birliğin aynı zamanda derinleşmesi fikrinden hareketle, Birliğin demokratik, etkili ve şeffaf bir yapıya kavuşturulması ve kurumsal zorlukların giderilmesinin yanında, çevre, enerji, iklim değişikliği ve terörizmle mücadele gibi küresel problemlerin de birlikte ele alınabilmesi amacını gözetmektedir. Lizbon Antlaşması, demokratik ve şeffaf bir karar alma mekanizması ile küresel sorunlara yönelik ortak tavır koyabilme ihtiyacının bir ürünüdür.¹⁶⁴

Nitekim Anayasa Antlaşması'nın onaylanmaması nedeniyle hazırlanan Lizbon Antlaşması'nda, anayasa metnindeki içerik korunmaya çalışılmış, ancak Anayasa Antlaşması'nın reddedilmesinin nedeni olarak halkların bu derecede bir egemenlik devrini kabul etmediği düşüncesinden yola çıkılarak, öncelikle “anayasa” kavramı, bayrak, marş ve Dışişleri Bakanı gibi bir süper-devlet çağrışımı yapacak unsurlar metinden çıkarılmıştır. Ayrıca, Avrupa Parlamentosu'nun karar alma alanlarının genişletilmesiyle Birlik içerisinde Avrupa halklarının çıkarlarının daha çok temsil edilmesi ve bu sayede demokrasi ve meşruiyet açığının kapatılması hedeflenmiştir. Bu çabalara karşın, Lizbon Antlaşması'nın üye ülkelerce reddedilme ihtimali nedeniyle halk oylamalarından kaçınılması, Antlaşma'nın demokrasi adına bir dönüm noktası olma iddiasını ve meşrutiyetini sekteye uğratan bir nokta olmuştur.¹⁶⁵

Başlangıç itibarıyla, kaynakların rasyonel kullanımı ve barışı riske atacak atom enerjisi vb. konularda işbirliğine gidilmesi gibi tamamen teknik/rasyonel ihtiyaçların şekillendirdiği birleşik Avrupa fikri, antlaşmaların da bize gösterdiği gibi, zaman içinde bütünleşmenin daha fazla alanı daha derinden kapsayacağı bir yapıya doğru evrilmektedir.

Ancak kendine özgü yapısıyla, canlı bir organizma gibi, daha fazla genişleme ve bütünleşme eğiliminde olan AB'nin yaşadığı bu evrim, norm ve değerler üzerinden

¹⁶⁴ Zeynep Özler, **Lizbon Antlaşması**, İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, 2009, s. 1, http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/lizbon_antlasmasi.pdf, (18.12.2012).

¹⁶⁵ Muzaffer Akdoğan, “Avrupa Birliği Anayasa Sürecinde Lizbon Antlaşması ve Türkiye'ye Yansıması”, <http://www.uiportal.net/avrupa-birligi-anayasa-surecinde-lizbon-antlasmasi-ve-turkiyeye-yansimasi.html>, (24.07.2017).

ortak bir Avrupalılık kimliğine dayandırılmadığı sürece, Anayasa ve Lizbon Antlaşması süreçlerinin de gösterdiği gibi, tıkanma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Genişlemenin yanında derinleşmeye de çalışan AB'nin, antlaşmalardaki teknik detaylar ve oluşturulan müktesebatla ördüğü yapı, çok sayıda bürokrat ve çalışana sahip AB kurumlarınca hayata geçirilmektedir. Ancak bu bürokratik ve fazlasıyla teknik süreçlerin, kamuoyunca doğru algılanıp desteklenmesi çok mümkün olamamaktadır.

Nitekim Avrupa Komisyonu'nun bütünsel bir Avrupa ideali doğrultusunda genişleme ve derinleşmeye yönelik atmaya çalıştığı adımlar, Fransa ve Hollanda'nın anayasa reformuna hayır demesinde ya da İngiltere'nin referandumla AB'den çıkma kararı almasında da görüleceği gibi, üye ülke halklarınca desteklenmeyebilmektedir. Her ne kadar antlaşmalarla Avrupalılaştırmanın hukuki zemini kuruluyor olsa da, bu zemini kitlelere benimsetecek olan bir anayasanın kabul edilememiş olması, Habermas'ın idealize ettiği Avrupa vatandaşlığının¹⁶⁶ da henüz içselleştirilmiş bir kimlik olarak inşa edilemediğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada, ülke devlet başkanları ya da dışişleri bakanları tarafından yapılan müzakereler ve alınan kararlara kamuoyunun da etki edebileceği kanalların açık tutulması, bu kararların kamuoyuyla paylaşılması ve uygulamaya geçirilmesi noktasında sivil toplumun aracılığı, tek başına yeterli olmasa da, büyük önem taşımaktadır. Antlaşmalarla alınan mesafe, bireylerin algı ve düşüncelerinde karşılık bulacak şekilde içselleştirilmedikçe kadük kalacaktır.

Daha sonraki bölümlerde detaylı olarak tartışılacak olan yukarıdan aşağıya (top-down) rasyonalist Avrupalılaştırma yaklaşımına göre, bütünsel süreçinde alınan tüm kararlar Avrupa kurumları tarafından ülke içi aktörlere aktarılır.¹⁶⁷ Böylece Avrupalılık nosyonu ile uyumlu şekilde ulusal değişimi sağlamak için, antlaşmalar ve müktesebat doğrultusunda, Avrupa kurumları tarafından özellikle mali desteklere dayanan teşvikler ya da yaptırımlar aracılığıyla, ülke içi kurum ve yapılar harekete geçirilir. "...rasyonel seçim kurumsalcılığına göre ulusal seviyede gözlemlenen

¹⁶⁶ Jürgen Habermas, "Why Europe Needs a Constitution?", **New Left Review**, No:11, September-October 2001, (Why Europe), s.16.

¹⁶⁷ Marc A. Pollack, "Rational Choice and EU Politics", **Handbook of European Union Politics**, (Ed. K.E. Jørgensen, M.A. Pollack ve B. Rosamond), Sage Publications, London, 2007, s. 32.

değişim, AB kural ve politikalarının sunduğu teşvik ve yaptırımlara ulusal aktörlerin ‘araçsal hesaplama mantığı’ yoluyla verdiği tepki sonucudur.”¹⁶⁸

Öte yandan, AB, hukuki zemini her geçen gün biraz daha sağlamlaşan, yüzölçümü itibariyle genişleme eğiliminde olan ve teknik bilgiye sahip çok sayıda çalışanıyla pek çok kurumu içine alan devasa bir örgütlenme olsa da, bu yapının, rasyonel seçim kurumsalcılığının öngördüğü gibi, sadece teknik ihtiyaçlar ve kaynakların rasyonel yeniden dağılımı¹⁶⁹ üzerinden üye ülkelerdeki değişimi sağlaması ve varlığını bir üst kimlik kaynağı olarak benimsetmesi mümkün değildir. Bir diğer deyişle, AB’nin, bekası için, hegemonyasını inşa ederek değerlerini kitlelere taşıması gerekmektedir.

Bu noktada, Sosyal İnşacı yaklaşımın, “bireylerin (ajanların) değer ve normlarındaki dönüşüm ölçüsünde Avrupalılaştırmanın mümkün olacağı” iddiası, mevcut durumu analiz etmekte çok daha etkili bir perspektif sunmaktadır. Düşünceler ve normların Avrupa bütünleşmesindeki rolünün incelenmesi, rasyonel teorilerden daha açıklayıcı niteliktedir. Avrupa devlet sisteminin, Avrupa devletlerinin ve Avrupa kimliğinin yapılandırılmasında, öznellik, özneler arasılık ve sosyal koşulların inşa edici etkisi mutlaka göz önüne alınmalıdır. Sosyal inşacılar göre, bütünleşmenin doğru okunması, ancak bu inşacı fonksiyonun anlaşılması ile mümkündür.¹⁷⁰

AB açısından bu fonksiyonun ne derece anlaşıldığını görmek için, AB kurumlarının öznelerle ulaşacak ve sosyal koşullara yön verecek hangi kanallara sahip olduğuna ve bu kanalların etkinliğine bakmak gerekir.

3.3. AVRUPA BİRLİĞİ KURUMLARI VE SİVİL TOPLUM İLE İLİŞKİLERİ

Avrupa Birliği kurumları, Birliğin işleyişini sağlayan temel yapıtaşlarıdır. Tüm bütünleşme ve politika belirleme süreçleri söz konusu kurumlar eliyle gerçekleştirilmektedir. Avrupa Birliği’nin kendine özgü ulusüstü yapısı, kendini bu

¹⁶⁸ March ve Olsen, **Rediscovering Institutions**, ss. 82-83.

¹⁶⁹ Börzel ve Risse, *Domestic Impact*, s. 58.

¹⁷⁰ Balkır, s. 17.

kurumlarda göstermekte ve bu kurumlar da Birliğin özgün yapısını pekiştirmektedir.¹⁷¹

Bu son derece uzmanlaşmış; süreçleri, yetki ve görev tanımları müktesebat doğrultusunda belirlenmiş kurumlardan örülü bürokrasi ağının Avrupalılaşma açısından işlevi; Birlik seviyesinde alınan kararların, üye ülkelerde yaptırım ve teşvikler aracılığıyla uygulanmasını izlemekle sınırlı kalmaktadır. Bu noktada sivil toplumun oynayacağı kurucu role büyük ihtiyaç vardır. Ancak, aşağıda kurumlar ele alınırken de görüleceği gibi, AB kurumlarının sivil toplumla temas noktaları oldukça sınırlıdır. Kurumlar, sorun ve ihtiyaçlara yönelik farkındalık artırma ve kamuoyu oluşturma gayretinde olsalar da, özellikle karar alma süreçlerinde, sivil toplumun etkisi zayıf kalmaktadır.

Siyasi sorumluluğun hükümetlerde olduğu konularda, doğal olarak bu siyasi sorumluluğu taşımayan sivil toplum aktörleri ile karar süreçlerini paylaşmak, hükümetlerce tercih edilmemektedir. Bu açıdan, Konseyle karşılaştırıldığında, Avrupa Parlamentosu ve Komisyonda, sivil toplumun göreceli olarak daha çok sesini duyurabildiği görülmektedir.¹⁷²

Konseyle olan mesafeye rağmen, meşruiyet ihtiyacının bir sonucu olarak, 2001 yılında yayımlanan “Avrupa’da Yönetişim: Beyaz Kitap”ta (European Governance: A White Paper)¹⁷³, Avrupa Komisyonu, katılımın artırılmasının önemini vurgulamış, STK’lar da yöneten ve yönetilen arasındaki iletişimi sağlayacak önemli bir araç olarak kabul edilmişlerdir.¹⁷⁴

¹⁷¹ Avrupa Birliği kurumlarını temel ve tâli kurumlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Temel kurumlar Birliğin siyasi, ekonomik ve adli konularında yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanan kurumlardır. Bu kurumlar; Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Bakanlar Konseyi, Avrupa Konseyi (Zirve) ve Avrupa Adalet Divanı olarak sayılabilir. Tâli kurumlar ise temel kurumların işleyişlerini kolaylaştıran ve onlara çalışmalarında kullanacakları verileri, maddi olanakları sağlayan kuruluşlardır. Bu kurumlar; Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi, Bölgeler Komitesi, Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Merkez Bankası ve Avrupa Ombudsmanı’dır. Palabıyık ve Yıldız, s. 37.

¹⁷² Sabine Saurugger, “Democratic ‘Misfit?’ Conceptions of Civil Society Participation in France and European Union”, *Political Studies*, Volume 55, Issue 2, June 2007, ss. 392-393.

¹⁷³ Avrupa Birliği Bakanlığı, “**Avrupa Yönetişimi: Beyaz Kağıt**” Raporu, http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_6_raporlar/1_1_white_papers/com2001_white_paper_european_governance.pdf, (03.06.2016).

¹⁷⁴ Justin Greenwood, “Governance and Organised Civil Society at the European Union Level: The Search for ‘Input Legitimacy’ through Elite Groups”, **Governance and Civil Society in the European Union: Exploring Policy Issues Volume 2**, (Ed. C. Ruzza ve V. D. Sala), Manchester University Press, Manchester, 2007, ss. 31-46’dan aktaran Sevgi Baydar Akgün ve Tülay Baydar Bilgihan, “Avrupa Birliği’nde STK’ların Rolü”, *Türk İdare Dergisi*, Sayı 470, Mart 2011, s. 10.

Nitekim STK'lar da bu işlevin farkında olarak kendilerini kurumlar nezdinde ifade edebilmenin daha etkin yöntemlerini geliştirme peşindedirler.

*1990'lı yıllardan itibaren, AB seviyesinde yaklaşık 700 grup faaliyet göstermekte, bunlardan [2007 verilerine göre] %60'ı iş grupları, %21'i kamu yararına dönük gruplar, %16'sı ise profesyonel örgütlerdir. Kamu yararına dönük faaliyette bulunan Avrupa STK'ları, üyelerinin politik düzeyde talep ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla AB kurumları ile kurumsal bir diyalog kurmaktadır ve bu doğrultuda pek çoğu Brüksel'de ofislerini oluşturmuştur.*¹⁷⁵

AB kurumlarının yapılanması bu STK'larla yönetişimsel bir ilişki kurmaya ne kadar uygundur, hangi kanallardan bu ilişki tesis edilebilir, sonraki bölümde bu hususlar ele alınmaya çalışılacaktır.

3.3.1. Temel Kurumlar ve Sivil Toplum ile İlişkileri

Temel kurumlar arasında yürütme organı olarak faaliyet göstermekte olan **Avrupa Komisyonu**, AB müktesebatını, bütçeyi ve programları uygulamaktan da sorumlu olup Avrupa Birliği'nin en temel kurumlarından biri olma özelliğindedir. Avrupa Birliği'nin hukuki metinlerinin oluşturulması ve Birliğin temel faaliyetlerinin planlanması hususunda son derece önemli bir görev ifa etmektedir. Komisyon bütünleşmenin itici gücü ve ona enerjisini veren kurumdur.¹⁷⁶

Avrupa Komisyonunun sivil toplum ile ilişkisi ise yasama önerilerinin hazırlanmasındaki danışma görevi nedeniyle ayrı bir önemdedir. Karar alma süreçlerinin erken aşamalarında katılımın sağlanması, iyi yönetişimin en temel gerekliliğidir. Bu bakımdan Komisyon politika geliştirirken, farklı alanlardan gelen görüşleri de içerecek daha kapsamlı çözüm seçeneklerine ulaşabilmek için sivil toplumla açık bir danışma süreci yürütmektedir.¹⁷⁷ Danışma için özel olarak oluşturulan “Your Voice in Europe” (Avrupa'daki Sesiniz) web sayfası aracılığıyla tüm paydaşların bu sürece katılımı mümkündür.¹⁷⁸ Komisyonun üzerine çalıştığı her öneri, burada kamuoyu ile paylaşılmakta ve sadece kurumlar değil, vatandaşlar da bu önerilerle ilgili görüşlerini bu sayfa aracılığıyla Komisyona ulaştırabilmektedir.

¹⁷⁵ Greenwood, s. 347'den aktaran Akgün ve Bilgihan, s. 11.

¹⁷⁶ Özdemir, s. 225.

¹⁷⁷ Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/civil_society/index.htm, (07.05.2013).

¹⁷⁸ Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/yourvoice/consultations/index_en.htm, (05.05.2016).

Ek olarak, Komisyona pek çok politika sektöründe ilgili taraflarla doğrudan diyalog kurma imkânı tanıyan özel danışma grup ve komiteleri vardır. Avrupa Komisyonu, sosyal alanda özellikle de istihdamla ilgili olan önerilerini, Avrupa düzeyinde farklı sosyal taraflara danışmak zorundadır. Bu sosyal diyalog, sosyal ortaklar olarak adlandırılan kuruluşlar aracılığıyla gerçekleştirilir. Sosyal ortakların ilki Avrupa düzeyinde faaliyet gösteren ve AB politikası üzerine diyalog için AB çiftçilerini temsilen kurulan Profesyonel Zirai Örgütler Komitesi (Committee of Professional Agricultural Organisations – COPA)’dır. Avrupa çapında sendikaları temsil eden Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (European Trade Union Confederation – ETUC)’nun kuruluşunu, sanayiye temsil eden Avrupa Sanayici ve İşverenler Konfederasyonu Birliği (Union of Industrial and Employers' Confederations of Europe – UNICE) ve devlet girişimini ve kamu işletmelerini temsil eden Avrupa Kamu Hizmeti Veren İşveren ve İşletmeler Merkezi (European Centre of Employers and Enterprises Providing Public Services – CEEP) izlemiştir.¹⁷⁹

Bu grup ve komitelerde kurulan diyalog, durum tespiti ve halkla ilişkiler faaliyeti olmanın ötesinde, müzakere niteliği taşır. Bu diyalog, gayri resmi olarak, yeni AB politikaları konusunda, makul talepler ile mali kaynakların kullanımına ilişkin uzlaşmanın da yolunu açar. Bu süreç, ilgili çevrelerin AB düzeyinde örgütlenmelerini, böylece zamanla STK’ların kendi alanlarında profesyonelleşmesini sağlar. Bu sayede lobi faaliyetlerindeki verim ve teknik açıdan etkinlik de artırılmış olmaktadır.¹⁸⁰

STK’larla Komisyonun kurduğu bir başka ilişki ise insan kaynağı boyutundadır. Komisyonun belli alanlardaki uzman kadro eksikliği, dışarıdan teknik destek aranmasına yol açmaktadır. Bu noktada, STK’lar çeşitli alanlarda sundukları rapor ve değerlendirmelerle, bilgi birikimi ve uzmanlıklarını Komisyona aktarmakta, böylece meşruiyetin artırılmasına katkı sağlamaktadırlar.¹⁸¹

¹⁷⁹ Avrupa Komisyonu, **AB ile Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloğuna İlişkin Bildirimi**, (Diyalog Bildirimi), http://www.mfa.gov.tr/ab-komisyonu_nun-ab-ile-aday-ulkeler-arasinda-sivil-toplum-diyaloguna-iliskin-bildirimi-.tr.mfa, (09.10.2012).

¹⁸⁰ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, ss. 9-10.

¹⁸¹ Hubert Heinelt ve Britta Meinke-Brandmeier, “Comparing Civil Society Participation in European Environmental Policy and Consumer Protection”, **Civil Society and Legitimate European Governance**, (Ed. Stijn Smismans), Edward Elgar Publishing, Northampton, 2006, s. 202’den aktaran Akgün ve Bilgihan, s. 14.

Bunların yanı sıra, Avrupa Komisyonu, istihdamı, yerel kalkınmayı ve sosyal uyumu teşvik etmek amacıyla AB'deki kooperatifler ile STK'ların projelerini desteklemekte ve bunlar için kurduğu özel bir danışma komitesi eliyle girişimcilik ya da istihdam yaratma gibi konularda konferanslar da düzenlemektedir.¹⁸² Ayrıca sivil topluma yönelik diğer proje hibeleri ve ihaleler de komisyonun sorumluluğunda olduğundan STK'lar Komisyon'da, AB kaynaklarına erişim için de lobi faaliyetlerinde bulunmaktadır.¹⁸³

Temel kurumların ikincisi, **Avrupa Parlamentosu** ise, üyeleri doğrudan halk tarafından seçilen ve bir çeşit yasama organı olarak faaliyet göstermektedir. Avrupa Birliği'nin kendine özgü yapısı nedeniyle, genel kural olarak hukuki düzenlemelerin kabul edilmesi, Avrupa Parlamentosu'nun da, Konsey'in de onaylarını gerektirmektedir.

Avrupa Parlamentosu üyeleri tek tek vatandaşı oldukları ülkeleri temsil etmezler. Birlik üyesi ülke vatandaşlarının demokratik menfaatlerini ve siyasi görüşlerini temsil ederler. Bu yüzden, Avrupa Parlamentosu'nda gruplar ülkelere göre değil, üyelerin siyasi görüşlerine göre oluşmaktadır.

Parlamento içindeki politik gruplar, parlamenterler ve raportörlerle bağlantıya geçmek STK'lar açısından faaliyet alanlarına yönelik konularda fark yaratabilecek bir lobi imkânı sağlamaktadır. Parlamenterlerin Genel Kurul'da dile getirdikleri değişiklik önerileri ve kurumlara yönelttikleri soru önergeleriyle ciddi bir baskı unsuru olmaları STK'ların parlamenterlerle yakın bir diyalog kurma gayretlerinin en büyük nedenidir. Raportörler ise çalıştıkları konu özelinde mutlaka öne çıkmış STK'ları ziyaret etmekte ya da parlamentoya davet etmekte ve raporlarını katılımcı bir üslupla hazırlamaya gayret etmektedirler. Kimi konularda STK temsilcileri parlamento toplantılarına da davet edilerek görüşleri sözlü olarak alınabilmektedir.¹⁸⁴

Parlamento'ya kayıt yaptıran lobi gruplarının sayısı Aralık 2015 itibarıyla 8.728 olmuştur, bu rakam 2011'den bu yana %60'lık bir artışı işaret etmektedir. Ticaret/iş/meslek örgütlenmeleri bu kayıtlı lobi gruplarının %50'sinden fazlasını oluşturmaktadır. STK'lar ise %18'lik pay ile lobi gruplarını içindeki ikinci en büyük

¹⁸² Desteklenmiş bir konferans örneği için Bkz. <http://www.social-economy.org.uk>, (04.12.2012).

¹⁸³ Alper Akyüz, "STK'lar için Avrupa Kurumları ve AB Yapıları", **AB, Bütünleşme ve STK'lar**, (Der. Alper Akyüz), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 71.

¹⁸⁴ Akyüz, s. 70.

paya sahiptirler. Geri kalan lobiciler ise hukuk firmaları, serbest danışmanlar ya da danışmanlık firmalarıdır.¹⁸⁵

Bakanlar Konseyi ise, üye devletlerin bakanlarından oluşan bir diğer Avrupa Birliği kurumudur. Avrupa Parlamentosu'nun aksine, Avrupa Birliği içinde üye devletlerin ülke çıkarlarının savunulduğu bir yapı olan Bakanlar Konseyi'ne toplantı sonucunda karara bağlanacak konu ile ilgili Bakanlar katılır. Diğer bir deyişle, dış politikayı ilgilendiren bir konuyla ilgili olarak üye ülke Dışişleri Bakanlarından oluşan bir Konsey toplanmaktadır.¹⁸⁶ Devletlerin egemenlik yetkilerinden tamamen vazgeçmek istememeleri ve politika konularında kontrolü devam ettirme arzuları nedeniyle Konsey, en önemli kararların alındığı kurumdur.¹⁸⁷

Bakanlar Konseyi, STK'lar açısından bütün üye ülkeler nezdinde etkinlik göstermek gerektiği için, erişimi ve etkilenmesi en zor yapıdır. Bununla birlikte açık toplantı ve tartışmalar gibi kamuya açık kimi mekanizmalar mevcuttur. Ayrıca, genel politikalara ilişkin "sivil diyalog", dönem başkanı ülkenin sorumluluğunda olduğundan bu ülke nezdindeki girişimler STK'lar için bir başlangıç noktası sağlamaktadır.¹⁸⁸ Nitekim geçmişte Portekiz, Fransa, İsveç, Belçika gibi ülkeler dönem başkanlıkları sırasında işgücü konseyi toplantıları gibi faaliyetlere sivil toplum temsilcilerini de davet etmişlerdir; ancak bu gibi uygulamalar istisnai ve dönem başkanı ülkenin inisiyatifiyle sınırlı kalmıştır.¹⁸⁹

Avrupa Konseyi ya da diğer adı ile Zirve ise, Lizbon Antlaşmasına kadar bir Avrupa Birliği Kurumu olarak nitelendirilmemekteydi. Çünkü Bakanlar Konseyi, devlet ve hükümet başkanları seviyesinde toplandığı zaman Zirve adını alıyordu. Lizbon antlaşması, Zirve'ye bağımsız kurumsal bir kimlik vermiş, yani onu AB'nin resmi bir kurumu haline getirmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Avrupa Parlamentosu, **Briefing: Transparency of Lobbying at EU Level**, Aralık 2015, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572803/EPRS_BRI\(2015\)572803_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572803/EPRS_BRI(2015)572803_EN.pdf), (06.06.2016), s. 4.

¹⁸⁶ Avrupa Komisyonu, http://europa.eu/scadplus/constitution/council_en.htm, (26.06.2016).

¹⁸⁷ Özdemir, s. 215.

¹⁸⁸ Akyüz, s. 68.

¹⁸⁹ Akgün, Bilgihan, s. 16.

¹⁹⁰ Özdemir, s. 218.

Zirve, yılda dört defa düzenlenmekte olup Birliğin gelişmesi ve Avrupa'nın bütünleşmesi doğrultusunda öncelikleri ve temel politikaları belirleyen kararlar alır.¹⁹¹

Avrupa Konseyi ve zirvelerde görüşülecek konular ve çıkacak kararlara ilişkin taslaklara COREPER (Comité des Représentants Permanents – Daimi Temsilciler Komitesi), müzakereler yoluyla şekil vermektedir. COREPER’de tüm hükümetlerin Brüksel daimi temsilcileri yer alır. Bu nedenle, STK’lar açısından daimi temsilciler Avrupa Konseyi’ne açılan bir kapı niteliğindedir.¹⁹²

Avrupa Birliği'nin yargı organı olarak Lüksemburg'da faaliyet gösteren **Avrupa Birliği Adalet Divanı**, Avrupa Birliği hukukunun Birlik içerisinde her yerde aynı şekilde anlaşılmasını ve uygulanmasını sağlamakla görevlidir.¹⁹³

Üye ülkeler ve Avrupa Komisyonu’nun yanı sıra, AB ülkelerinde yerleşik kişilerin, sivil toplum örgütlerinin ve şirketlerin de üye ülkelere, AB mevzuatına aykırı uygulamaları nedeniyle dava açma hakları bulunmaktadır. Divan tarafından verilen kararlar içtihat oluşturduğundan, çalışmalara yasal dayanak teşkil etmektedir.¹⁹⁴

3.3.2. Talî Kurumlar ve Sivil Toplum

Yukarıda sayılan Avrupa Birliği kurumlarına ek olarak;

- Birliğin tüm gelir kalemleri ile giderlerini inceleyerek, işlemlerin Birlik hukukuna ve usule uygunluğunu sağlayan **Avrupa Sayıştayı**,
- AB'nin para politikasını belirleyerek üyelerin resmi döviz rezervlerini yöneten ve ödeme sistemlerinin düzgün işlemlerini sağlayan **Avrupa Merkez Bankası**,
- Ekonomik ve sosyal konularda Komisyona, Parlamenta ve Konseye bir çeşit danışmanlık vazifesi yürüten **Ekonomik ve Sosyal Komite**,
- Danışma nitelikli bir komite özelliği taşıyan **Bölgeler Komitesi**,

¹⁹¹ Avrupa Birliği Bakanlığı, “Avrupa Birliği Zirvesi”, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=45631&l=1>, (03.01.2013).

¹⁹² Akyüz, s. 68.

¹⁹³ Palabıyık ve Yıldız, s. 51.

¹⁹⁴ Akyüz, s. 72.

- Avrupa Birliği'nin finans kurumu olma özelliğini taşıyan **Avrupa Yatırım Bankası**,
- Avrupa Birliği Kurumları ile vatandaşları, AB ülkelerinde yerleşik kişiler ve sivil toplum örgütleri arasında ara bir mekanizma vazifesi gören **Avrupa Ombudsmanı**

temel kurumların işleyişini kolaylaştıran tâli kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tali kurumlardan özellikle Roma Antlaşması ile kurulan Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi (European Economic and Social Committee – EESC), sosyal ortakların yanı sıra, çiftçiler, tüketiciler, üniversiteler, polisler, çevreciler ve kadınlar gibi toplumun farklı kesimlerinden temsilcileri de içine almıştır. Ekonomik ve Sosyal Komite, ulusal sosyo-ekonomik örgüt üyelerinden oluşan bir danışma birimi olarak, sivil toplum örgütlerinin kurumsal bir platformu gibi düşünülebilir. Avrupa STK'ları düzenli olarak Komitede toplanmakta ve Komite tarafından düzenlenen faaliyetlere aktif olarak katılmaktadırlar.¹⁹⁵ Komite, üçüncü ülkelerde de benzer sosyo-ekonomik gruplar arasındaki ilişkilerin gelişmesini teşvik etmektedir.

Ekonomik ve Sosyal Komite'ye ek olarak, değişen AB Antlaşması ile, Bölgeler Komitesi'nin (Committee of the Regions – COR) de yerel ve bölgesel makamların, AB politika oluşturma sürecine katılmaları için aracı olması sağlanmıştır. Ancak Bölgeler Komitesi, yapı itibarıyla bölgesel ve yerel otoritelerin temsilcilerinden oluştuğu için, sivil toplum ve sivil diyalog gibi konulardan çok yerindelik (subsidiarite) ve vatandaşa yakınlık gibi hususlardaki açığı kapamak üzere faaliyet göstermektedir.¹⁹⁶

Tüm bu organların sivil toplumla ilişkisi genel olarak değerlendirildiğinde, her ne kadar Konsey ve Komisyonun, özellikle Ekonomik ve Sosyal Komite ve çeşitli kanallardan STK'ların yorum ve değerlendirmelerini almaları mümkün olsa da, yasama ve uygulama süreçleri açısından STK'lar için aktif bir katılım mekanizmasının var olduğundan söz etmek mümkün değildir. STK'ların lobicilik faaliyetlerine imkân tanınmakla birlikte, onlardan gelen yorum ve değerlendirmelerin, karar alma süreçlerine yansıtılmasına ilişkin bağlayıcı bir düzenleme bulunmamaktadır.

¹⁹⁵ Akgün, Bilgihan, s. 17.

¹⁹⁶ Stijn Smismans, "European Civil Society: Shaped by Discourses and Institutional Interests", **European Law Journal**, Volume 9, Issue 4, September 2003, ss. 494-495.

Nitekim Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, Ekonomik ve Sosyal Komite'ye danışılacak alanları;

- Ortak tarım ve balıkçılık politikası,
- İşçilerin serbest dolaşımı,
- Belirli bir faaliyete ilişkin iş kurma serbestisi,
- Belirli bir hizmetin serbestleştirilmesi,
- Ulaştırma altyapısı, ortak taşımacılık politikası ve taşımacılığa ilişkin diğer usul ve esaslar,
- İç pazarın işleyişi (sağlık, güvenlik, evre ve tüketicinin korunması bağlamında),
- Rekabetin korunması ve vergilerin uyumlaştırılması,
- İstihdam politikaları ve fırsat eşitliği tedbirleri,
- Bilgi ve en iyi uygulamaların değişimi ve yenilikçi yaklaşımları desteklemeye yönelik tedbirler,
- Avrupa Sosyal Fonu ve diğer yapısal fonlara ilişkin düzenlemeler,
- Eğitim ve spor alanında işbirliği,
- Mesleki eğitimin iyileştirilmesi,
- Halk sağlığına ilişkin düzenlemeler ve
- Ortak evre politikası

olarak belirlemekteyse de, Komitenin belirlenen sürede görüş bildirilmemesi, sürecin devamına engel teşkil etmemektedir. Komite'nin görüşü, görüşme tutanaklarıyla birlikte, Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon'a iletilir (*Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, Madde 304*). Bu görüş talebi hakkında Bölgeler Komitesi de bilgilendirilir ve Bölgeler Komitesi, spesifik bölgesel çıkarların bulunduğu kanısındaysa, konu hakkında görüş bildirebilir (*Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, Madde 307*).¹⁹⁷ Ancak daha önce de ifade edildiği üzere, bu görüşlerin kararlara yansıtılmasına ilişkin bağlayıcı bir düzenleme bulunmamaktadır.

¹⁹⁷ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, ss. 122-124.

3.4. AVRUPA BİRLİĞİ'NİN GENİŞLEMESİNDE SİVİL TOPLUMUN ETKİSİ

Avrupa bütünleşmesinin iki ana eksenini genişleme ve derinleşme süreçleridir. Genişleme temel olarak Birliğin üye sayısının artışı ifade eder. Üye sayısının artması, aynı zamanda Birliğin coğrafi olarak da genişlemesi demektir. 6 üyeli bir Topluluktan bugün 27 üyeli bir Birliğe dönüşen ulus-üstü bu yapı sadece niceliksel bir değişimin ürünü değildir. Aynı zamanda niteliksel olarak, diğer bir deyişle kurumları, politikaları vb. araçları ile değişerek ve derinleşerek kendine özgü bir biçim almıştır. En basit şekliyle derinleşme kavramı bütünleşmenin daha ileri bir aşamaya gelmesi olarak tanımlanabilir. Mevcut bütünleşme kurumlarına yeni yetkiler verilmesi, yeni kurumlar oluşturulması ve yeni ortak politika alanlarının geliştirilmesi, derinleşmenin farklı boyutlarını temsil eder.

Genişleme politikası Avrupa Birliği'nin en önemli dış politika araçlarından biridir. Genişleme sürecinin temel mantığı, yeni üye devletlerin Birlik bünyesine katılması suretiyle politik, jeopolitik ve ekonomik yönden çok daha güçlü bir yapıya ulaşmanın ve küresel düzeyde etkin bir aktör olabilmenin koşullarını yaratmaktır.

Genişleme politikası temelde Birliğin bütünleşme sürecine, eşzamanlı olmasa bile, paralel bir gelişim göstermiştir. Bütünleşme arttıkça Birlik büyümüş ve daha çok ülkeyi çatısı altına alır hale gelmiştir. Bununla birlikte, Birliğin kurumsallaşmaya başladığı dönemler ile günümüz arasında genişleme politikası bağlamında önemli değişiklikler gözlemlenmektedir. Bunun en güzel örneği “koşulluluk” ilkesidir.

“Koşulluluk” ilkesi ve genişleme politikası, özellikle Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinin Birliğe katıldığı son genişleme dalgası ile önemli ölçüde kurumsallaşmıştır. Koşulluluk ilkesi, 1993 tarihli Kopenhag Zirvesi'nde tanımlanan bazı somut üyelik kriterlerini ifade eder. Kopenhag kriterleri olarak da bilinen bu kriterler, üyelik başvurularının değerlendirilmesinde temel alınan siyasi, ekonomik ve uyum kriterleridir. Siyasi kriterler, aday ülkede, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıklara saygı gösterilmesi konuları ile ilgili iken, ekonomik kriterler aday ülkede işleyen bir piyasa yanı sıra Birlik içerisindeki piyasa eğilimleri ve baskıları karşısında rekabet edebilme kapasiteleri ile ilgilidir. Uyum kriterleri ise kısaca üyelik yükümlülüklerini yerine getirebilme kapasitesi ile ilgilidir. Kopenhag Zirvesinde kabul edilen kriterler ile üyelik koşulları net olarak belirlenmiş

olup bu kapsamda aday ülkelerin bu koşulları karşılamak için yaptığı çalışmalar da Birlik tarafından belirli periodlarla izlemeye alınmıştır.

Avrupa Birliği'nin genişleme süreci 5 ana evrede ele alınmaktadır. Bu evreler literatürde “Genişleme Dalgaları” olarak adlandırılmaktadır. Birinci genişleme dalgası; İngiltere, İrlanda ve Danimarka'nın 1 Ocak 1973'te üyeliğe kabullerini ifade eder.

İkinci genişleme ise 1981 yılında Yunanistan'ın Birliğe üye olmasıdır. Üçüncü genişleme dalgası İber yarımadası ülkelerinin, İspanya ve Portekiz'in, 1986 yılında Birliğe katılımını ifade eder. Dördüncü genişleme dalgası Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in 1 Ocak 1995'te birliğe üye olma süreçlerine karşılık gelir.

Beşinci genişleme dalgası Birliğin en büyük genişleme dalgasıdır. 2004 yılında Macaristan, Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Litvanya, Estonya, Malta, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi, Birliğe üye olmuşlardır. AB'nin 1 Mayıs 2004 tarihinde bu yeni 10 üye ülkeye genişlemesinin ardından AB Komisyonu, AB ile aday ülkeler arasında sivil toplum diyaloguna ilişkin Konsey, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Ekonomik ve Sosyal Komitesi ile Bölgeler Komitesi'ne bir bildirim göndermiştir. Bildirimde, genişlemeyle Avrupa kıtasının birliğinin daha da güçlendiği ve barış, istikrar ve güvenliğinin pekiştiği belirtilmektedir.¹⁹⁸ Genişleme sayesinde dış politika ve ortak güvenlik alanında sağlanacak gelişmeler, Avrupa vatandaşları için de daha güvenli, özgür ve adil bir yaşam alanı kurulmasının temelini verecektir. Genişlemenin bir diğer katkısı da çevre sorunları, suçla mücadele, yaşam standartlarının yükseltilmesi ve istihdamı artırma gibi sınır aşan sorunlara karşı ortak çözüm üretme kapasitesinin gelişecek olmasıdır.

Nitekim bu perspektiften hareketle, önce 1 Ocak 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya, son olarak da, 9 Aralık 2011'de Katılım Antlaşmasını imzalayarak 2013 yılında üye olan Hırvatistan'la, AB 28 üyeli bir Birlik haline gelmiştir. Ancak Brexit sürecinde 2016 yılında yapılan referandumla %51.8 oy oranı ile İngiltere'nin üyelikten ayrılması yönünde karar verilmiş ve iki yıl sürecek çıkış müzakerelerine başlanmıştır.

¹⁹⁸ Avrupa Komisyonu, Diyalog Bildirimi.

Mevcut durumda 27 üye ÷lkeye ek olarak, T÷rkiye dışında AB üyeliğine aday olan 4 ÷lke; Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Arnavutluk'tur. İzlanda ise 12 Mart 2015 tarihinde AB'ye adaylık başvurusunu geri çekmiştir. Henüz adaylık statüsü bulunmamakla birlikte, Bosna Hersek ve Kosova ise potansiyel aday ÷lkeler olarak kategorize edilmektedir.

AB'nin genişleme tarihçesi, aslında AB'nin özellikle değerler temelinde bütünleşme gayretine de ışık tutan bir süreçtir. Özellikle Doğu ve Orta Avrupa genişlemesinde demokrasi kriterine yaptığı vurgu ile AB, üyeliğe ilişkin koşulluluğun siyasi boyutunu daha ileri bir noktaya taşımıştır. Bu kriterin içeriği, serbest seçimler, kuvvetler ayrılığı, hukukun üstünlüğü gibi prosedürel beklentilerden, siyasi katılımı partilerin oynadığı rol, çoğulcu bir medya yapılanması, yerel yönetimlerin önemi ve sivil toplumun katılımı gibi demokrasinin özüne dair beklentilere doğru evrilmiştir.¹⁹⁹

Koşulluluğa ilişkin bu evrim, demokrasi konusunda AB'nin bir yandan daha fazla baskı uygulaması, bir yandan da daha fazla destek mekanizmasını devreye sokması sonucunu getirmiştir. Bu mekanizmaların başında PHARE Demokrasi Programı gelir. Eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik TACIS programında olduğu gibi, Arnavutluk, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'ya yönelik PHARE programının da amacı, “vatandaş katılımını ve demokratik yasalar, yapılar ve uygulamaları teşvik ederek sivil toplum ve demokrasiyi güçlendirmek” olarak açıklanmıştır. Bu doğrultuda proje sunulabilecek başlıklar; parlamentoya ilişkin uygulamalar, insan haklarının teşviki ve izlenmesi, bağımsız medya, STK'ların ve temsiliyet yapısının geliştirilmesi, yerel demokrasi ve katılım ile eğitim ve analiz olmuştur.²⁰⁰

Bu desteklerle birlikte, katılım sürecinin baskısı ile iç politikanın karşılıklı etkileşimi, kurumlar ve siyasi elitler üzerinde daha gözle görülür bir dönüşüme yol

¹⁹⁹ Mary Kaldor ve Ivan Vejvoda, “Democratisation in Eastern and Central European Countries”, **International Affairs**, Volume 73, Number 1, January 1997, http://is.muni.cz/el/1490/jaro2015/CZS01/um/8-2_Kaldor-Vejvoda.pdf, (17.06.2016), s. 66-67.

²⁰⁰ Avrupa Komisyonu, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-93-292_en.htm, (17.06.2016).

açmış; ancak, siyasanın (polity) sivil toplum gibi daha derin seviyelerine aynı hızla nüfuz etmemiştir.²⁰¹

PHARE Demokrasi Programı içindeki başlıklardan bir olmakla birlikte, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri için uygulamada sivil toplumun gelişimi, net bir anlam taşımamış, sivil hakların kullanımına ilişkin daha geniş bir çerçeve dâhilinde anlaşılmıştır. Nitekim bu ülkelerdeki üyelik perspektifi, ekonomik istikrar, yabancı yatırımın çekilmesi ve dış yardım odaklı olduğundan, demokratikleşme ve Avrupa değerleri retorikte kendine yer bulsa da, siyasi elit açısından ekonomik nedenler daha büyük bir ağırlığa sahip olmuştur.²⁰² Bu açıdan, PHARE Demokrasi Programı'nın aşağıdan yukarıya (bottom-up) bir yaklaşımla, proje tekliflerini hükümetlerin onayını aramaksızın değerlendirmeye alıyor olması, demokratik önceliklere yönelik farkındalığın artması ve STK'ların gelişimi açısından önemli bir katkı sağlamış olsa da, demokratikleşme, toplumsal anlamda AB üyeliğine ilişkin birincil motif olmamıştır.²⁰³

Bu doğrultuda, sonraki bölümde detayları ile aktarılacak olan, AB'nin bu eski Demir Perde ülkelerinde demokrasiyi teşvik etme ve sivil toplumu güçlendirme çabaları, katılım sürecinde toplumsal hayatı yok denecek düzeyde etkilemiştir. Batı merkezli uluslararası STK'lar, aktif olarak bu ülkelerde sivil toplumun yapılandırılmasına çalışmışlarsa da, sivil toplumun oynayacağı rol, ortaya koyacağı işlev üzerinde etkili olamamışlardır.²⁰⁴

Sivil toplumun zayıflığı, Doğu ve Orta Avrupa'da demokratikleşme sürecinin en önemli eksiklerinden biri olmuştur. Tabandan gelen bir güce sahip olmayan STK'lar, dış yardıma bağımlılığın yanı sıra, halka inmeyen, ancak Batının demokrasi ruhunu yansıtan elitist bir yaklaşım içinde olmuşlardır.

Yine de AB tarafından desteklenen bir STK olmak bir yandan prestij ve sesini duyurma imkanı sağlarken, bir yandan da henüz otoriter eğilimlerini aşamamış

²⁰¹ Geoffrey Pridham, **Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe**, Palgrave Macmillan, New York, 2005, s.23.

²⁰² Andrew Francis, "Poland: The Return to Europe", **Pushing Back the Boundaries: the European Union and Central and Eastern Europe**, (Ed. M. Mannin), Manchester University Press, Manchester, 1999, ss. 296-297.

²⁰³ Pridham, ss. 47, 88.

²⁰⁴ Sarah E. Mendelson ve John K. Glenn, "Democracy Assistance and NGO Strategies in Post-Communist Societies," **Carnegie Endowment for International Peace Working Paper**, Democracy and Rule of Law Project - Global Policy Program, No. 8, Washington, February 2000, <http://carnegieendowment.org/files/final.pdf>, (15.06.2016), s. 6.

hükümetlere karşı da bir koruma sağlamıştır. Ancak, STK'ların görece daha aktif olduğu Slovakya'da bile, sivil toplum, özel olarak Avrupa bütünleşmesi alanına eğilmemiştir.

Bunun tek istisnası, Brüksel'de de temsilcilikleri olan, araştırma kapasiteleri yüksek kimi büyük Polonya STK'ları olmuştur. Bu STK'ların bile üyelik müzakerelerinde doğrudan Komisyonla irtibatta olmaları ve seslerini Birlik düzeyinde duyurabilmeleri genel anlamda çok sınırlı olmuş, fasıldan fasıla da farklılık göstermiştir. Bu bakımdan en kolay hareket alanını çevre konusunda faaliyet gösteren STK'lar bulabilmişlerdi. Tabanın çevre hassasiyetiyle, Brüksel'in yukarıdan aşağıya hükümetlere dayattığı çevresel taleplerindeki örtüşme, çoğu zaman bu STK'lar için olumlu bir atmosfer yaratmıştır. Ancak kimi zaman, AB'nin de Birlik düzeyinde uygulamak istediği enerji ve ulaşım projeleri ile çevresel önlemlerin ülkelerde ortaya çıkardığı yüksek finansal maliyetler, bu alanda bile çeşitli çatışmaları beraberinde getirmiştir.²⁰⁵

Kaldı ki, özellikle azınlıkların önemli bir başlık olduğu bu ülkelerde, insan hakları gibi bir alanda STK'ların değişime öncü olacak bir işlev üstlenmesi ve milliyetçi eğilimlerle çelişen değerlerin savunuculuğunu yapması zaten çok mümkün olamamıştır. Bu gibi alanlarda, yukarıdan aşağıya bir bütünleşme sürecine, aşağıdan yukarıya bir STK desteği sağlanması, ulusal hükümetlerin ve kamuoyunun aynı görüşü taşımadığı durumlarda işlevsiz kalmaktadır.²⁰⁶

3.5. AVRUPA BİRLİĞİ TARAFINDAN ADAY ÜLKE STK'LARINA UYGULANAN MALİ DESTEK PROGRAMLARI

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi, gelecekteki genişlemelerin en olumlu sonucu vermesi için, AB üyesi devletlerin vatandaşlarına bu süreçte yeterince bilgi sağlanması ve vatandaşların genişlemeye hazır hale getirilmeleri gerekmektedir. Bu gereklilik göz önüne alındığında, AB'nin gelecekteki genişlemesi için, aday ülkeler ile AB üyesi ülkeler, toplumlar ve AB kurumları arasında güçlü, derin ve sürdürülebilir bir diyalog kurulması yaşamsal önemdedir. Bu diyalog, “karşılıklı

²⁰⁵ Pridham, ss. 204-212.

²⁰⁶ Magdalena Zolkos, “The Copenhagen Human Rights Criteria and The Relevance of the Post-Communist Context”, UACES Conference, London, April 2003, ss.7-8'den aktaran Pridham, s.213.

olarak toplumların birbirlerini daha iyi tanımaları ve farklı kültür, siyasi ve ekonomik sistemden vatandaşların birbirlerine daha fazla yakınlaşmaları ve gelecekteki (AB'ye) katılımların sağlayacağı fırsatlar ve zorluklara ilişkin daha güçlü bir bilinçlenmenin sağlanmasına yardımcı olacaktır.”²⁰⁷ Bu diyalogun belki de en önemli unsuru da aday ülkelerdeki STK'lar ile AB arasında giderek artan yoğunluktaki işbirliğidir.

Aday ülkeler, hem kendi gelişmeleri hem de üye olmanın zorunluluklarını karşılamak amacıyla siyasi ve ekonomik reformlara devam etmektedirler. AB üyeliğine adaylık, ülkelerin AB Konseyleri tarafından 1993'de Kopenhag'da, 1995'de Madrid'de ve 1999'da Helsinki'de kabul ettiği, demokrasi, hukuk devleti ve insan haklarının korunması ile rekabetçi bir pazar ekonomisinin varlığına dair kriterlere uymasına bağlıdır. Bu kriterler bütün adaylara eşit bir biçimde uygulanmaktadır. Ayrıca adayların Topluluk Müktesebatı'nın tümünü yürürlüğe koyacak ve uygulayacak kapasitede olması beklenmektedir.

AB üyeliğinin ön şartlarını belirleyen Kopenhag kriterlerinin yerine getirilmesinde önemli vurgulardan biri de sivil toplum üzerindedir. AB, STK'ların güçlendirilmesi ve çeşitlendirilmesini sağlıklı çoğulcu bir demokrasi için zorunluluk olarak görmektedir.²⁰⁸

AB üyeliğinin siyasi kriterleri arasındaki dernek kurma özgürlüğü, devlet müdahalesi ve baskısından uzakta, bütün STK'lara, ama özellikle de insan hakları alanında çalışan STK'lara bağımsızlık verilmesini öngörmektedir. Bu açıdan, örneğin eski Doğu Bloğu ülkelerinde STK'ların faaliyetlerini düzenleyen yeni yasal çerçeveler geliştirilmesine özel önem verilmiştir. Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan haklarına saygı kriterlerinin ölçütü olarak aktif ve özgür bir sivil toplumun varlığı temel alınmaktadır. Sosyal ve siyasal alanda çoğulculuğun toplumlar tarafından özümsebilmesinde sivil toplumun oynayacağı aracılık rolü, anlaşmazlıkların çatışmasız çözümleri için de kilit konumundadır.

Sadece siyasal ve toplumsal alanda değil, aynı zamanda ve özellikle ekonomik alanda da aday ülkelerle katılım müzakerelerinin başarısı için sosyal diyalogun kurulması ve STK'ların, işveren örgütlerinin, sendikaların ve diğer çeşitli çıkar gruplarının bağımsız bir şekilde örgütlenmesi ve yüksek temsil kapasiteleriyle

²⁰⁷ Avrupa Komisyonu, Diyalog Bildirimi.

²⁰⁸ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, s. 10.

AB Müktesebatına uyum sağlanmasına ve AB kurallarının uygulanmasına katkıda bulunmaları gerekir.

*Müktesebatın uygulanmasına ilişkin reformlar, bir toplumda meslek kuruluşları ya da dernekler bünyesinde bir araya gelen ve ekonomik ve toplumsal yaşamın bütün aktörlerini içeren bir diyalog ve saydamlık politikası olmaksızın, etkili bir biçimde gerçekleştirilemez. Bu nedenle, aday ülkelerde toplumsal mesajları iletebilecek STK'ların yapısının güçlendirilmesi, AB için çok önemlidir.*²⁰⁹

Türkiye'nin katılıma yönelik ilerlemesine ilişkin Komisyon'un 6 Ekim 2004 tarihli tavsiyesinde, AB üye ülkeleri ile Türkiye arasında "endişe ve algılayışların samimi ve açık bir şekilde tartışılabilmesi [...] Sivil toplumun en önemli rolü üstleneceği ve AB tarafından kolaylaştırılması gereken"²¹⁰ bir diyalogun geliştirilmesi önerilmiştir. 17 Aralık 2004 tarihli AB Konseyi, Avrupa Komisyonu'nun tavsiyesini onaylamış ve katılım müzakerelerine paralel olarak, Birlik ile her aday ülke arasında sivil toplumu da içerecek şekilde yoğun bir siyasi ve kültürel diyalog geliştirilmesi karara bağlanmıştır.

Bu karar doğrultusunda, 2005 yılında Avrupa Komisyonu tarafından AB ile aday ülkeler arasında başlatılan sivil toplum diyalogu projesi ile toplum genelinde AB'nin genişlemesi ile ilgili bir tartışma başlatılması teşvik edilmek istenmiştir. Bu yolla AB vatandaşları ile aday ülke vatandaşlarının katılım sürecine hazırlanması hedeflenmiştir.²¹¹

Daha sonraki bölümlerde detaylarıyla ele alınacak olan Sivil Toplum Diyalogu'nun temel amacı AB ve aday ülkelerin kamuoylarının, gelecekteki genişlemenin sağlayacağı faydalar ve zorluklar üzerine de eğilerek, daha iyi bilgilendirilmelerini sağlamak olmuştur. Bu hedefe ulaşmak için, bu diyalog, karşılıklı eğitim programlarını artırarak ilgili aday ülkedeki siyasi, kültürel ve ekonomik gelişmeye sivil toplumun daha fazla katkı sağlamasını desteklemektedir. Özellikle, katılım için karşılanması zorunlu olan siyasi kriterler doğrultusunda, aday ülkelerde insan hakları ve demokrasinin güçlendirilmesi için anahtar görevi gören

²⁰⁹ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, s. 12.

²¹⁰ Avrupa Komisyonu, Diyalog Bildirimi.

²¹¹ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Basın Duyurusu**, 29.06.2005, <http://www.euturkey.org.tr/abportal/upload/files/PR%20-%202005-PressRelease-25.pdf>, (11.10.2012).

canlı ve enerjik bir sivil toplumun daha da gelişmesi bu diyalogla desteklenecektir. “Sivil Toplum Diyalogunun amaçları kısaca aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Üye devletler ve aday ülkelerin sivil toplumlarının tüm sektörleri arasında karşılıklı deneyim değişimini ve temasları güçlendirmek.
- Gelecekteki genişlemenin getireceği fırsatlar ve güçlüklerle ilişkin daha iyi bilinçlenmeyi sağlayacak şekilde, aday ülkelerin tarih ve kültürleri de dahil olmak üzere, AB’de daha iyi tanınmaları ve anlaşılmasının sağlanması.
- AB’nin, kurucu değerleri, işleyişi ve politikalarını da kapsayacak şekilde aday ülkelerde daha iyi tanınmasının ve anlaşılmasının sağlanması.”²¹²

Katılım Öncesi Yardım Aracı (Instrument for Pre-Accession Assistance – IPA) 2007 yılında devreye girmeden önce AB, aday ülkelerdeki STK’lara farklı programlarla destek sağlamıştır. Ancak bu desteklere geçmeden önce değinilmesi gereken bir diğer husus da aday ülkelere sağlanan desteklerdir. AB kurumları tarafından aday ülkelere ve yerel yönetimlere şu başlıklar altında destek sağlanmıştır:²¹³

- 1- Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi (Council of European Municipalities and Regions – CEMR) faaliyetleri: CEMR’de Avrupa’daki 30 ülkenin ulusal, yerel ve bölgesel yönetimleri temsil edilmektedir. Bu konsey bünyesindeki komiteler aracılığı ile yerel ve bölgesel yönetimleri, genişlemenin etkilerine karşı hazırlamaktadır. Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri Yerel Yönetimler İşbirliği Ağı (Local Governments Network of Central and Eastern European Countries – LOGON) programı, Avrupa Belediyeler ve Bölgeler Konseyi’nin bir programıdır. Bilgi ve tecrübelerin paylaşılması ve yeni üye ülkelerin AB konusundaki deneyimlerinin aktarılması ve kapasite geliştirme amacıyla oluşturulmuştur. Bu programdan STK’lar da yararlanabilmişlerdir.

²¹² Avrupa Komisyonu, Diyalog Bildirimi.

²¹³ Hasan Keser, “Avrupa Bütünleşme Sürecinde Yerel Yönetimler”, **Yerel Yönetimler Kongresi: Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2004, s. 120.

2- Avrupa Konseyi faaliyetleri:

- a. Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi (Congress of Local and Regional Authorities of Council of Europe – CLRAE) faaliyetleri ve
- b. Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimleri Eğitim Kurumları Ağı (European Network of Training Organizations for Local and Regional Authorities – ENTO) Programı

1994'te Avrupa Konseyi tarafından kurulan CLRAE ve ENTO Avrupa çapında kamu yönetiminin daha iyi standartlara ulaştırılması çabasını destekler.

3- Avrupa Bölgeler Meclisi (Assembly of European Regions – AER) faaliyetleri:

AER tarafından geliştirilen CENTURIO (Common European Interregional Training Programme for Regional Officers of Eastern and Central Europe – Doğu ve Orta Avrupa Bölgesel Yöneticileri için Avrupa Bölgelerarası Ortak Eğitim Programı) Programı 1994 yılında başlatılmıştır. Avrupa çapında yöneticilerin ve/veya seçilmiş kişilerin değişimini yapan program, kişiler arasında bilgi alışverişini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

4- Avrupa Komisyonu faaliyetleri:

TAIEX (Technical Assistance and Information Exchange – Teknik Destek ve Bilgi Alışverişi Bürosu) faaliyetlerine PHARE (Poland and Hungary Assistance for the Reconstruction of the Economy – Polonya ve Macaristan Ekonomilerini Yapılandırmak için Yardım) Programı ile desteklenerek başlayan bir Avrupa Birliği Komisyonu bürosudur. Aday ülkeler ile Ortaklık Aracı kapsamında kalan tüm ülkelerin faydalanabildiği büro; merkezde yer alan kamu kurumlarındaki devlet görevlileri, hukuk ve yasama alanındaki kurumlar, parlamentolar ve parlamentoda çalışan devlet görevlileri, ticaret birlikleri ve işveren birliklerinden temsilcilere teknik destek sağlamaktadır. Sivil topluma, bireylere ve firmalara doğrudan destek sağlamamaktadır.

5- Bölgeler Komitesi faaliyetleri:

Bölgeler Komitesi tarafından aday ülkelerde seri konferanslar düzenlenir. Bu konferanslarda ev sahibi aday ülke ile üye ülkelerin yerel ve bölgesel temsilcileri arasında devam eden ilişkiler izlenir. Bu konferanslarla yerel ve bölgesel yönetimleri AB'ye hazırlama hedeflenir.

6- Avrupa Yatırım Bankası faaliyetleri:

AB'nin mali olarak bağımsız borç verme kurumudur. Avrupa Yatırım Bankası topluluk politikası amaçlarına uygun projeler için aday ülkelere orta ve uzun dönemli borç verir.

IPA'dan önce doğrudan katılım öncesi aday ülkeler için tasarlanmış AB yardımları ise şunlardır:

- ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession – Katılım Öncesi Yapısal Politikalar Mali Yardım Aracı): Ulaşım ve çevre alanında yapısal uyumun sağlanması için oluşturulmuş bir araçtır.
- SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development – Tarımsal ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Eylem Programı): Tarım ve kırsal kalkınma için özel katılım programıdır.
- PHARE (Poland and Hungary Assistance for the Reconstruction of the Economy – Polonya ve Macaristan Ekonomilerini Yapılandırmak için Yardım): Üyeliğe hazırlık için kurumsal kapasite geliştirilmesine yönelik projelerin desteklendiği programdır.

ISPA, SAPARD ve PHARE programları katılım öncesinde aday ülkelere alanları ile ilgili fon sağlayan programlardır. Bunlara ek olarak hemen hemen her alanda bir topluluk programı ile STK'lara fon olanakları sağlanmıştır. Ayrıca bu fon ve programlar sayesinde STK'lar topluluk karar alma mekanizmalarını etkileme olanağına da kavuşmuşlardır. Bu programlardan bazıları şunlardır:

- Daphne Programı: Çocukların, gençlerin ve kadınların her tür şiddetten korunması, sağlıklarının korunması ve sosyal uyumu için geliştirilmiş bir programdır.²¹⁴
- Pericles Programı: Rüşvet ve yolsuzlukla mücadele edilerek Birlik ekonomisinin rekabetçiliğini artırmak ve kamu finansmanının sürdürülebilirliğini sağlamak amacıyla tasarlanmıştır.²¹⁵
- Media Programı: Avrupa audiovizyon sektörünü güçlendirmek ve Avrupa kültürel kimliği ve mirasını korumak ve aktarmak üzere geliştirilmiş bir programdır.²¹⁶
- Civil Protection Topluluk Programı: Afetlere karşı hazırlık, önleme ve yardım faaliyetlerini geliştirmek ve koordine etmek amacıyla hazırlanmıştır.²¹⁷
- Culture 2000 Topluluk Eylem Programı: Kültürel çeşitlilik ve ortak kültürel mirasın karakterize ettiği ortak kültür ortamının tanıtımının yapılması amaçlanmıştır.²¹⁸
- Customs 2002 Programı: Üye ve aday ülkelerdeki gümrük prosedürlerini mümkün olduğunca standart hale getirerek en iyi uygulamaya ulaşılmasını sağlamak üzere tasarlanmıştır.²¹⁹
- Socrates 2 Topluluk Eylem Programı: Yaşam boyu öğrenme ve Avrupa genelindeki bilgi birikimini geliştirmek amaçlanmıştır.²²⁰
- IDA 2 Programı: Üye ülke ve topluluk kurumlarının birbirleriyle olan veri alışverişi için Avrupa içindeki telematik ağların operasyonu ve geliştirilmesi,

²¹⁴ Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/justice/grants1/programmes-2007-2013/daphne/index_en.htm, (02.11.2017).

²¹⁵ Avrupa Komisyonu, https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/euro/anti-counterfeiting/pericles-2020-programme-exchanges-assistance-training_en, (02.11.2017).

²¹⁶ Avrupa Komisyonu, http://eacea.ec.europa.eu/media/index_en.php, (02.11.2017).

²¹⁷ Avrupa Komisyonu, https://ec.europa.eu/echo/funding-evaluations/financing-civil-protection_en, (02.11.2017).

²¹⁸ Avrupa Komisyonu, https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/previous-programmes/culture-2000_en, (02.11.2017).

²¹⁹ Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, <http://english.gtb.gov.tr/external-relations/european-union/customs-2020-programme-and-taex>, (02.11.2017).

²²⁰ Avrupa Komisyonu, <http://ec.europa.eu/agriculture/rur/leader2/rural-en/euro/p4-2-1.pdf>, (02.11.2017).

bu sayede çevrim içi e Devlet hizmetlerinin hem iş dünyası hem vatandaşlar için daha verimli hale getirilmesi amacıyla oluşturulmuştur.²²¹

- Altern Programları: SAVE, SURE, ETAP ve Carnot gibi alt programlar ile yenilenebilir enerjinin teşvik edilmesi amaçlanmıştır.²²²
- LIFE Programı: Öncelikle çevre koruma alanında etkili STK'ları geliştirmeye yönelik "NGO's Programı"na fon sağlamış olup çevre, doğa ve iklim alanındaki projelerin desteklenmesi amaçlanmıştır.²²³
- Fiscalis Topluluk Programı: Ulusal vergi yönetimlerinin bilgi ve uzmanlık kazanması ve paylaşımı amaçlanmıştır.²²⁴
- E-Content Topluluk Programları: Safer Use Topluluk Eylem Planı ve Yasal İşbirliği programı alt programları olup Avrupa genelinde üretilen dijital içeriğe daha kolay erişim ve kullanım sağlamak için tasarlanmıştır.²²⁵
- 5th Euratom Frame: Topluluk Avrupa Atom enerjisi Programı sürdürülebilir ve güvenli bir şekilde nükleer enerji potansiyelinden tam olarak yararlanabilmek, yeni teknolojiler ve konseptler geliştirebilmek amacındadır.²²⁶
- Combating Cancer Programları: Prevention of Aids, Health Promotion, Drug Dependence, Health Monitoring, Injury Prevention, Pollutionrelated ve Rare Diseases Topluluk Programları alt programları olup tüm temel kanser çeşitlerine ilişkin koruma, teşhis ve tedavi amaçlı disiplinler ve uluslararası araştırma projelerinin desteklenmesi için geliştirilmiş bir programdır.²²⁷

²²¹ Avrupa Birliği Hukuku Web Sitesi, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:l24147a>, (02.11.2017).

²²² Avrupa Komisyonu, "Intelligent Energy for Europe", Basın Bildirisi, 2002, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-02-524_en.pdf, (02.11.2017).

²²³ Avrupa Komisyonu, <http://ec.europa.eu/environment/life/>, (02.11.2017).

²²⁴ Avrupa Komisyonu, https://ec.europa.eu/taxation_customs/fiscalis-programme/fiscalis-2020-programme_en, (02.11.2017).

²²⁵ Community Research and Development Information Service, <http://cordis.europa.eu/econtent/>, (02.11.2017).

²²⁶ Community Research and Development Information Service, <http://cordis.europa.eu/fp5- Euratom/home.html>, (02.11.2017).

²²⁷ The National Center for Biotechnology Information, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5543862/>, (02.11.2017).

- 5th EC Framework Araştırma Programı: Avrupanın karşılaştığı temel sosyo-ekonomik mücadeleler için teknolojik, endüstriyel, ekonomik, sosyal ve kültürel boyutları içeren çözümlerin araştırılması amaçlanmıştır.²²⁸
- Combating Discrimination Topluluk Programları: Combating Social Exclusion ve Gender Equality Topluluk Programları ile ırk, etnik köken, din ve inanç, engellilik, yaş ya da cinsiyet temelli ayrımcılıkla mücadele önlemlerinin teşviki için geliştirilmiştir.²²⁹
- Enterprise and Entrepreneurship Programı: AB içindeki istihdamın önemli bir bölümünü sağlayan KOBİ'lerin desteklenmesi ve girişimcilerin sayısının artırılması amaçlanmıştır.²³⁰
- Leonardo da Vinci 2 Programı: Mesleki eğitim ve kursların geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için eğiticiler, kurumlar, idari birimler ve sosyal tüm tarafları içerecek şekilde yaşam boyu öğrenme süreçleri ve iş gücü piyasasını güçlendirme amacıyla üretilmiş bir programdır.²³¹
- Youth Education and Culture Programı: Gençlerin resmi olmayan öğrenme kanallarını kullanması, gönüllü faaliyetlerde bulunması, hareketlilik ve bilgi üretimine teşvik edilmesi amaçlanmıştır.²³²
- Erasmus World Programı: Üniversiteler arasındaki bağlantıları güçlendirmek ve bu sayede kalite ve rekabetçiliği artırarak AB üniversitelerinin tüm dünyadaki akademisyenler ve öğrenciler için çekiciliğini artırmak amacıyla oluşturulmuştur.²³³
- TEN-Telekom Programı: AB genelindeki ulaşım alt yapısının kurulması ve geliştirilmesini desteklemek amaçlanmıştır.²³⁴
- Marco Polo Programı: Karayolu taşımacılığının yükünü azaltacak alternatif uygulamaları desteklemek üzere tasarlanmış bir programdır.²³⁵

²²⁸ Community Research and Development Information Service, <http://cordis.europa.eu/fp5/src/over.htm>, (02.11.2017).

²²⁹ Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/faq_en.htm, (02.11.2017).

²³⁰ Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/growth/smes/promoting-entrepreneurship_en, (02.11.2017).

²³¹ Avrupa Komisyonu, http://eacea.ec.europa.eu/LLP/leonardo/leonardo_da_vinci_en.php, (02.11.2017).

²³² Avrupa Komisyonu, <https://ec.europa.eu/youth/policy/youth-strategy>, (02.11.2017).

²³³ Avrupa Komisyonu, "Erasmus World", Basın Bildirisi, 2002, http://www.aic.lv/bolona/Bologna/contrib/EU/mundus_pressrel.pdf, (02.11.2017).

²³⁴ Avrupa Komisyonu, <https://ec.europa.eu/inea/en/ten-t>, (02.11.2017).

Bütün bu programlar ve fonlar, aday ülkelerin alt yapısını üyeliğe hazırlamanın yanında, sunulan Avrupa modelinin bu ülkelerin toplumları tarafından tanınıp benimsenmesi için sivil toplum aktörlerinin teşvik edilmesi amacını da taşımıştır.²³⁶

IPA'nın devreye girmesinin ardından da kimi Birlik programlarıyla, yine belirli bir süre içinde Birlik politikaları ile ilgili alanlarda AB üye ülkeleri ve aday ülkeler arasında işbirliğini teşvik etmek üzere uygulanacak faaliyetler fonlanmaya devam edilmiştir. Üye ülkelerin tamamında uygulanan Birlik programlarının önemli bir kısmı, aday ülkeler ile AB'nin komşu olduğu Balkan ülkeleri gibi ülkelere de açıktır. Birlik programlarına içeriğine bağlı olarak ilgili ülkelerdeki kamu kurumlarının, işletmelerin, sivil toplum kuruluşlarının ve vatandaşların başvurması mümkündür.

Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi'nin onayı ile yürürlüğe girmekte Birlik Programlarının bütçesi, katılımcı ülkeler tarafından ödenen katkı payları ve AB bütçesinden sağlanan tahsisten oluşmaktadır.

Çoğu Birlik programının başvuruları doğrudan Avrupa Komisyonuna yapılarak bağımsız uzmanlar tarafından değerlendirilmekteyken merkezi olmayan kimi programların başvuru ve değerlendirme süreçleri, katılımcı ülkede bulunan ulusal ajanslar yoluyla gerçekleştirilir.

Birlik Programlarının temel amacının işbirliğinin geliştirilmesi olması nedeniyle başvurularda genellikle farklı ülkelere ortakların bulunması zorunludur. Program bütçesinden sağlanan mali destekler çoğunlukla insan kaynaklarının geliştirilmesi, kültürel etkileşim, bilgi ve tecrübe paylaşımı, eğitim ve araştırma gibi somut yatırım içermeyen projelere verilmektedir.²³⁷ Bu bakımdan aşağıda detayları aktarılan Katılım Öncesi Yardım Aracı'na (IPA) oranla, sağlanan Birlik desteklerinin hem içerik, hem de doğrudan Komisyona başvuru yapılabilmesi itibariyle, aşağıdan yukarıya (bottom-up) bir Avrupalılaşma yaklaşımıyla daha fazla örtüştüğü ve sivil topluma yönelik daha serbest bir alan sağladığı söylenebilir. Ancak IPA ile birlikte

²³⁵ Avrupa Komisyonu, <https://ec.europa.eu/transport/marcopolo/>, (02.11.2017).

²³⁶ UCLG-MEWA (IULA-EMME - Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı), **Yerel Yönetimlerin Avrupa Birliği İçindeki Yeri ve İşlevleri**, UCLG-MEWA (IULA-EMME), İstanbul, 2005, s. 205.

²³⁷ Avrupa Birliği Bakanlığı, "AB Programları Hibeleri", <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=101>, (15.12.2015).

AB'nin mali kaynak aktarımı, aday ülke içinde oluşturulacak bürokratik bir yapı tarafından planlanması ve kontrolüne bağlanmış, mali desteğin odağı da müktesebatın uyumu olarak belirlenmiştir.

3.6. KATILIM ÖNCESİ YARDIM ARACI (INSTRUMENT FOR PRE-ACCESSION ASSISTANCE – IPA)

AB'nin kullandığı mali araçlar, Birlik üyelerinin kendi ekonomik ve sosyal gelişmelerine katkı sağlamanın yanı sıra Birlik içindeki gelişmişlik farklarını dengelemek amacıyla üye ve aday ülkelere hibe ya da kredi sağlayan mekanizmalardır. Söz konusu yardımlar aday ülkelere de aktararak bir anlamda ülkelerin adaylığa hazırlanması amaçlanmaktadır. Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) ile aday ülkelere yapılan yardımlar kapsamında ise Avrupa Birliği'ne üyelik için zorunlu olan AB müktesebatına uyum ve uygulamaya yönelik politik, ekonomik, yasal ve idari önlemlerin alınmasını teminen mali kaynak sunulmaktadır.

Türkiye, İzlanda, Makedonya, Karadağ 1999 yılı Helsinki Zirvesinde adaylık statüsü kazanan ülkeler olup Katılım Öncesi Yardım aracından faydalanmaktadırlar. Ancak İzlanda Mart 2015 itibariyle adaylıktan çekildiğini duyurmuştur. Ayrıca, 2012 yılında adaylık statüsünü elde eden Sırbistan ve 1 Temmuz 2013 itibariyle tam üye olan Hırvatistan da söz konusu yardımlardan faydalanmıştır. Bununla birlikte 2007-2013 döneminde adaylık statüsü kazanamayan fakat potansiyel aday ülkeler olarak görülen Arnavutluk (2014 yılında adaylık statüsü almıştır), Bosna Hersek ve Kosova da paralel bir mali yardım kapsamına alınmıştır.²³⁸

2007-2013 bütçe dönemi ile birlikte Avrupa Birliği aday ülkelere sağladığı mali yardım mekanizmasını yeniden yapılandırmıştır. Yeni yapı ile birlikte aday ülkelere yapılan katılım öncesi yardımlar tek çatı altında birleştirilmiştir. Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) adı altında birleştirilen yardımlar beş bileşen altında toplanmıştır. Söz konusu bileşenler:

- Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma
- Sınır Ötesi İşbirliği
- Bölgesel Kalkınma

²³⁸ Avrupa Birliği Bakanlığı, AB Programları Hibeleri.

- İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi
- Kırsal Kalkınma (IPARD)

IPA ile aday ülkelerin Avrupa Birliği üyeliği yolundaki ihtiyaç ve öncelikleri ile doğrudan ilişkili projelerin desteklenmesi hedeflenmektedir. Fonlar temel olarak, AB müktesebatına uyumun ve gerekli idari kapasitenin oluşturulması amacıyla kullanılmaktadır. IPA'nın kapsadığı ülkeler şunlardır:

- Aday ülkeler (Türkiye, Sırbistan, Makedonya, Karadağ, Arnavutluk)
- Potansiyel aday ülkeler (Bosna-Hersek, Kosova)

Tablo 1: 2007-2013 IPA Dönemi AB Mali Yardımının Aday ve Potansiyel Aday Ülkelere Göre Dağılımı

	Yüzölçümü (km²)	Avro/km²	Nüfus-2006	Avro/Kişi	TOPLAM (Milyon Avro)	Oran
Hırvatistan*	56,594	17,634	4,443,000	224.6	998	10.0%
Makedonya	25,713	23,918	2,039,000	301.6	615	6.2%
Türkiye	783,562	6,119	72,520,000	66.1	4795	48.2%
Arnavutluk	2,875	206,957	3,149,000	188.9	595	6.0%
Bosna Hersek	1,209	12,810	3,843,000	170.7	656	6.6%
Karadağ	13,812	17,087	624,000	378.2	236	2.4%
Sırbistan	77,474	17,890	7,425,000	186.7	1386	13.9%
Kosova	10,887	58,326	2,070,000	306.8	635	6.4%
İzlanda**					30	0.3%

*Hırvatistan, Temmuz 2013 tarihinden itibaren AB'ye üye olmuştur.

**İzlanda yardımlardan 2011 yılında faydalanmaya başlamıştır.

Kaynak: <http://www.ab.gov.tr/?p=5&l=1>, (11.02.2014)

Yukarıda sayılan 5 adet IPA bileşeninin programlanması ve önceliklerin belirlenmesi için “Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi” (Multi Annual Indicative Planning Document – MIPD) hazırlanmıştır. Söz konusu belge mali yardımının nasıl ve hangi sektörlerde kullanılabileceğini gösteren temel belgedir. Diğer bir deyişle mali yardımların sevk ve idaresi için kılavuz niteliğindedir. Çok Yıllı Endikatif

Planlama Belgesi ulusal katkılar ile birlikte Avrupa Komisyonunca yıllık olarak gözden geçirilir.

IPA kapsamındaki mali yardımlardan faydalanacak ülkelerin gerekli idari yapıları oluşturması gerekmektedir. Aday ülke olarak Türkiye, Avrupa Komisyonu ile 2008 yılında bir IPA Çerçeve Anlaşması imzalayarak yardım mekanizmasının işleyişini düzenlemiştir.²³⁹

²³⁹ Halil Karataş, **Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, s. 124.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ'NE ÜYELİK SÜRECİNDE TÜRKİYE'DEKİ SİVİL TOPLUMUN KONUMLANIŞI

4.1. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM YAPISI VE AB'YE BAKIŞI

Türkiye'nin adaylık statüsü kazandığı Helsinki Zirvesinin ardından, Kopenhag kriterlerini karşılamak üzere kabul edilen reform paketleriyle birlikte, sivil toplumun geliştirilmesi ve insan haklarına saygı AB-Türkiye ilişkileri gündeminde ilk sıralara çıkmaya başlamıştır.

Türk modernleşmesinin tepeden tabana doğru seyreden yapısı, her ne kadar Özal döneminde belli bir dönüşüm yaşandıysa da, temel olarak Avrupalılaşma sürecinde de kendini tekrar ediyor görünmektedir. Bu bağlamda, genel olarak kapasitesi daha sınırlı kalan STK'ların, imkânları dâhilinde verdikleri destek çok ön plana çıkmadığı için, demokratikleşme yönündeki AB'ye uyum paketlerine sivil toplum tarafından verilen desteğin büyük ölçüde, sanayici elitlere ait TÜSİAD ya da İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) ya da liberal entelektüellere ait Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı'ndan (TESEV) geldiği²⁴⁰ değerlendirilmeleri yapılmaktadır.

Bu desteğin karşısında, iş dünyasında AB reform paketlerini aynı heyecanla karşılamayan yapılar da söz konusudur. Örneğin, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) ya da çok daha sert bir duruş sergileyen Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Türk-İş), AB ile ilişkilerde net bir destekleyici tavır içinde değillerdir.²⁴¹

Türkiye'de sivil toplum alanının parçalı, hatta kutuplaşmış yapısı siyasi anlamda değişimin taşıyıcısı olma imkânını da zayıflatmaktadır. Daha devletçi/ulusalcı bir çizgide faaliyet gösteren dernekler için, statükonun muhafazası eğilimi, AB reformlarına, özellikle demokratikleşme konusundaki ulusalcılıkla çeliştiği düşünülen adımlara ciddi bir direnç gösterilmesini de beraberinde getirmektedir.

²⁴⁰ Thomas Diez, ve diğerleri, "File: Turkey, Europeanization and Civil Society, Introduction", **South European Society & Politics**, Vol. 10, No:1, Nisan 2005, s. 9.

²⁴¹ Diez ve diğerleri, s. 10.

Öte yandan dini gruplara ait sivil toplum örgütlerinin Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti ile kurmaya çalıştıkları yakın ilişki ve hükümet politikaları doğrusunda konumlanma gayretleri, bu derneklerde de sivil toplumdan beklenen siyasi alana yönelik eleştirel ve dönüştürücü işlevi devre dışı bırakmaktadır.

Tarihsel açıdan bakıldığında da, genel itibariyle, Türkiye'deki sivil toplum geleneği dayanışma ve yardımlaşma üzerine inşa edilmiş olup geçmişten günümüze hiçbir zaman devletin karşısında konumlanmamış, aksine onu destekleyici bir rol oynamıştır.

Osmanlı dönemine bakıldığında, sivil topluma temel teşkil edebilecek unsurlar; millet sistemi içindeki farklı dini gruplar, esnaf ve zanaatkar toplulukları sayılabilecek loncalar ve tarikatların taşıdığı din kurumudur. Ancak, farklı dinlere ait grupların dini önderlerinin Sultana karşı sorumlu bir devlet memuru gibi (kethüdalar) hareket ettiği **millet sistemi**, devletin ticaret ve ekonomi üzerindeki denetimine aracılık eden **loncalar** ve Sultan tarafından atanan Şeyhülislamın reisliğini yaptığı ulemanın ve devletin himayesi ile varlığını sürdüren tarikatların taşıdığı **din kurumu**, doğaları gereği devletin karşısında özerk bir alan sağlayamamıştır.²⁴² Osmanlı Devleti bir şemsiye devlet olarak, altında her tür grubun varlığını sürdürmesine imkân tanımıştır. Ancak bu varoluşun temel şartı, Sultanın mutlak otoritesini tanıyıp onun gelir kaynaklarına zarar vermemesidir. Bu temel şartın karşılanmadığı hiçbir grup, varlığını sürdürememiştir.²⁴³

Osmanlı geleneği üzerinden Türkiye'deki sivil toplum yapısını değerlendirirken üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise, Osmanlı toplumunun Batıyla etkileşim süreci olmalıdır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana Konferansı ile kurulan Avrupa Devletler Sistemi içine kabul edilişi, 1856 Paris Antlaşması ile olmuştur. Ancak Osmanlı toplumunun devlet eliyle Batı kültürüne yakınlaştırılma çabası, her ne kadar Patrona Halil isyanı ile sonlandırılmış olsa da Lale Devri ile 18. yüzyılın başına tarihlenebilir. Bu tarihten sonra Batılılaşma eğilimi daha da güçlenmiş, askeri yenilgiler ve ekonomik sorunlar arttıkça Batılılaşma başta ordu ve bürokrasi olmak üzere, eğitim, kültür, tarım, ticaret gibi alanlarda ortaya çıkan reform ihtiyacının şekillendirdiği çok yönlü bir devlet

²⁴² Tosun, ss. 208-225.

²⁴³ Halil İnalcık, "Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar", **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslâm**, (Der. E. Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay), Vadi Yayınları, Ankara, 1998, s. 80.

politikasına dönüşmüştür.²⁴⁴ Jeopolitik konumun da etkisiyle tarihsel süreç içinde, Tanzimat Fermanı ve diğer siyasi gelişmeler, Batıyla bütünleşmeyi Osmanlı için bir seçenek olmanın ötesinde, kaçınılmaz bir yol haline getirmiştir.

Osmanlı döneminin ve sonrasında Cumhuriyet Türkiye'sinin modernleşme paradigması yukarıdan aşağıya bir yöntemle, iki yüzyılı aşan bir süre içinde hem kurumlar ve politikalar, hem de toplumsal hayatta reformlar gerçekleştirmiş, bu reformlar, tüm kesimlerce aynı şekilde algılanıp benimsenmiş olmasa da, Sosyal İnşacılığın da öngördüğü şekilde, bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kimliğinin inşasını başlatmıştır.

Batı kültüründeki Aydınlanma gibi bir takım kırılma dönemleri eş zamanlı olarak deneyimlenmemiş ve pek çok açıdan Batının kültürel ve düşünsel arkaplanı tam olarak paylaşılmıyor olsa da, Batıyla 500 yıllık askeri, kültürel ve ticari temasın getirdiği birikim, Cumhuriyetin kurucu kadrolarını derinden etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı prototipi olarak, Türkiye'de özellikle devletçi-seçkinci olarak da tanımlanabilecek toplumsal kesimler, bu tarihsel miras temelinde, kendilerini modernleşme ve Batılılaşmanın taşıyıcısı olarak görmüşlerdir.

Ancak 60'lardan sonra dozu giderek artan siyasi istikrasızlık, arka arkaya gelen darbeler ve gündemden hiç düşmeyen terör Türk modernleşmesini büyük bir sekteye uğratmış, toplumsal kesimler arasındaki ayrışma derinleşirken, devletçi-seçkinci kesimler de, tek tipçi bir vatandaşlık dayatması ile zaten zayıf olan demokratik değerler düzleminden hızla uzaklaşmıştır.²⁴⁵

Özellikle 1980 darbesiyle demokratik değerlere yönelik yaşanan yabancılaşma, sonrasında örgütlenme, savunuculuk ve hak arama bakımından sivil toplumun Türkiye'de varlık göstermesini imkânsız hale getirmiştir. Günümüz Türkiye'sinin sivil toplumu, bu bağlamda kendi çoğulcu ve demokratik reflekslerini geliştirememiş olduğundan, farklı kesimlere ulaşip onları ikna yoluyla kendi değerler düzlemine taşıma fonksiyonunu yerine getirememektedir.

Günümüzde de çeşitli meslek örgütlenmeleri, dini cemaatler ya da hemşeri dernekleri olarak karşımıza çıkan tabana ait sivil toplum yapıları, büyük ölçüde

²⁴⁴ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Nizamı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995, s. 61.

²⁴⁵ Tanju Tosun, "Merkez Sol, Yenilenme ve İktidar", **Radikal Gazetesi, Radikal İki Eki**, 02.09.2007, s. 4.

üyelerine sağladıkları yardımlaşma imkânlarıyla düzenin devamında bir katalizör görevi görmektedirler. Nitekim toplumun STK algısında yardım/hayırseverlik toplumun %63'ü için STK'ların çağrıştırdığı en temel kavramdır. Bunu %35,3 ile toplumsal fayda, %34 ile mesleki dayanışma takip etmektedir. Sivil toplumla birlikte anılan bir kavram olarak demokrasi ise sadece %10.1'lik kesim tarafından dile getirilmektedir.²⁴⁶

Bu bağlamda, son dönemde kavramsal olarak popülerlik kazansa da “sivil toplum”, demokrasiyi sadece siyasi partiler üzerinden temsili demokrasi modeline indirgeyen bir anlayışın ötesine geçip güçlü ve etkili bir yönetim aktörü niteliği kazanamamıştır.²⁴⁷

Her şeyden önce, toplumsal olarak örgütlenme ve katılım oranı, özellikle kırsal kesimde ya da kadınlar ve dezavantajlı gruplarda oldukça düşük düzeydedir. Etkili bir sivil toplumun en önemli güç kaynağı, doğal olarak arkasındaki insan gücüdür. Oysa Türkiye'deki STK'ların yaklaşık yarısı (%43,5) 25 kişinin altında üyeye sahiptir, STK'ların üçte ikilik kısmının ise üye sayısı 50 kişinin altındadır.²⁴⁸

Tablo 2: 2016 Yılı İtibariyle Faaliyet Alanlarına Göre Türkiye'deki Dernek ve Üye Sayıları

Faaliyet Alanı (Ana Nevi)	Dernek Sayısı	Üye Sayısı	Dernek Başına Ortalama Üye Sayısı
Mesleki ve Dayanışma Dernekleri	36884	2562255	69
Spor ve Spor İle İlgili Dernekleri	21852	543593	25
Dini Hizmetlerin Gerçekleştirilmesine Yönelik Faaliyet Gösteren Dernekler	18554	391133	21
İnsani Yardım Dernekleri	8609	199211	23
Eğitim Araştırma Dernekleri	6265	124922	20
Kültür, Sanat ve Turizm Dernekleri	5685	104318	18

²⁴⁶ Yaşama Dair Vakfı, **Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişimi ve Sivil Toplum Kamu İşbirliğinin Güçlendirilmesi Projesi: Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Algı ve Yaklaşımlar**, (Algı ve Yaklaşımlar) <http://tr.yada.org.tr/pdf/4537ea420a0c48c9ca6acb81213hdsad2312da.pdf>, (10.02.2016), s. 9.

²⁴⁷ E. Fuat Keyman, “Sivil Toplum, Demokratikleşme ve Türkiye-AB İlişkileri”, **AB, Bütünleşme ve STK'lar**, (Der. Alper Akyüz), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, (Türkiye-AB) s. 14.

²⁴⁸ Yaşama Dair Vakfı, **Algı ve Yaklaşımlar**, s. 3.

Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	2569	95622	37
Bireysel Öğreti ve Toplumsal Gelişim Dernekleri	2559	77195	30
Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri	2270	51463	23
Toplumsal Değerleri Yaşatma Dernekleri	2018	123813	61
İmar, Şehircilik ve Kalkındırma Dernekleri	1825	50727	28
Hak ve Savunuculuk Dernekleri	1648	80632	49
Engelli Dernekleri	1431	112244	78
Kamu Kurumları ve Personelini Destekleyen Dernekler	1392	85053	61
Düşünce Temelli Dernekler	1194	74916	63
Uluslararası Teşekküller ve İşbirliği Dernekleri	1032	22309	22
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	725	14682	20
Dış Türkler ile Dayanışma Dernekleri	624	41933	67
Şehit Yakını ve Gazi Dernekleri	337	41901	124
Yaşlı ve Çocuklara Yönelik Dernekler	334	6342	19
Çocuk Dernekleri	16	295	18
TOPLAM	117823	4804559	

Kaynak: <https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/yillara-nevilere-ve-illere-g%C3%B6re-dernek-ve-uye-sayisi.aspx>, (14.04.2017).

Üyelerin aktif katılımı ve finansal desteği zaten temel bir ihtiyaç olmakla birlikte, etkili ve sürdürülebilir bir STK'nın profesyonel anlamda insan kaynağı istihdam edebilmesi de gerekmektedir. Bu ihtiyaca istinaden, 2007-2013 dönemi içinde STK'ların insan kaynağı gelişimi hakkında fikir vermesi açısından, aşağıdaki tespitler önemlidir:

[Türkiye'deki STK'ların] yüzde 57'sinin ücretli çalışanı yoktur. Yüzde 41'lik kısmının insan kaynakları 6 ile 20 gönüllü çalışandan oluşuyor. Aralık 2012 verilerine göre vakıf ve derneklerde çalışanların (32 bin kişi), aktif nüfusa oranı binde 6, toplam istihdam içindeki payı binde 13 oldu. Bu rakamlarla Türkiye AB ülkelerinin oldukça gerisindedir. Gelişmiş ülkelerdeki sosyal amaçlı işlerde

*çalışanların aktif nüfusa oranı toplam yüzde 7.41 seviyelerinde iken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran yüzde 1.91’de kalmıştır.*²⁴⁹

Profesyonel çalışan sorununa ek olarak, gönüllü yönetimi de STK’ların gelişmesi gereken bir diğer alandır. Ancak bu gelişmeyi sağlamak için öncelikle derneklere ilişkin mevzuatta gönüllü tanımının yapılması gerekir.

Sivil toplumun işlevsizliğine yol açan bir diğer neden de, Türkiye’deki STK’ların, kurumsal kapasitelerini fon kaynaklarına erişim sağlamak için geliştirmeye çalışan; ancak bu profesyonelleşmeyi toplumsal sorunlara çözüm üretme noktasına taşımayan mekanik gelişme paradigmalarıdır. Bu noktada, yeni bir sektöre dönüşmeye başlayan ve bir anlamda ticari bir kapı halini alan STK’ların faaliyetlerinde belirleyici olacak toplumsal ya da politik bir tavır ya da felsefi bir temel giderek bulanıklaşmaktadır.

Politik tavır bulanıklığının önemli bir sebebi de, devletin sağladığı fonlardan yararlanma gayretidir. Öz kaynaklar açısından üye aidatları ve bağışlar gibi gelirlerin son derece sınırlı olması, devletin temel fon sağlayıcı olarak görülmesini getirmektedir. Nitekim toplumun sadece %9,6’sı düzenli olarak bir kuruma bağış yapmakta, son bir yılda herhangi bir kuruma bağışta bulunanların oranı ise %18,5’te kalmaktadır.²⁵⁰ Bu durumda örneğin sayıları giderek artmakta olan düşünce kuruluşlarının ürettikleri bilgi ve incelemelerde bağımsız olmaları, devlete yakınlığın sağladığı finansal avantaj göz önüne alındığında, inandırıcı olmaktan uzaktır.

Devletin finansal ve yasal denetimi de STK’ların belirli konularda dayanışma, söz ve eylem birliği içine girmesinin önündeki bir başka engeldir. Kimi yapıların “kamu yararına dernek” olarak tasnif edilip çeşitli avantaj ve imtiyazlara sahip olması, sivil toplumu geliştirici olmaktan çok, parçalayıcı bir işlev görmektedir.²⁵¹

Yasal denetim açısından sivil toplum üzerindeki devlet kontrolünü sağlayan genel hükümler Türk Medeni Kanunu’nda, özel hükümler ise Dernekler ve Vakıflar Kanununda düzenlenmektedir. Sivil toplum kuruluşları bu kanunlara ek olarak; düzenledikleri açık hava toplantıları için Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu’na, ayrıca Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşlarıyla İlişkilerine Dair

²⁴⁹ Cem Kılıç, “Sosyal Girişim Şart!”, **Milliyet Gazetesi**, 02.10.2013, <http://www.milliyet.com.tr/sosyal-girisim-sart-/ekonomi/ydetay/1771376/default.htm>, (09.03.2016).

²⁵⁰ Yaşama Dair Vakfı, Algı ve Yaklaşımlar, s. 4.

²⁵¹ Yaşama Dair Vakfı, Algı ve Yaklaşımlar, s. 15.

Kanun'a, yardım toplama faaliyetleri için Yardım Toplama Kanunu'nun ilgili hükümlerine, yayınlarından dolayı Basın Kanunu'nun ilgili hükümlerine, Türk Ceza Kanunu ve Kabahatler Kanunu hükümlerine ve ilgili tüm vergi kanunlarına tabidirler. Bu kanunlara ait ikincil mevzuat da göz önüne alındığında, bir sivil toplum kuruluşunun bilmek zorunda olduğu mevzuatın çokluğu, başlı başına caydırıcı bir unsurdur.²⁵²

Avrupa Birliği sürecinde yapılan hukuki düzenlemelerin bir sonucu olarak, Medeni Kanun ve buna bağlı olarak değiştirilen Dernekler ve Vakıflar Kanunları uluslararası standartlara yakın kabul edilebilir. Ancak Yardım Toplama ile Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunları gibi kanunlar, içeriklerinde yapılan bazı değişikliklere rağmen, özgürlükleri ciddi ölçüde sınırlayıcı nitelikte olmaya devam etmektedirler.²⁵³

Türkiye'deki sivil toplum için sayılan bu olumsuzluklara rağmen, AB süreci hâlâ bir fırsat olarak karşımızda durmaktadır. AB sürecinde sivil topluma biçilen rol ile sivil topluma bu süreçte AB tarafından sağlanan destek, karşılıklı bir nedensellik ilişkisi içinde sunulmaktadır. Sivil toplumun üyelik sürecine sağlayacağı katkı Türkiye'nin tanıtımı, özellikle gençler ve diğer toplumsal kesimler arasındaki diyalogun artırılması ve Avrupa'da Türkiye lehine bir kamuoyu oluşturulması ile sınırlı değildir. Sivil toplumun, demokratikleşme ve insan haklarına saygı yönünde göstereceği faaliyetlerle toplumsal dönüşüme de katkı sağlaması beklenmektedir.

Öte yandan, müzakere sürecinin öne çıkardığı kavram ve değerler ile sağladığı mali destekler de sivil toplumun canlanması ve hareket alanının genişlemesi imkânını beraberinde getirmektedir. Bu sayede bir yandan AB müktesebatına uyum doğrultusunda gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle daha serbest bir alana sahip olunurken, bir yandan da sağlanan desteklerle kurumsal kapasitenin gelişmesi ve proje üretme ve uygulama becerisinin artması da mümkün olacaktır.

²⁵² TÜSEV, **Sivil Toplum İzleme Raporu**, TÜSEV Yayınları, İstanbul, 2011, (İzleme 2011) http://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Izleme_Raporu_2011.pdf, (04.08.2012), s. 9.

²⁵³ TÜSEV, İzleme 2011, s. 9.

4.2. TÜRKİYE’DE AB FONLARININ KULLANIMINA YÖNELİK KURUMSAL YAPILANMA

Türkiye özelinde mali yardımlar ele alındığında, AB ve Türkiye arasındaki mali işbirliği alanı sadece Türkiye’nin adaylık süreci ile sınırlandırılmaz. Söz konusu işbirliği 1963 tarihli Ankara Antlaşmasına kadar geri gitmekte olup 1999 yılı Helsinki Zirvesi ile daha sıkı bir ilişki biçimi halini almıştır.

Türkiye ile AB arasındaki mali işbirliği, Helsinki Zirvesine kadar olan adaylık öncesi ve adaylık sonrası olmak üzere iki ayrı dönemde incelenebilir. Adaylık Öncesi dönem Ankara Antlaşmasının imzalandığı 1963 yılından başlayıp 1999 Helsinki Zirvesine kadar devam eder. 1963 yılından 1996 tarihli Gümrük Birliği sürecine kadar geçen süre içinde Türkiye, Avrupa Birliği tarafından üçüncü ülke statüsünde, mali protokoller aracılığıyla mali açıdan desteklenmiştir.²⁵⁴ Bu dönem içindeki mali yardımların toplam tutarı yaklaşık 1 Milyar Avro olup çoğunluğu kredi niteliğindedir. Gümrük Birliği oluşturulması ile adaylık statüsünün kazanıldığı 1999 yılına kadar olan dönemde ise yine çoğunluğu kredi şeklinde toplam 755,3 milyon Avro tutarında mali yardım sağlanmıştır.

Ayrıca, Türkiye, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı kapsamında finanse edilen MEDA (Mediterranean Economic Development Area) programından da yine üçüncü ülke statüsü ile yararlanmıştır. 1996-1999 döneminde kabul edilen 55 projenin uygulanması için Türkiye’ye yaklaşık 376 milyon Avro tahsis edilmiştir. Bununla birlikte, 1997-1999 döneminde Akdeniz ülkeleri için tasarlanan EUROMED (Euro-Mediterranean Partnership – Avrupa-Akdeniz Ortaklığı) altında da Türkiye’ye ayrıca 205 milyon Avro kredi sağlanmıştır.

Tablo 3: Çeşitli Programlar Kapsamında Türkiye’ye Sağlanan Fonlar (milyon avro)

Program	MEDA (1996-1999)	EUROMED (1997-1999)	Katılım Öncesi Mali Yardım (2002-2006)
Bütçe	376	205	1.320

²⁵⁴ İktisadi Kalkınma Vakfı, **Avrupa Birliği’nin Katılım Öncesi Mali Aracı IPA ve Türkiye**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 222, İstanbul, 2008, s. 11.

Türkiye'nin 1999 yılı sonunda Helsinki Zirvesi'nde adaylık statüsü kazanmasının ardından, var olan mali yardım programları yanında ek yeni kaynak arayışına girilmişse de, PHARE, ISPA ve SAPARD gibi yardım programlarından, bu programların bütçeleri kesinleştiği ve değiştirilemeyeceğinden Türkiye'nin yararlanması mümkün olmamıştır. Türkiye'ye daha önce yararlandığı MEDA-I programına ek olarak, MEDA-II ve 2001 yılında kabul edilen Katılım Öncesi Mali Yardıma Yönelik Çerçeve Tüzüğü kapsamında fon tahsisinde bulunulmuştur. Fon kullanımına yönelik kurumsal yapılanmasını tamamlamasının ardından, Türkiye için 2002-2006 yılları arasında AB Katılım Öncesi Mali Yardımının ilk uygulama dönemi başlamış ve bu dönemde Türkiye, toplam 164 proje için yaklaşık 1,3 milyar avroluk fon kullanmıştır.²⁵⁵

Tablo 4: 2002-2006 Türkiye Tarafından Kullanılan AB Mali Yardımları (milyon avro)

Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	TOPLAM
Bütçe	126	144	250	300	500	1.320
Proje Adedi	18	28	38	35	45	164

Kaynak: <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=5&l=1>, (11.02.2014).

Söz konusu mali yardımlar, temelde Katılım Ortaklığı Belgesindeki öncelikler ve Ulusal Programda yer alan taahhütlerin gerçekleştirilmesi için AB müktesebatına uyum, kurumsal yapılanma ve ekonomik ve sosyal uyumun sağlanmasına yönelik projeler için kullanılmıştır.

2007-2013 dönemine gelindiğinde ise AB'den sağlanan fonların Çerçeve Anlaşma ile belirlenen esaslar doğrultusunda etkin bir şekilde kullanılabilmesi için, IPA'ya kadar olan katılım öncesi mali yardımlar için oluşturulan kurumsal yapının gözden geçirilmesi ve 2007-2013 döneminin öngördüğü yapıyla uyumlu hale getirilmesi amacıyla 2009/18 sayılı Başbakanlık Genelgesi yayımlanmıştır.²⁵⁶

Söz konusu genelge ile birlikte oldukça detaylı bir bürokratik yapı içinde aşağıda sayılan kurumlar oluşturulmuştur:

²⁵⁵ Bu kapsamda ilk olarak oluşturulan yapılar; Ulusal Mali Yardım Koordinatörü, Mali İşbirliği Komitesi, Ulusal Fon, Ulusal Yetkilendirme Görevlisi, Ortak İzleme Komitesi ve Merkezi Finans ve İhale Birimi'dir. Avrupa Birliği Bakanlığı, "Türkiye-AB Mali İşbirliği", <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=5&l=1>, (11.02.2014).

²⁵⁶ Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye-AB Mali İşbirliği.

- Ulusal IPA Koordinatörü (National IPA Coordinator - NIPAC)
- Bölgesel Kalkınma ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşenleri için Stratejik Koordinatör
- Yetkili Akreditasyon Görevlisi
- Ulusal Yetkilendirme Görevlisi (National Authorising Officer - NAO)
- Ulusal Fon
- IPA bileşeni veya programı itibarıyla bir Program Otoritesi*
- Merkezi Finans ve İhale Birimi (Central Finance and Contracts Unit - CFCU) ve Program Yetkilendirme Görevlisi
- Denetim Otoritesi

2007-2013 bütçe dönemi için IPA kapsamında aday ülkelere tahsis edilen fon miktarı, yaklaşık 10 milyar Avro tutarında olup bu tutarın yaklaşık 4,8 milyar Avroluk kısmı Türkiye için ayrılmıştır.²⁵⁷

Tablo 5: IPA Dönemi (2007-2013) için Türkiye Mali Yardım Miktarları (milyon avro)

BİLEŞEN	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	TOPLAM
Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	256,7	256,1	239,6	217,8	231,3	227,5	238,5	1.667,5
Sınır Ötesi İşbirliği	2,1	2,9	3,0	3,1	5,1	2,2	2,2	20,6
Bölgesel Kalkınma	167,5	173,8	182,7	238,1	293,4	356,1	366,9	1.778,4
İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi	50,2	52,9	55,6	63,4	77,6	83,2	91,2	474,1
Kırsal Kalkınma	20,7	53,0	85,5	131,3	172,5	187,4	204,2	854,6
TOPLAM:	497,2	538,7	566,4	653,7	779,9	856,3	903,0	4.795,2

Kaynak: <http://www.ab.gov.tr/?p=5&l=1>, (11.02.2014).

* IPA 1 ve IPA 2 program otoritesi Avrupa Birliği Bakanlığı'dır. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı ile Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı IPA 3 Bileşeni 'Bölgesel Kalkınma' alanında yetkili program otoriteleri olup IPA 4. Bileşeni olan 'İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi' ile ilgili program otoritesi Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olarak belirlenmiştir. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı ile Tarımsal ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu IPA 5 Kırsal Kalkınma ile ilgili program otoriteleridir.

²⁵⁷ Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye-AB Mali İşbirliği.

Kamu kurum ve kuruluşlarının faydalandığı **IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma** bileşeni altında; müktesebat uyumu, kamu yönetimi reformu, adalet ve içişleri reformu, sivil toplumun gelişimi ve temel haklar, çevre politikası, eğitim ve sağlık sistemi reformu, yolsuzluğa karşı daha verimli ve etkili bir mücadele yürütülmesi ve mali kontrol konulu projeler finanse edilmiştir. Avrupa Birliği ve Türkiye arasında sivil toplum diyalogunun geliştirilmesi projesi de bu bileşen altında yer almıştır. Bu bağlamda 2006 yılından beri AB Bakanlığı tarafından uygulanan **Sivil Toplum Diyalogu** programı kapsamında sivil toplum kuruluşlarının projelerine destek sağlanmaktadır.

Bu bileşen altındaki fonlarla, ayrıca, Türkiye'nin 2006 yılından beri katıldığı Birlik Program ve Ajanslarından daha etkin şekilde yararlanması da desteklenmektedir. Üye ülkeler ile adaylar arasında işbirliği ve iletişimin geliştirilmesi yoluyla ortaklık bilinci, girişimcilik ve inovasyon anlayışının yerleştirilmesini amaçlayan bu programlara kamu kurumları, işletmeler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların projeleri ile katılmalarına imkan tanınmıştır.²⁵⁸

IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma bileşeni kapsamında sağlanan tüm fonların kullanımı yıllık olarak oluşturulan Ulusal Programlar çerçevesinde gerçekleşmiştir. Uyuma yönelik reformların hangi kurumlar tarafından, hangi vadelere, nasıl bir kurumsal yapılanma çerçevesinde ve hangi mali kaynaklar kullanılarak yapılacağı Ulusal Program'da detaylı olarak verilmiştir. Daha önce de vurgulandığı gibi, IPA'nın getirdiği bir yenilik olarak aday ülkelere AB tarafından ulusal programlar dâhilinde fon aktarılacak olması, reformların ve genel anlamda Avrupalılaştırmanın tepeden aşağıya (top-down) bir yaklaşım çerçevesinde gerçekleştirilmesinin öngörüldüğünü ortaya koymaktadır. Ancak aşağıdaki tablodan da görüleceği gibi, ulusal programlara bağlı olarak AB tarafından tahsis edilen bütçe ile kullanılan bütçe (gerçekleşen ödeme) arasında önemli farklar söz konusu olup, ulusal programların mali açıdan hedeflerine tam olarak ulaşamadığı görülmektedir.

Tablo 6: IPA-I Yıllara Göre Ulusal Programlara Ait Genel Görünüm (milyon avro)

Türkiye için	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013*
Tahsis Edilen Bütçe	228,65	184,92	128,35	156,86	188,50	173,44	141,34

²⁵⁸ Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye-AB Mali İşbirliği.

Gerçekleşen Ödeme	179,63	164,08	100,09	83,95	62,25	23,09	1,22
Sözleşme Adedi	461	335	416	179	602	288	2

* 31.12.2015 itibariyle 2013 sözleşme imza süreçleri devam etmektedir. Son imza tarihi 29.05.2017'dir.

Kaynak: http://www.cfcu.gov.tr/sites/default/files/cfcu-static/2013_tr.pdf, (31.12.2015)

Aşağıda detayları aktarılan diğer IPA bileşenleri, her ne kadar doğrudan sivil toplumun gelişimini hedeflemiyor olsa da, ilgili alanda STK'ların da proje sunmasına imkân tanınması bakımından önemlidir. Bu bileşenler altındaki mali destek programlarına STK'ların da başvurabiliyor olması, Checkel'in normların yayılma yollarına ilişkin Sosyal İnşacı perspektiften yaptığı saptamaları ışığında değerlendirilmelidir. Devlet dışı aktörler ve siyasi ağların, tarafı oldukları normlar etrafında birleştiği **sosyal hareketlilik** durumu ile elit unsurların önermelerinin bir norm olarak içselleştiği ve ortak bir algı halini aldığı **sosyal öğrenme**²⁵⁹, normların yayılma yolları olarak, bu bileşenler için de AB'nin sivil toplum ayağındaki beklentisidir. Kültür, eğitim, çevre, istihdam gibi özel uzmanlık gerektiren alanlarda olsa da, özellikle tecrübe paylaşımı ve farkındalık bağlamında STK'ların uluslararası işbirliği ile projeler gerçekleştirmesi öncelikli olarak teşvik edilmiştir.

IPA-II Sınır Ötesi İşbirliği bileşeni altında Türkiye-Bulgaristan Sınır Ötesi İşbirliği Programı ve Avrupa Komşuluk ve Ortaklık Aracı (ENPI - European Neighbourhood and Partnership Instrument) Karadeniz Havzası Programı yer almaktadır. Sınır Ötesi İşbirliği Programlarının Ulusal Otoritesi, Haziran 2010 tarihinden bu yana AB Bakanlığı'dır.

Türkiye-Bulgaristan Türkiye IPA Sınır Ötesi İşbirliği Programı, Türkiye'de Edirne ve Kırklareli ile Bulgaristan'da Burgaz, Yambol ve Hasköy şehirlerini kapsamakta olup program dahilinde bölgesel düzeyde etkili olacak küçük ölçekli kültürel ve sosyal nitelikli projeler desteklenmiştir. Programın uygulandığı illerin yerel/bölgesel otoriteleri, merkezi hükümetlerin yerel temsilcilikleri, iş destek kurumları ve ticaret, sanayi ve esnaf odaları, turizm birlikleri, okullar ve diğer eğitim kurumları ile STK'lar program dahilinde destek sağlanabilecek uygun başvuru sahipleri olarak kabul edilmiştir.

²⁵⁹ Checkel, ss. 554-555.

Karadeniz Havzasında Sınır Ötesi İşbirliği Programı ile ise daha güçlü bir bölgesel işbirliği ve ortaklık sağlanmasını hedeflenmiştir. Türkiye ile birlikte Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Ukrayna, Yunanistan'ın yer aldığı programda, İstanbul dâhil olmak üzere Karadeniz kıyısında ve civarında bulunan 25 ilde finanse edilecek projelerin, programa katılan diğer ülkelerle işbirliği içinde yürütülmesi ve sınır ötesi etki doğuracak nitelikte olması beklenmiştir. Kültür ve eğitim alanındaki girişimler, ekonomik ve sosyal kalkınmaya yönelik sınır ötesi ortaklıkların desteklenmesi, çevrenin korunması amacıyla kaynakların ve tecrübelerin paylaşılması ve farkındalık artırma konuları programın öncelikleri olarak sayılmıştır.²⁶⁰

IPA-III Bölgesel Kalkınma bileşeni altında Çevre, Ulaştırma ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik ana başlıkları bulunmaktadır. Ulaşım altyapısı, atık yönetimi vb. gibi öncelik alanları bulunan operasyonlar desteklenmiştir. Bu bileşen ile aday ülke için üyelik sonrasında yapısal fonların kullanımına hazırlık olması amacıyla, büyük ölçekli yatırımlar desteklenmektedir.

Bu bileşen altında olacak stratejik belge ve projeler için yol haritası niteliğinde hazırlanan çok yıllık 2007-2009 Ulaştırma, Çevre ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programları, 2010-2013 yılları için yeniden gözden geçirilmiştir.

Ulaştırma Operasyonel Programı ile etkin ve dengeli bir ulaşım sistemi oluşturulması, inşa edilecek Trans-Avrupa Şebekeleri (TEN-T, Trans-European Transport Networks) üzerinde emniyet ve karşılıklı işletilebilirliği sağlamak için ülkemizin ulaşım altyapısının iyileştirilmesi hedeflenmiştir.²⁶¹

Çevre Operasyonel Programı ile çevrenin korunması, halkın çevre anlamında yaşam standardının iyileştirilmesi, atık su arıtma, kaliteli içme suyu sağlanması ve entegre katı atık tesislerinin kurulması amaçlanmıştır.²⁶²

Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı ile ise ülkemiz ekonomisinin rekabet gücünün artırılması ve bölgesel sosyo-ekonomik farklılıkların azaltılması hedeflenmiştir.²⁶³

²⁶⁰ Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye-AB Mali İşbirliği.

²⁶¹ Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, <http://op.ubak.gov.tr>, (11.12.2015).

²⁶² Katılım Öncesi Yardım Aracı, <http://www.ipa.gov.tr/TR/Anasayfa.aspx>, (11.12.2015).

²⁶³ Katılım Öncesi Yardım Aracı, <http://ipa.sanayi.gov.tr/tr/default>, (11.12.2015).

IPA-IV İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşeni ile ekonomik ve sosyal uyumun güçlendirilmesi ile Avrupa İstihdam Stratejisinin istihdam, eğitim-öğretim ve sosyal içerme alanlarındaki önceliklerine katkı sağlamak hedeflenmiştir.²⁶⁴

Bu alanda, temel olarak Avrupa Sosyal Fonu'na uyum amacıyla Türkiye'de özellikle Avrupa İstihdam Stratejisi kapsamındaki AB uyum politikalarının uygulanması ve yönetimine ilişkin hazırlık çalışmaları desteklenmiştir.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı koordinasyonundaki "İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı" için istihdam, eğitim ve sosyal içerme konuları öncelik alanları olarak belirlenmiş olup bu alanlardaki projelerle kişi başı GSYİH bakımından Türkiye ortalamasının %75'inin altındaki bölgelerin beşeri sermayelerinin güçlendirilmesi ve bu bölgelerin istihdam kapasitesinin artırılması amaçlanmıştır.²⁶⁵

İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı'nın ilk öncelik alanı olan İstihdam başlığı kapsamında, gençlerin ve kadınların istihdamının artırılması ve istihdamda sürekliliklerinin sağlanması hedeflenmiştir. Bu kapsamda kayıtlı istihdamın teşviki, bu alanda farkındalığın artırılması ve daha etkin istihdam politikalarının uygulanması desteklenmiştir.

Eğitim başlığı ile öncelikle kız çocukları olmak üzere tüm kesimlerde eğitim düzeyinin artırılması, eğitim kalitesinin geliştirilmesi ve eğitimle işgücü piyasasının arasındaki bağın güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Hayat Boyu Öğrenme başlığı ile işçi, işveren ve işletmelerin yeni koşullara uyum gösterme becerilerinin artırılması amacıyla herkes için öğrenme imkânlarının çoğaltılması ve geliştirilmesi öngörülmektedir.

Sosyal İçerme önceliğindeyse, dezavantajlı kişilerin istihdamları önündeki engellerin kaldırılması ve sosyal korumaya ulaşmalarının kolaylaştırılması amaçlanmıştır.

Bu önceliklere yönelik ulusal politikaların belirlenmesi, kurumsal kapasitenin geliştirilmesi ve ulusal düzeyde faaliyetlerin yürütülmesi amacıyla Sosyal Güvenlik Kurumu, Türkiye İş Kurumu, Milli Eğitim Bakanlığı gibi merkezi kurum ve kuruluşlar tarafından şemsiye projeler yürütülmüştür.

²⁶⁴ İktisadi Kalkınma Vakfı, s. 57.

²⁶⁵ Türkiye Cumhuriyeti ÇSGB AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, <http://www.remote.ikg.gov.tr/openform/HRDOP.aspx>, (11.12.2015).

Bu şemsiye projeler kapsamında uygulanan hibe programları ile de valiliklere, belediyelere, üniversitelere ve sivil toplum kuruluşlarına söz konusu alanda sorun tespiti yapma, proje geliştirme ve uygulama imkânı sağlanmıştır.²⁶⁶

IPA-V Kırsal Kalkınma bileşeni kapsamındaki hibe programları aracılığı ile ise tarım, alternatif tarım, hayvancılık, balıkçılık ve gıda alanlarında faaliyet gösteren üreticilere, işletmelere, kooperatif ve birliklere mali destek sağlanmıştır.

Bu hibe programları Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) tarafından, Türkiye'deki 42 ilde uygulanmıştır.²⁶⁷

IPA kapsamında sağlanan fonların yanı sıra, yukarıda da değinilen **Birlik Programlarına** da, Türkiye aday ülke sıfatı ile katılım sağlamaktadır. 26 Şubat 2002 tarihinde imzalanan “Türkiye Cumhuriyeti ile Avrupa Topluluğu Arasında Türkiye'nin Topluluk Programlarına Katılmasının Genel İlkeleri Hakkında Çerçeve Anlaşma” ile Programlara katılmaya başlanmıştır. Birlik Programlarına katılım prosedürü şu şekilde gerçekleşmektedir:

- Avrupa Komisyonu ya da Türkiye'deki ilgili kurumun Birlik Programına katılım için niyet beyanı
- Söz konusu Birlik Programı'na katılım için AB Bakanlığı tarafından koordinasyon sağlanması
- Katılımın resmi belgesi olan Katılım Anlaşmasının, Türkiye ve Avrupa Birliği arasında imzalanması
- Katılım Anlaşmasının Bakanlar Kurulunca onaylanıp Resmi Gazete'de yayımlanması

Türkiye'nin bu prosedür doğrultusunda 2007-2013 yılları arasında katılım sağladığı Birlik programları 9 adet olup bu programların başlıkları ve hedef aldıkları alanlar şunlardır:

- Eğitim ve Öğretim alanında Hayatboyu Öğrenme Programı,
- Gençlik faaliyetlerini destekleyen Gençlik Programı,
- Rekabetçilik ve Yenilik alanlarına destek sağlayan Rekabetçilik ve Yenilik Programı,

²⁶⁶ Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye-AB Mali İşbirliği.

²⁶⁷ Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye-AB Mali İşbirliği.

- Araştırma ve Teknolojik Yeniliklerin desteklenmesi için 7. Çerçeve Programı,
- Kültür faaliyetlerine destek sağlayan Kültür 2013 Programı,
- Avrupa Kültür Başkentleri Eylemi,
- Sosyal Politika alanında gerçekleştirilen Progress Programı,
- Gümrük alanındaki işbirliğini destekleyen Gümrükler 2013 Programı,
- Vergi alanındaki işbirliğini destekleyen Fiscalis 2013 Programı²⁶⁸

Yukarıda detayları aktarılan IPA bileşenleri ve Türkiye'nin katılım sağladığı 9 adet Birlik programı, 2007-2013 döneminde doğrudan Türkiye'ye yönelik mali desteklerin hangi alanlarda kullanılabileceğinin sınırını çizmektedir. Bu bağlamda, Türkiye'deki sivil topluma verilen desteklerin bu başlıklara hizmet ediyor olması beklenmektedir. Dolayısıyla, sivil topluma bu anlamda biçilen misyon, hükümet tarafından hazırlanan yıllık programlara ya da yine hükümet tarafından seçilmiş Birlik programlarına uygun olarak devleti destekleyici/tamamlayıcı bir rol oynamasıdır. Nitekim Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından 2001'de yayımlanan **Sivil Toplum İşbaşında** başlıklı araştırmada da ifade edildiği gibi, sivil toplumun istihdamın artmasına ve ekonomik büyümeye de önemli katkıda bulunması, daha geniş bir ifadeyle, eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler gibi kamu hizmetlerinin sunumunun yanı sıra, yerel ekonomik gelişmenin desteklenmesi ve sosyal ve ekonomik açıdan dışlanan birey ve grupların toplumla bütünleşmesini de sağlayarak toplumun rekabet ve ekonomik büyümeye, özörlölere, ırkçılığa, cinsiyet ayrımına ve yaşlılara yönelik tutumunu olumlu yönde etkilemesi beklenmektedir.²⁶⁹

Dolayısıyla sivil toplumun toplumsal dönüşüm ve kimlik üzerindeki etkisinin, yerel kalkınmaya yönelik aslında son derece teknik denebilecek alanlardaki girişimler, uluslararası ortaklıklar ve özellikle sosyal içermeyi sağlayacak istihdam odaklı projeler üzerinden gerçekleşecek dolaylı bir etki olarak kurgulandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

²⁶⁸ Avrupa Birliği Bakanlığı, "AB Programları Hibeleri", <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=101>, (15.12.2015).

²⁶⁹ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, s. 7.

4.3. STK'LAR İÇİN AB DESTEKLERİNE BAŞVURU SÜRECİ VE DEĞERLENDİRME KRİTERLERİ

STK'ların içerik olarak yukarıda aktarılan son derece teknik alanlara yönelik projeler gerçekleştirmelerinin beklenmesi, sivil toplumun gelişimi açısından önemli bir handikap doğururken, bir diğer zorluk da mali desteklere ulaşılması için izlenmesi gereken bürokratik süreçlerdir.

Destek mekanizmasının işleyişi ve proje başvurusu kapsamında bir STK'dan beklenen kapsamlı hazırlık, sivil toplum alanının az sayıdaki büyük ölçekli elit STK'lar dışında yerel ölçekte demokratik katılım ve yönetişimi destekleyecek küçük sivil toplum yapılarına neden ulaşamadığını ortaya koyar niteliktedir.

Öncelikle bürokratik yapı ele alınacak olursa, IPA'nın öncelik alanları için her biri sorumlu kuruluşlar (bakanlık, müsteşarlık vb.) tarafından ayrı ayrı yıllık olarak hazırlanan programlama çalışmaları kapsamında, hangi alanlarda, kimlere yönelik olarak, ne kadar bir bütçeyle “Hibe Programı” düzenleneceği belirlenir. Öngörülen takvim uyarınca hibe programları, hibe programını teklif eden kurumun yanı sıra, AB Bakanlığı, AB Türkiye Delegasyonu, Merkezi Finans ve İhale Birimi ve İnsan Kaynakları Program Otoritesi tarafından ilan edilir.

İlan edilen hibe programına başvurular, sözleşme makamı olan Merkezi Finans ve İhale Birimi veya İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesindeki İnsan Kaynakları Program Otoritesi tarafından kabul edilir. Bu iki birim, Sözleşme Makamı veya Program Otoritesi olarak adlandırılmakta olup hibe programlarının şeffaf ve objektif bir şekilde uygulanmasını ve AB kurallarına uygun olarak yürütülmesini temin etmek amacıyla başvuruların alınması ve değerlendirilmesi sürecinin koordinasyonunu gerçekleştirmektedirler.

Bu iki program otoritesi, hibe programları ile ilgili koordinasyonu yürüttüklerinden, projelerin AB Bakanlığına, AB Türkiye Delegasyonuna ya da Brüksel'deki veya herhangi bir üye ülkedeki bir AB birimine sunulmasına gerek kalmamaktadır.²⁷⁰

²⁷⁰ Avrupa Birliği Bakanlığı, **Avrupa Birliği Hibe Programları Kapsamında STK'lara Sağlanan Destekler**, Ankara, 2014, (STK'lara Sağlanan Destekler), http://www.ab.gov.tr/files/pub/ab_hibe_programlari_kapsaminda_stklara_saglanan_destekler_mayis2014.pdf, (12.02.2016), s. 28.

Programın ilanı ve “Proje Başvuru Rehberi”nin yayımlanması ile başlayan yaklaşık 2 aylık “Proje teklif çağrısı” süresi içinde, başvuru kriterlerini karşılamaları halinde, STK’lar hibe programının içeriğine bağlı olarak oluşturdukları projelerin Proje Ön Tekliflerini sözleşme makamı/program otoritesine iletirler. Son başvuru tarihi ve saatinden sonra kesinlikle ön teklif sunma şansı kalmamaktadır.

Önceki yıllarda uygulanan hibe programlarından farklı olarak, 2012 yılında geçilen yeni bir sistemle iki aşamalı bir teklif çağrısı uygulamasına başlanmıştır. Bu sistemde ilk aşamada sadece ön teklifler sunulmaktadır. Ön teklifleri kabul edilerek “Tam Başvuru Formları”nı hazırlayıp iletmeleri uygun bulunan başvuru sahiplerinin listesi ayrıca ilan edilir.²⁷¹

Ön teklif formunun hazırlanacak proje ile ilgili olarak şu hususları kapsamı gerekmektedir:

- *Projenin teklif çağrısının amaç ve öncelikleri ile ilgisi*
- *Rehberde belirlenen “beklenen sonuç”lardan hangilerinin hedefleneceği*
- *Projenin çözüm üreteceği sorunlar*
- *Projenin diğer projeler ve programlar ile bağlantısı*
- *Projenin hedef grupları ve nihai faydalanıcıları (projenin hedef kitlesi)*
- *Diğer katma-değer unsurları (kamu-özel sektör ortaklıklarının geliştirilmesi ya da teşvik edilmesi, yenilikçi ve iyi uygulamalar veya çevresel konular, cinsiyet eşitliği, fırsat eşitliği, engelli insanların ihtiyaçları, azınlık hakları ve yerli halkların hakları gibi konulardaki özel katma-değer yaratan unsurlar)*
- *Projenin genel ve özel hedefleri*
- *Proje paydaşlarının kimler olduğu*
- *Projenin faaliyetleri (özet bilgi)*²⁷²

Ön teklifleri başarılı bulunan proje sahipleri, hazırlayacakları tam başvuru formunda, ön teklifte sundukları projelerini detaylandırarak faaliyetleri, uygulama yöntemleri ve sürdürülebilirliğe ilişkin açıklanmalarda bulunurlar. Bu form doldurulurken aşağıdaki başlıklar altında detaylar verilmesi beklenmektedir;

- *Projenin genel ve özel hedefleri*
- *Projenin faaliyetleri (bütün detaylarıyla)*
- *Projenin çarpan etkileri*
- *Uygulama yöntemleri*
- *Öngörülen yayınlar*
- *Projenin diğer projeler ve programlar ile bağlantısı*

²⁷¹ Avrupa Birliği Bakanlığı, STK'lara Sağlanan Destekler, s. 33.

²⁷² Avrupa Birliği Bakanlığı, STK'lara Sağlanan Destekler, s. 33.

- İç ve dış değerlendirme/izleme usulleri
- Projede görev alacak ortak ve iştirakçilerin görevleri (eğer var ise)
- Projede görev alacak ekip ve görevleri
- Paydaşların tutumları
- Görünürlük faaliyetleri
- Proje süresi ve faaliyet planı
- Proje ile ilgili risk analizi
- Projenin uygulaması ile ilgili önkoşullar ve varsayımlar
- Projenin sürdürülebilirliği²⁷³

AB projelerinin başvuru formlarından sonra en önemli iki dokümanı proje bütçesi ve mantıksal çerçeve tablosudur.

Proje bütçesi, başvuruya konu olan projenin insan kaynakları, seyahat, ekipman, ofis giderleri gibi temel harcama kalemlerini detaylarıyla gösteren bir tablodur. Tabloda yer alan başlıklar altında yazılacak bütün harcama kalemleri için gerekçelerin de kısaca açıklanması beklenmektedir.

Mantıksal çerçeve tablosu ise söz konusu projenin genel kurgusu ile ilgili bilgi sağlayan ve proje başvuru formu doldurulmadan önce hazırlanması gereken bir dokümandır. STK'ların en çok zorlandıkları başvuru belgelerinin başında gelen mantıksal çerçeve tablosuna öncelikle, projenin genel ve özel hedefleri, beklenen sonuçları ve faaliyetleri işlenir. Hedefler ve sonuçlar doğrultusunda başarının ölçülmesinde gösterge olarak alınabilecek objektif kriterlerin neler olabileceği tespit edilir. Bu başarı kriterlerinin hangi belgelere dayanılarak elde edileceği bilgisi de doğrulama belgeleri olarak tabloda yer alır. Mantıksal çerçeve tablosunda ayrıca, projenin başarısını etkileyebilecek riskler ve/veya zaten bir faaliyete gerek olmaksızın gerçekleşeceği varsayılan olumlu dışsal faktörler de belirtilir.

Tablo 7: Mantıksal Çerçeve Tablosu

	Müdahale Mantığı	Doğrulanabilir Başarı Göstergeleri	Doğrulama Kaynakları ve Araçları	Varsayımlar
Genel Hedefler	Projenin katkıda bulunacağı genel kapsamlı hedefler	Genel hedeflerle ilgili esas göstergeler	Bu göstergeler için gerekli bilgi kaynakları nelerdir?	

²⁷³ Avrupa Birliği Bakanlığı, STK'lara Sağlanan Destekler, s. 34.

	nelerdir?	nelerdir?		
Proje Amacı (Özel hedef)	Projenin genel hedefe katkı sağlamak için ulaşmak istediği özel amacı nedir?	Proje amacının başarıldığı hangi göstergelerden açıkça anlaşılacaktır?	Mevcut veya derlenebilir bilgi kaynakları hangileridir? Bu bilgiyi temin için gerekli yöntemler nelerdir?	Söz konusu amacın başarılması için Faydalanıcının sorumluluğu dışında olan hangi faktör ve koşulların sağlanması gereklidir? (harici koşullar) Hangi riskler hesaba katılmalıdır?
Beklenen Sonuçlar	Sonuçlar, proje amacına ulaşılması için gerekli proje çıktılarıdır. Projenin beklenen sonuçları nelerdir? (maddeler halinde sıralayınız)	Projenin beklenen sonuçları sağlamak açısından başarılı olup olmadığı ve/veya ne kadar başarılı olduğu hangi göstergelerle ölçülecektir?	Bu göstergeler için gerekli bilgi kaynakları nelerdir?	Beklenen sonuçların zamanında elde edilmesi için, hangi harici koşullar sağlanmalıdır?
Faaliyetler	Beklenen sonuçların elde edilebilmesi için uygulanacak başlıca faaliyetler nelerdir ve hangi sırada uygulanacaktır? (faaliyetleri beklenen sonuçlara göre gruplandırınız)	Araçlar: Bu Faaliyetleri uygulamak için gerekli araçlar nelerdir? Örneğin, personel, ekipman, eğitim, etüd, malzeme, tesis vb.	Projedeki ilerleme hakkındaki bilgi kaynakları hangileridir? Maliyetler: Proje maliyetleri nelerdir? Nasıl sınıflandırılmıştır? (Proje bütçesi dökümünde)	Projenin başlamasından önce hangi ön-kosulların sağlanması gerekmektedir? Planlanan faaliyetlerin uygulanabilmesi için, Faydalanıcının doğrudan kontrolünün dışında olan hangi koşulların sağlanması gereklidir?

Kaynak: Merkezi Finans ve İhale Birimi, www.cfcu.gov.tr/sites/default/.../Ek_C___Mant_ksal__er_eve.doc, (05.12.2013).

Başvuru sürecinin bütün bu dokümanlar eşliğinde başarılı bir şekilde tamamlanması, amaca uygun doğru tasarlanmış bir projenin tüm şekil şartları karşılanarak sunulmuş olmasına bağlıdır. Ancak bütün bu sürecin eksiksiz takibi ve başvuruların başarıyla sonuçlanması için gereken stratejik planlama ve özellikle de mantıksal çerçeve matrisinde cisimleşen analiz kabiliyeti, sivil toplum açısından ciddi bir profesyonellelikle mümkün olabilecek hususlardır.

İhtiyaca yönelik gerçekleştirilecek faaliyetlerin nasıl sonuçlar vereceğini ve özellikle sayısal olarak bu beklenen sonuçların sorunun çözümüne katkısını öngörebilmek, bunları kanıtlayıcı istatistik vb. verilere nerelerden ulaşılacağını bilmek ve tüm bunların yanında beklenen sonucu tehlikeye sokacak ya da işi kolaylaştıracak dışsal faktörleri hesaba katabilmek oldukça yüksek bir analiz kapasitesi gerektirmektedir. Başvuru süreçlerinde STK'nın kendi birikim ve becerisini kullanmak yerine profesyonel danışmanlık firmalarından hizmet alması ve bu nedenle proje faaliyetinin sivil toplumun gelişimine beklenen katkıyı sağlayamamasında bu detaylı hazırlık zorunluluğunun büyük bir etkisi vardır. Çoğu küçük ölçekli STK'nın adı kullanılarak aslında konunun uzmanı olmuş firmaların başvuru dosyalarını hazırlamaları ve sonrasında yine bu firma yönlendirmesiyle proje çalışanı olarak istihdam edilen birkaç kişinin gerekli raporlamaları yapması ile mali destekler alınmakta, ancak bu durumda söz konusu STK'nın proje kurgulama ve uygulamaya dair her hangi bir beceri veya deneyim kazanması çok mümkün olamamaktadır.

4.4. AB'NİN 2007-2013 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DEKİ STK'LARA YÖNELİK OLARAK UYGULADIĞI MALİ DESTEK PROGRAMLARI

Doğrudan Türkiye özelinde, IPA-I Kurumsal Yapılanma ve Geçiş Dönemi Desteği bileşeni altındaki hibe programlarının ana hedefi; sivil toplum kapasitesinin inşası, kamu ve özel sektörle diyalog ve işbirliğinin geliştirilmesi ve AB değerleri, özellikle insan hakları ve demokrasi bağlamında ortak hareket kabiliyetinin artırılması olmuştur.

IPA-I'in diğer bir bileşeni olan İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşeni ise istihdamın artırılması ve sosyal kalkınma ağırlıklı programları kapsamaktadır. Sivil

topluma yönelik doğrudan bir hedef belirlenmemiş olmakla birlikte bu programlarda da hedeflerin gerçekleştirilmesinde STK'lar önemli bir paydaş kabul edilmiş, dolayısıyla verilen desteklerle yine STK'ların proje geliştirme ve uygulama becerilerine ve kurumsal gelişmelerine dolaylı bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Doğrudan Avrupa Komisyonu ya da Türkiye Delegasyonu tarafından yürütülen programlarda ise ana tema, demokrasi ve insan haklarıdır. Bu programlarda STK'ların kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi ve işbirliği olanakları ortak değerler temelinde yapılandırılmaya çalışılmakta, asıl vurgu STK'lar aracılığıyla bu değerlere yönelik farkındalık ve bilincin artırılmasında olmaktadır.

4.4.1. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu Tarafından Yürütülen Programlar

Doğrudan Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından yürütülen programlarla Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarına mali destek sağlanması, genişleme stratejisinin önemli bir ayağını oluşturmaktadır. “Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı”, “Sivil Toplum Aracı” ve “TAIEX” bu tarz desteklerin Türkiye'deki uygulama örneklerindendirler.

4.4.1.1. Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı

AB'nin 2007 genişleme stratejisinde geliştirdiği ve Komisyon bildirisiyle ana hatları çizilen sivil toplumla diyalogunu desteklemek için “Yol Gösterici İlkeler” metninde, Türkiye özelinde Sivil Toplum Aracı ve Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı kapsamında mali destekler verileceği ifade edilmektedir.

Avrupa Birliği'nin üye, aday, potansiyel aday ve üçüncü ülkelerin tamamında demokrasi ve insan haklarının geliştirilmesi amacıyla 1994 yılında oluşturduğu Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı (DİHAA)²⁷⁴ için 2007-2013 döneminde toplam 1.104 milyar Avro bütçe tahsis edilmiştir. DİHAA, temel hak ve özgürlüklerin yanı sıra, AB İnsan Hakları Yol Gösterici İlkeleri önceliklerini ve

²⁷⁴ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, <http://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/DelegationDocuments/tr/EuropeAid126-845LG-Clarification.pdf>, (08.11.2012).

insan hakları ve demokrasi konusundaki uluslararası ve bölgesel girişimleri desteklemeyi ve seçim süreçlerinde şeffaflığını sağlamayı amaçlamaktadır.²⁷⁵

DİHAA altında tüm ülkelere açık olan programlara ek olarak Türkiye’ye özel bir ülke programı da bulunmaktadır. DİHAA kapsamında 1999’dan bu yana toplam değeri 17 milyon Euro’yu bulan 107’yi aşkın proje desteklenmiştir. Desteklenen bu projeler, ifade özgürlüğü, işkenceyle mücadele, kültürel çeşitliliğe saygı ve kadın hakları gibi alanlara yönelik olmuştur.²⁷⁶

4.4.1.2. Sivil Toplum Aracı

AB üyelik sürecinde bulunan ülkelere destek olunması amacıyla 2008 yılında oluşturulan Sivil Toplum Aracı, bölgesel ve ulusal olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Türkiye ulusal bileşeni, “Sivil Düşün” adı altında Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından yürütülmektedir. Bölgesel bileşen ise TACSO (Technical Assistance for Civil Society Organisations – Sivil Toplum Kuruluşları için Teknik Destek), Çerçeve Ortaklıklar Anlaşmaları’ndan oluşmaktadır.

Türkiye özelinde yürütülen “Sivil Düşün” programı ile özellikle yerel ve küçük ölçekli sivil toplum kuruluşları ile aktivistlere hibe desteği sağlanmıştır. Bu kapsamda Aktivist Destek Programı, aktivistler, sivil toplum örgütleri, platformlar ve ağlar ile kent konseyleri ve sendikalar tarafından sunulan hak temelli 137 proje yaklaşık 470.000 Avro hibe sağlanmıştır.²⁷⁷ Programa tüzel kişiliği bulunmayan sivil toplum kuruluşlarının da başvuru yapabilmesi ve hak temelli çalışma şartı dışında konu sınırlandırması bulunmaması başka hibe programlarında başvuru yapamayan sivil toplum kuruluşları ve aktörleri için fırsat yaratmıştır.

Sivil Toplum Aracı Programının bölgesel bileşeni altındaki TACSO’nun birinci dönemi 2009-2013 yılları arasında uygulanmıştır. TACSO’nun ikinci uygulama dönemi ise Eylül 2013 - Ağustos 2017 olarak planlanmıştır. TACSO ile sivil toplum kuruluşlarının kapasitelerinin geliştirilmesi, STK’ların kamu ve özel sektörle ilişkilerinin güçlendirilmesi, STK’lara yönelik araştırma yapılması ve

²⁷⁵ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, <http://avrupa.info.tr/tr/ab-ve-sivil-toplum/demokrasi-ve-insan-haklari-icin-avrupa-araci-dihaa-nedir.html>, (27.12.2014).

²⁷⁶ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, <http://www.avrupa.info.tr/tr/ab-ve-sivil-toplum/demokrasi-ve-insan-haklari-icin-avrupa-araci-dihaa-nedir/desteklenen-projeler.html>, (27.12.2014).

²⁷⁷ Sivil Düşün Programı, <http://sivildusun.net/programlar/aktivist-destek-programi/>, (27.12.2014).

rehberlik ve yardım sağlanması hedeflemektedir.²⁷⁸ TACSO altındaki İnsandan İnsana – People2People (P2P) Programı kapsamında ise Sivil Toplum Aracı ülkelerindeki sivil toplum kuruluşlarının Avrupa Birliği kurumlarına yönelik düzenleyecekleri çalışma ziyaretleri ile AB’yi tanımaları ve bilgi ve tecrübe paylaşımı amaçlanmıştır.²⁷⁹ Daha önce TAİEX’in bir bileşeni olarak uygulanan program, birey ve sivil toplum örgütlerinin, geniş kapsama sahip AB politikaları, programları, girişimleri ve iyi uygulamalarıyla tanışması için AB kurumlarını, ilgili AB şemsiye sivil toplum örgütlerini ve diğer Avrupa, ulusal ve uluslararası örgütleri ziyaret etme olanağı sağlayarak, sivil toplum örgütlerinin rolünü güçlendirmeyi hedeflemektedir. Bu bileşen Eylül 2013’ten itibaren TACSO altına geçmiştir.

Bölgesel bileşenin diğer başlığı olan Çerçeve Ortaklık Anlaşmaları (Framework Partnership Agreement) başlığı altında desteklenen 17 bölgesel projenin 8 tanesi Türkiye’de uygulanmıştır. Bu projeler şunlardır:

- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (Proje lideri) – Corporate Social Responsibility (CSR) for All
- Sivil Toplumu Geliştirme Merkezi (Proje ortağı) – Triple A for Citizens: Access to Information, Advice & Active Help
- TEMA Vakfı (Proje ortağı) – Development of the ENV.net in West Balkan and Turkey: Giving Citizens A Voice To Influence The Environmental Process Reforms For Closer EU Integration
- Ruh Sağlığında İnsan Hakları Girişimi (RUSİHAK, Proje ortağı) – PERSON: Partnership to Ensure Reform of Supports in Other Nations
- Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV, Proje ortağı) – Civil Society For Good Governance & Anti-Corruption in SEE: Capacity Building For Monitoring, Advocacy And Awareness Raising
- Mutfak Dostları Derneği (Proje ortağı) – ESSEDRA: Environmentally Sustainable Socio-Economic Development of Rural Areas
- Helsinki Yurttaşlar Derneği (Proje lideri) – Cross-border Citizens' Network For Peace, Intercommunal Reconciliation & Human Security

²⁷⁸ TACSO, http://tacso.org/doc/doc_brochure_tr.pdf, (27.12.2014).

²⁷⁹ TACSO, <http://tacso.org/doc/TACSO%20P2P%20eng.pdf>, (27.12.2014).

- Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (Proje ortağı) – Balkan Civil Society Acquis: Strengthening the Advocacy and Monitoring Potential and Capacities of CSOs²⁸⁰

4.4.1.3. Teknik Yardım ve Bilgi Değişim Aracı (TAIEX)²⁸¹

AB mevzuatına yakınsama, mevzuatı uygulama ve yürütmeye yönelik olarak ülkelere yardım etmek için oluşturulan AB genişlemesine yönelik bir mali araçtır. TAIEX, kısa-vadeli teknik yardım ve öneriler, teknik konularda eğitim, ekran desteği ve veri tabanı araçları sağlamaktadır. Avrupa Birliği Ziyaretçi Programı (EUVP – European Union Visitors Programme) Brüksel, Strazburg ve/veya Lüksemburg'daki AB görevlileriyle, münferit 5 ila 8 günlük toplantı programları düzenleyerek, AB üyesi olmayan ülkelere profesyoneller ile AB muadilleri arasında karşılıklı anlayışı artırmayı hedeflemektedir.

4.4.2. Sivil Toplum Diyalogu

Bu araçların yanında, IPA kapsamında sivil toplum aracı altında Sivil Toplum Diyalogu Programına ayrı bir parantez açılması gerekmektedir. Bu programla aday ülkeler ve AB üye devletleri arasında sivil toplum diyalogunun artması hedeflenmektedir. Diyalogun amacı sadece proje finansmanı sağlamak değil; Türkiye'nin aynı zamanda Erasmus gibi belirli Topluluk programlarına katılımını da artırmaktır. Diyalogun temel hedefleri şunlardır:

- Üye devletler ve aday ülkelere, sivil toplumun bütün sektörleri arasında iletişimi ve karşılıklı deneyim alışverişini güçlendirmek;
- AB içinde aday ülkelere ilişkin, tarihleri ve kültürleri de dahil olmak üzere, daha iyi bir bilgi ve anlayış sağlamak ve böylece gelecekteki genişlemenin fırsat ve güçlüklerine dair daha iyi bir farkındalık yaratmak;

²⁸⁰ TACSO, http://www.tacso.org/doc/nar_tr2014april.pdf, (27.12.2014).

²⁸¹ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=42118&l=1>, (08.11.2012).

- Aday ülkelerde, AB'nin, kuruluş değerleri de dahil olmak üzere, işleyiş ve politikalarına dair daha iyi bilgilendirme ve anlayış sağlamak.²⁸²

Bu hedefler göz önüne alındığında sivil toplumun geliştirilmesinin ötesinde bir çerçeve çizildiği görülmektedir. Öncelikle hem Türkiye hem de üye ülke STK'larına yöneliktir. Sivil Toplum Diyalogu, Türkiye'nin AB üyelerine tanıtımına katkı sağlarken, Türk vatandaşlarının da AB'nin değer ve politikalarını anlamalarına olanak sağlamıştır. Ayrıca belirlenen hedeflere ulaşılmasını teminen sivil toplum tanımı geniş tutularak medya ve üniversiteler de kapsama dahil edilmektedir. Bu çerçevede, iş dünyası, meslek örgütleri, sosyal ortaklar, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum örgütleri, gençlik ve medya Sivil Toplum Diyalogu'nun hedef kitlesini oluşturmuşlardır.

Belirlenen bu hedefler doğrultusunda, 2006 yılından başlayarak Türkiye ve AB arasındaki sivil toplum diyalogunun güçlendirilmesine yönelik olarak “Sivil Toplum Diyalogu I” ve “Sivil Toplum Diyalogu II” projeleri uygulanmıştır.

Sivil Toplum Diyalogu I başlığı altında, başvuru sahibi olabilen kuruluşlar ve tahsis edilen bütçeler şunlardır:

- i) Kentler ve belediyeler
- ii) Meslek örgütleri
- iii) Üniversiteler
- iv) Diyalog için gençlik girişimleri

Sayılan bu kuruluşların kendi aralarındaki ilişkileri geliştirmek ve çeşitlendirmek amacındaki proje, toplam 19.3 milyon Avro tutarındaki dört hibe programından oluşmuştur.²⁸³ 2009 yılının Kasım ayında uygulaması tamamlanan program kapsamında 119 projeye 19.3 milyon Avro finansman sağlanmıştır.²⁸⁴

“Kentler ve Belediyeler” bileşeni ile Türkiye'deki ve AB üye ülkeleri ile aday ülke yerel yönetimleri ve belediyeleri arasındaki diyalogun artırılması, uzun vadeli ve sürdürülebilir bir işbirliğinin kurulması ve yerel yönetimlere katılımın

²⁸² Avrupa Birliği Hukuku Web Sitesi, <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0290:FIN:EN:PDF>, (08.11.2012), ss. 3-4.

²⁸³ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5966&l=1>, (08.11.2012).

²⁸⁴ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, http://www.abgs.gov.tr/files/rehber/08_rehber.pdf, (14.10.2012), s. 30.

desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu bileşen kapsamında 6,2 milyon Avro'luk bir tahsisat gerçekleşmiş ve 41 proje desteklenmiştir.

“Meslek Örgütleri” ve “Üniversiteler” bileşenleri ile Türkiye, AB üye ülkeleri ve aday ülkelerdeki muadil kurumlar arasında karşılıklı faydaya dayalı, uzun-vadeli ve sürdürülebilir bir iletişim ve işbirliğinin tesis edilmesi, AB politikalarının planlanması ve uygulanmasına yönelik iyi uygulama örnekleri ve bilgi alışverişinin sağlanması hedeflenmiştir. “Meslek Örgütleri” bileşeni kapsamında 3,3 milyon Avro'luk bir tahsisat gerçekleşmiş ve 25 proje desteklenmiş; “Üniversiteler” bileşeni kapsamında ise 7,7 milyon Avro'luk bir tahsisat gerçekleşmiş ve 28 proje desteklenmiştir.

“Gençlik Girişimleri” bileşeni ile de Türkiye, AB üye ülkeleri ve aday ülkelerdeki gençlik girişimleri arasında karşılıklı fayda sağlayan sürdürülebilir ilişkilerin geliştirilmesi ve genişlemenin sağlayacağı fırsatlar ve zorluklara dikkat çekerek Türkiye ve AB gençlik örgütleri arasındaki diyalogun geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede toplam 2 milyon Avro'luk bir kaynak ile 25 proje desteklenmiştir.²⁸⁵

AB ile Türkiye arasındaki Sivil Toplum Diyalogu Projesi'nin devamı niteliğindeki Sivil Toplum Diyalogu II Projesi ise yine IPA çerçevesinde 2007 programına dahil edilmiştir. Söz konusu bu projenin genel amacı da AB değerleri ve politikalarını Türkiye'ye tanıtırken, AB içerisinde Türkiye'nin tarihi ve kültürel yönleri de dahil olmak üzere daha fazla tanınması sağlamak ve gelecekteki üyeliğinin getireceği fırsatları ve zorlukları doğru değerlendirebilecek bir farkındalık sağlamak olmuştur.

2011 yılında başlatılan Sivil Toplum Diyalogu II Projesi, Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından yürütülmüş olup programının bütçesi 5.3 milyon Avro olarak belirlenmiştir. Program kapsamında, Kültür & Sanat ve Tarım & Balıkçılık konularında Türkiye ve AB STK'larının ortak projelerine destek sağlanmıştır. Söz konusu program kapsamında STK'ların Kültür & Sanat bileşeninden 19 projesi 2.221.068,51 Avro; Tarım & Balıkçılık bileşeninden ise 23 projesi 2.796.219,82 Avro hibe almaya hak kazanmıştır.²⁸⁶

²⁸⁵ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, **AB ve Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyalogu'nun Geliştirilmesi Projesi**, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara, 2009.

²⁸⁶ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45649>, (08.11.2012).

Serinin üçüncü programı olan “Türkiye ve AB Arasındaki Sivil Toplum Diyalogunun Güçlendirilmesi III Hibe Programı” 2013 yılının ilk çeyreği itibarıyla uygulamaya konmuştur. “Siyasi Kriterler Alanında Sivil Toplum Diyalogunun Güçlendirilmesi” ve “Diyalog için Medya Katkısının Güçlendirilmesi” bileşenlerinden oluşan programda, Siyasi Kriterler bileşeniyle Türkiye’deki STK’ların, “Avrupa Birliği’nin siyasi kriterler alanındaki politikaları ve uygulamaları hakkındaki bilgi ve birikimlerinin güçlendirilmesi ve Avrupa Birliği’ndeki muadilleriyle kuracakları ortaklıklar, yürütecekleri işbirliği ve kurulacak güçlü bir diyalogla karşılıklı anlayış ve etkileşimin artırılması”²⁸⁷ hedeflenmiştir. Bu sayede, ülkemizde siyasi reformların hayata geçirilmesinde kritik rol oynayan STK’ların kurumsal kapasitesinin artırılması beklenmektedir. Siyasi kriterler konusunda belirlenen öncelikli alanlar şunlardır:

- İnsan hakları,
- Ayrımcılık karşıtlığı,
- Demokrasi ve hukukun üstünlüğü

Avrupa Birliği üye ülkeleri ve Türkiye’de faaliyet gösteren ve faaliyet alanları belirtilen öncelikli alanlarla örtüşen vakıf ve derneklerin başvurabildiği bu bileşen için ayrılan toplam bütçe 6 milyon Avro olmuştur. Toplam bütçenin tamamının kullanılmadığı program sonucunda AB’ye üyelik sürecinde hayata geçirilen reformlar ve sonuçlarının daha iyi anlaşılması ve bu reformların sivil toplum kuruluşlarının katılımıyla gerçekleştirilmesini desteklemek üzere, insan hakları; ayrımcılıkla mücadele ve demokrasi ile hukukun üstünlüğü başlıklarında geliştirilen 39 ortaklık projesine yaklaşık 4.9 milyon Avro hibe sözleşmeye bağlanmıştır.²⁸⁸

“Diyalog için Medya Katkısını Güçlendirilmesi” bileşeninde ise medya sektöründe yer alan kuruluşların AB konusundaki mesleki birikimlerini artırmaları ve Türkiye ile AB ülkelerindeki medya kuruluşları arasında kalıcı bir diyalog kurulması hedeflenmiştir. AB hakkındaki kamuoyunun şekillendirilmesi konusunda önemli bir rol oynayan medyaya bu bileşen aracılığıyla, Türkiye ve AB ilişkileri konusunda farkındalık yaratmaya yönelik eğitim sağlanmıştır.

²⁸⁷ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=48092&l=1>, (08.11.2012).

²⁸⁸ Sivil Toplum Diyalogu Programı, <http://siviltoplumdiyalogu.org/us/>, (12.02.2016).

Toplam 3 milyon Avro bütçesi olan ve hem Türkiye hem de Avrupa’da medya alanında faaliyet gösteren STKlar, medya kuruluşları, meslek örgütleri gibi medya alanında etkin role sahip aktörlerin başvuru yapabildiği programın ana hedefi, Türkiye’deki medya sektörü için AB ülkelerindeki meslektaşlarıyla işbirliği ve ortaklık kurma ve aralarındaki diyalogu güçlendirmeleri için bir platform oluşturmak olmuştur. Medya kuruluşları ve medya alanında faal sivil toplum kuruluşlarının 2016 yılı ortalarına kadar yürüteceği 16 diyalog projesi için 2.1 milyon Avro hibe desteği sözleşmeye bağlanmıştır.²⁸⁹

Türkiye’deki sivil toplum kuruluşlarını çeşitli temalar doğrultusunda desteklemeye yönelik, farklı IPA bileşenleri altında ilgili bakanlıkların yürüttüğü kimi programlar dâhilinde de ilgili teknik alanda sahiplenme ve katılımı artırmak amacıyla STK’lara hibe imkânı sunulabilmektedir. Ağırlıklı olarak **Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma** bileşeni altında yer alan bu programlardan öne çıkanlar aşağıda verilmektedir. Bunların yanı sıra, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşeni kapsamında yürütülen hibe programları; Hayat Boyu Öğrenme Hibe Programı, Kadın İstihdamının Desteklenmesi Hibe Programı, Özellikle Kız Çocuklarının Okullaşmasının Artırılması Hibe Programı, Genç İstihdamının Desteklenmesi Hibe Programı ve Yenilikçi Yöntemlerle Kayıtlı İstihdamın Teşvik Edilmesi Hibe Programı da yine 2007-2013 döneminde uygulanan programlardır.

4.4.3. Sivil Toplum Diyalogu: İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti

İstanbul’un 2010 Kültür Başkenti adaylığı sürecindeki hazırlıkların desteklenmesi amacıyla oluşturulmuş özel bir hibe programıdır. Bu amaç için kurulan İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Yürütme Ajansı tarafından yürütülen program kapsamında İstanbul’un adaylığını destekleyecek kültürel ve sanatsal faaliyetler için toplam 1.578.900 Avro bütçe tahsis edilmiştir. Program sonucunda 11 proje ile 1.519.597,40 Avro tutarında hibe sözleşmesi imzalanmıştır.²⁹⁰

Bu program kapsamında başvurusu yapılacak tüm projeler için AB üyesi ülkelerdeki kültür ve sanat alanında faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının

²⁸⁹ Sivil Toplum Diyalogu Programı.

²⁹⁰ Merkezi Finans ve İhale Birimi, www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1316/Award.doc, (25.12.2014).

proje ortağı olması zorunlu tutulmuş bu sayede sivil toplum kuruluşlarının “Avrupa Birliği'ndeki muhataplarıyla işbirliği yapmalarını teşvik ederek çok taraflı ortaklıkların kurulmasına da katkıda” bulunulması hedeflenmiştir.²⁹¹

4.4.4. VOC-Test Merkezleri Hibe Programı

“Türkiye’de Mesleki Yeterlilik Kurumunu (MYK) ve Ulusal Yeterlilik Sistemini Güçlendirme Projesi”, IPA-I 2007 yılı programı kapsamında Mesleki Yeterlilik Kurumu tarafından yürütülmüştür. Toplam bütçesi 10.900.000 Avro olan projenin bileşenlerinden biri olan hibe programı için 6.000.000 Avro ayrılmıştır. “Piyasa ihtiyaçlarına uygun örgün ve yaygın mesleki eğitim ve öğretim verilmesinin sağlanması, hayat boyu öğrenmenin desteklenmesi, eğitim ve istihdam arasındaki ilişkinin güçlendirilmesi ve Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi (AYÇ) ile uyumun kolaylaştırılması”²⁹² hedeflenmiştir. Programla 26 projeye 6.618.993,68 Avro destek sağlanmıştır.²⁹³

4.4.5. Türkiye’nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki (Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgeleri) Kadınların ve Kadın STK’larının Güçlendirilmesi Hibe Programı

IPA-I 2007 yılı programı kapsamında GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı tarafından yürütülen aynı isimli “Türkiye’nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki (Güneydoğu Anadolu, Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu) Kadınların ve Kadın STK’larının Güçlendirilmesi Projesi” kapsamında ilan edilen bir programdır. Toplam 30 ili kapsayan programda, kadın STK’larının toplumsal cinsiyet eşitliği, kadınların insan hakları, kadınların güçlendirilmesi, kurumsal ve teknik kapasite geliştirme, STK gelişimi, işbirliği, diyalog ve iletişim ağları oluşturma ve sosyal içerme başlıkları altında proje geliştirme ve uygulama becerilerinin artırılması

²⁹¹ Avrupa Birliği Bakanlığı, “İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Hibe Programı”, http://www.ab.gov.tr/_43388.html, (25.12.2014).

²⁹² Merkezi Finans ve İhale Birimi, www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1366/Voc_Test_Merkezleri_Hibe_Rehberi.doc, (25.12.2014).

²⁹³ Merkezi Finans ve İhale Birimi, www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1366/e11_publication_en.doc, (25.12.2014).

amaçlanmıştır. Toplam bütçesi 3.000.000 Avro olarak belirlenen programda 36 proje için 2.951.901,74 Avro tutarında hibe sözleşmesi imzalanmıştır.²⁹⁴

4.4.6. Okul Öncesi Eğitimin Güçlendirilmesi Hibe Programı

IPA-I 2008 yılı programı altında Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen bu programın amacı, AB uygulamaları ile uyumlu ve geniş kapsamlı stratejiler çerçevesinde okul öncesi eğitiminin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için kurumsal bir yapı oluşturmak olmuştur. Toplam 5.270.000 Avro bütçesi olan programda uygun başvuru sahipleri kamu yararına hizmet veren sivil toplum tüzel kişileri olarak tanımlanmıştır. Bu kapsamda odalar, çiftçi birlikleri, sendikalar, kar amacı gütmeyen kooperatifler, organize sanayi bölgeleri vb. yapılar başvuru sahibi olabilmışlerdir.²⁹⁵ 75 proje için 5.233.380,48 Avro tutarında sözleşme imzalanana programda imzalanan 646.732,30 Avro tutarındaki 9 sözleşme vakıf ve derneklere aittir.²⁹⁶

4.4.7. Sivil Toplum Örgütleri Arasında Diyalogun Geliştirilmesi Hibe Programı

IPA-I 2008 yılı programı kapsamında Sivil Toplum Geliştirme Merkezi tarafından yürütülen Aktif Katılım için Sivil Toplumun Geliştirilmesi Projesi ile “yerel ve ulusal seviyede karar alma süreçlerine aktif katılım sağlamaları için sivil toplum kuruluşlarının kurumsal kapasitelerinin geliştirilmesi ve aynı zamanda kamu-sivil toplum ve özel sektör arasındaki diyalogun geliştirilmesi” amaçlanmıştır.²⁹⁷ Toplam bütçesi 3.311.111 Avro olan projenin “Sivil Toplum Örgütleri Arasında Diyalogun Geliştirilmesi Hibe Programı” ayağında, çocuk hakları, toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları, engelli hakları ve insan hakları olarak sıralanan dört öncelik alanında sivil toplum kuruluşları arasındaki diyalogun artırılması ve birlikte çalışmalarını teşvik ederek sivil katılım mekanizması oluşumunun desteklenmesi

²⁹⁴ Merkezi Finans ve İhale Birimi, http://www.cfcu.gov.tr/hibe_list.php?lng=tr, (25.12.2014).

²⁹⁵ Merkezi Finans ve İhale Birimi, www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1318/Basvuru_Rehberi.doc, (25.12.2014).

²⁹⁶ Merkezi Finans ve İhale Birimi, http://www.cfcu.gov.tr/hibe_list.php?lng=tr, (25.12.2014).

²⁹⁷ Avrupa Komisyonu, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/ipa/2008/tr080108_civil_society_development_for_active_participation-final_en.pdf, (26.12.2014).

hedeflenmiştir.²⁹⁸ Toplam 800.000 Avro olan programın bütçesi olan programda 23 proje ile 797.508,17 Avro tutarında hibe sözleşmesi imzalanmıştır.²⁹⁹

4.4.8. Yerel Düzeyde Sivil Katılımın Güçlendirilmesi Hibe Programı

IPA-I 2008 yılı programı kapsamında Sivil Toplum Geliştirme Merkezi tarafından yürütülen Aktif Katılım için Sivil Toplumun Geliştirilmesi Projesi'nin bir diğer bileşeni olan bu hibe programının amacı, mikro hibe verilmesi yoluyla Türkiye'de özellikle yerel ve küçük sivil toplum kuruluşlarının güçlendirilmesi olmuştur. Karar alma süreçlerine sivil katılım, bütçe oluşturulması ve sivil katılım öncelik alanlarında desteklenecek projeler için toplam 200.000 Avro tahsis edilmiş ve 23 proje için 199.575,90 Avro tutarında hibe sözleşmesi imzalanmıştır.³⁰⁰

4.4.9. Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Hibe Programı

IPA-I 2009 yılı programı kapsamında Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi işbirliğinde Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen hibe programının amacı “çocukların eğitimi alanında paydaş olan gruplar arasında demokratik vatandaşlık becerilerinin geliştirilmesi ve farkındalık seviyesinin güçlendirilmesidir.”³⁰¹ Toplam 2.700.000 Avro olarak belirlenmiş olan programın bütçesi altında sivil toplum kuruluşları ve eğitim ve öğretim kuruluşları olarak belirlenmiştir. Programda 31 projeye 2.603.609,44 Avro hibe desteği sağlanırken bunlardan 11'i ile çeşitli dernek ve vakıflara 991.519,02 Avro destek sağlanmıştır.³⁰²

²⁹⁸ Merkezi Finans ve İhale Birimi,

www.cfcu.gov.tr/sites/default/files/tenderfiles/Yerel_Duyuru_6.doc (26.12.2014).

²⁹⁹ Merkezi Finans ve İhale Birimi, http://www.cfcu.gov.tr/hibe_list.php?lng=tr, (25.12.2014).

³⁰⁰ Merkezi Finans ve İhale Birimi, http://www.cfcu.gov.tr/hibe_list.php?lng=tr, (25.12.2014).

³⁰¹ Merkezi Finans ve İhale Birimi,

www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1523/Hibe_Basvuru_Rehberi.doc, (26.12.2014).

³⁰² Merkezi Finans ve İhale Birimi,

http://www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1523/e11_publication_en.pdf, (26.12.2014).

4.4.10. Özürlülerin Toplumsal Entegrasyonunun Geliştirilmesi Hibe Programı

IPA-I 2009 yılı programı kapsamında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülen hibe programı ile “özürlü kişilerin özürlü kişilerin haklarını savunan STÖ’lerin kapasitelerinin güçlendirilmesi ve Özürlü ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü ile özürlülük alanında çalışan STÖ’lerin arasındaki diyalogun geliştirilmesi” amaçlanmıştır. Toplam bütçesi 2.000.000 Avro olan programla farkındalık artırma, eğitim, erişilebilirlik, mesleki eğitim ve sürdürülebilir istihdam, sağlık, sosyal yaşam alanlarına entegrasyon (kültür, sanat, turizm, spor faaliyetleri, bağımsız yaşam ve sosyal hizmetler) ve ayrımcılığa karşı mücadele alanlarında çeşitli dernek ve vakıflar tarafından yürütülen 23 projeye 1.931.617,36 Avro destek sağlanmıştır.

Görüldüğü üzere, Avrupa Komisyonu ya da Türkiye Delegasyonu tarafından yürütülen programlarda ana tema, demokrasi ve insan hakları iken, IPA-I Kurumsal Yapılanma ve Geçiş Dönemi Desteği bileşeni ve IPA-IV İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşeni altındaki hibe programlarında ise; sivil toplumun kapasitesinin inşası, kamu ve özel sektörle diyalog ve işbirliğinin geliştirilmesi, STK’lar eliyle dezavantajlı grupların istihdamının artırılması ve sosyal kalkınma hedeflenmiştir.

Bu programlar, ortak değerler temelinde STK’ların kurumsal kapasitesinin artırılması ve işbirliği olanaklarının geliştirilmesini amaçlamış olsa da, uygulamada ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır. Sonraki bölümde bu sorunların gölgesinde programların uygulanması ve sonuçlarına ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

2007-2013 DÖNEMİNDE AB TARAFINDAN TÜRKİYE'DEKİ STK'LARA SAĞLANAN DESTEKLERİN DEĞERLENDİRMESİ

5.1. STK'LARA YÖNELİK MALİ DESTEK PROGRAMLARININ GENEL HEDEFLERİ

Mali desteklere ilişkin genel bir değerlendirme yapabilmek için, önceki bölümde ifade edilen bütün kurumsal yapılanma ve programların temelinde yatan ve Türkiye'deki STK'lara sağlanacak desteğin içeriğini şekillendiren temel ilkeleri anlamak gerekir. “Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi” de dahil mevcut strateji ve programlama belgelerinin temelindeki “Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişmesine Yönelik Avrupa Komisyonu Desteği İçin Yol Gösterici İlkeler 2011-2015”³⁰³ belgesini incelemek bu açıdan faydalı olacaktır.

Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan bu belge, müzakere sürecinin kurumlar arasındaki teknik görüşmelerin ötesine geçerek, vatandaşların aktif katılımını da içerecek dinamik bir toplumsal sürece dönüşmesi gerektiğini; bunun da aktif bir sivil toplumla sağlanabileceğini ifade ederek başlar.

AB’nin, yukarıdaki bölümlerde ele alınan, 2007 genişleme stratejisinde geliştirdiği ve Komisyon bildiriyle ana hatları çizilen sivil toplumla diyalogunu desteklemek için “Yol Gösterici İlkeler” metninde, Türkiye özelinde Sivil Toplum Aracı ve Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı kapsamında mali destekler verileceği ifade edilmektedir.

Metinde öncelikle Türkiye’deki genel durum istatistiklerle ortaya konmuştur. Buna göre;

Türkiye’de, [2008 yılı itibarıyla] üyelerinin yalnızca yüzde 16’sı kadınlardan oluşan, toplam 7 milyondan fazla üyeli 80.000’i aşkın dernek vardır. En çok üyesi olan örgütlenmeler siyasi partiler, meslek odaları ve spor kulüpleridir; din temelli örgütlenmeler de yaygındır. Ayrıca 4.000’den fazla vakıf vardır; bunlar çoğunlukla [kendilerine gelir sağlayan gayrimenkul vb. bir] varlığa

³⁰³ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, **Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişmesine Yönelik Avrupa Komisyonu Desteği İçin Yol Gösterici İlkeler 2011-2015**, (Yol Gösterici İlkeler) http://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/CSD/Yol_Gosterici_ilkeler_TR_FINAL.pdf, (03.10.2012).

dayalıdır veya fon yaratarak, ağırlıklı olarak hayırseverlik faaliyetleri yürütmektedirler. Sadece birkaç kuruluş kendileri hibe vermektedir. ...STÖ'lere yapılan bireysel ve kurumsal yardım miktarı yıllık toplam olarak 1,5 milyar Euro'yu bulmaktadır. Aynı araştırmaya göre, yardım yapmanın temelinde daha çok dini yükümlülükler (1/3), gelenekler (1/4) veya topluma hizmetin (1/9) olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, bağış yapanların üçte biri, yaptıkları yardımın küçük miktarlarda olması veya planlı olarak gerçekleşmemesi nedeniyle yardımlarını doğrudan bireylere vermektedirler. Yardım yapanların sadece 1/8'i kuruluşlara bağış yapmaktadır. ...Faydalanan kişilere doğrudan bağış yapma, yani aracı kurumların aracılığı olmadan, toplam bağışların %35'ine karşılık gelmektedir. Seküler ve resmi kurumlara yapılan bağışlar, bağışların %23'üne, din temelli kuruluşlara yapılan bağışlar, bağışların %14'üne ve diğer dini bağışlar, bağışların %22'sine tekabül etmektedir. ...Türkiye'de sadece her on kişiden biri bir STÖ'ye üyedir, her 14 kişiden biri gönüllü işlerde çalışmaktadır ve her 13 kişiden biri bir STÖ'ye bağış yapmaktadır. Beş STÖ'den birinin maaşlı bir çalışanı vardır ve maaşlı çalışanı olan STÖ'lerin altısından beşi çalışanlarının kapasitesinin yeterli olmadığını düşünmektedir. Her üç STÖ'den biri son üç aylık dönemde Türkiye'deki başka bir örgütle herhangi bir işbirliğine girmediklerini belirtmektedir. STÖ'ler arasında ağlar oluşturulduğunda bile sıklıkla rastlanan sorunun sürdürülebilirlik olduğu gözlemlenmektedir.³⁰⁴

STK'ların yaşadığı temel sorunların başında, metne göre, kuruluş aşamasında yaşanan bürokratik engeller ve mevzuata uymama halinde uygulanan yüklü maddi cezalar ve diğer yaptırımlar sayılmaktadır. Bu durum özellikle yurtdışından mali destek alan STK'lara orantısız şekilde sıkılaştırılan denetimlerde kendini göstermektedir. Bunun yanı sıra, bağış toplama ve vergi muafiyeti için yasal çerçevenin; özellikle bağış yapan gerçek kişilerin bağışlarını vergilerinden düşmeleri imkânı ve kamu yararına çalışan dernek statüsü kazanmaya ilişkin prosedürlerin iyileştirilmesi gerekmektedir. Genel olarak, derneklere ilişkin yasal çerçeve Avrupa standartlarıyla uyumlu olmakla birlikte, mevzuatın uygulanması konusunda ilerlemeye ihtiyaç duyulmaktadır.

Uyum için gerçekleştirilen reformlar ve diğer yasama süreçlerine ilişkin paydaşlarla sürekli iletişim içinde olunması ve bu süreçlere aktif vatandaşların katılımının sağlanması metinde en çok vurgulanan hususların başında gelmektedir. Ancak, mali yetersizlikler nedeniyle STK'lar tüm kaynaklarını fon oluşturma faaliyetleri için harcamaktadırlar. Metinde, bu nedenle, aktif ve örgütlü vatandaşlığı teşvik eden kuruluşlara daha fazla hibe verilmesi gerekli görülmektedir.

³⁰⁴ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Yol Gösterici İlkeler.

Avrupa Komisyonu, aktif ve örgütlü vatandaşlığı, kurumsal bir yapı altında olmasa bile birden fazla kişinin ortak bir hedef için çalışması olarak tanımlamakta, bu bakımdan sivil toplumu çok geniş bir yelpaze olarak almaktadır. Aktif vatandaşlığın neden desteklenmesi gerektiği hususu metinde şu şekilde açıklanmaktadır:

*Avrupa Komisyonu, toplumun farklı kesimlerden aktif bireylerin, ortak seçimlerin yapılma süreçlerine dahil olmalarının, Türkiye'deki siyasi gündem ve tartışmaları daha da zenginleştirebileceğine inanmaktadır. Toplumsal seçimler konusundaki diyalog sonuçta toplumsal birliktelik ve güveni güçlendirecektir ve bu nedenle, hem Türk toplumunun menfaatinde, hem de Türkiye'nin katılım sürecinin başarısı için önemlidir. Avrupa Komisyonu, siyasi partilerin faaliyetlerine herhangi bir destek vermemekle birlikte, Türkiye'de daha açık, katılımcı ve dinamik bir demokrasiye katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Komisyon, işbu belge doğrultusunda, bu hedefi gerçekleştirmek amacıyla aktif bireyliği daha kolaylaştırıcı ve teşvik edici yasal ve mali bir ortamın oluşturulmasını ve örgütlü bireylerin kapasitelerinin güçlendirilmesini destekleyecektir.*³⁰⁵

Komisyon'un bu doğrultuda belirlediği stratejik öncelikler şunlardır:

Hedef 1: Aktif bireylik için ortamın iyileştirilmesi

a) İfade, barışçı toplantı ve örgütlenme özgürlüklerinden etkili ve tam olarak yararlanılması

Olası Avrupa Komisyonu Faaliyetleri:

- Yasal çerçeve ve ilgili idari uygulamalarda daha fazla ilerleme sağlanması konusunda Türkiye'deki resmi makamları ikili toplantılarda ve İlerleme Raporlarında teşvik etmek,
- Türk toplumunda aktif birey kavramının güçlendirilmesini desteklemek,
- Devlet makamlarını ve örgütlü bireyleri, ifade, barışçı toplantı ve örgütlenme özgürlükleri ile genel olarak sivil toplumun rolü konularındaki teknik bilgilerini güçlendirmek için desteklemek,
- Örgütlü bireyleri yasal çerçevedeki iyileştirmeler konusundaki savunuculuk çalışmaları için desteklemek,
- Örgütlü bireylerin, yasal konulardaki bilgilerini geliştirmelerini desteklemek.

Olası İlerleme Göstergeleri:

- İfade ve toplantı özgürlüğü konularında etkili gelişmeler
- İlgili mevzuatın uygulanmasıyla ilgili olarak STK'lardan olumlu geri bildirimler
- Dernek ve vakıfların sayısı ile gönüllü çalışmalarda ve fahri görevlerde yer alan bireylerin sayısında artış
- Kapatılan veya ceza verilen dernek ve vakıfların sayısında azalma

³⁰⁵ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Yol Gösterici İlkeler.

- STK'lara yönelik olarak mahkemeye yansıyan kapatma davalarının sayısında azalma

b) STK'lar için mali düzenlemeler, kamu ve özel finansman mekanizmaları

Olası Avrupa Komisyonu Faaliyetleri:

- Devlet makamlarını dernekler ve vakıflar için mali düzenlemeler, devletin mali destek mekanizmaları konusundaki seçenekler ve iyi uygulamalar konusundaki teknik bilgilerini güçlendirmeleri için desteklemek. (örneğin, STK'lar için daha adil ve şeffaf mali desteğin tasarlanması (vergi muafiyeti, hibeler, eşleştirme hibeleri vb.),
- Türkiye merkezli kurumsal ya da münferit hayırseverlik faaliyetlerini STK'lar yönünde teşvik etmek,
- Donör koordinasyonunda sırayla fonlama (sequencing), ortak eylem, tamamlayıcılık ve Türkiye'deki özel donör sayısında artışı teşvik edecek şekilde kolaylaştırıcı rol oynamak,
- STK'ların bağımsızlığını ve sürdürülebilirliğini, yaratıcı finansman mekanizmalarıyla güçlendirmeye yardımcı olmak.

Olası İlerleme Göstergeleri:

- STK'lar için daha yaygın, şeffaf ve adil mali destek sağlanmasını destekleyici mevzuat uygulamaları
- Örgütlü bireyleri destekleyen, Türkiye merkezli kamu ve özel donörlerin sayısında ve toplam hibe hacminde artış
- Seçilmiş derneklerin gelirlerinin, tek bir donörden gelen kısmının, toplam gelirlerine olan oranında düşüş
- Donörler arasında ortak eylem ve sırayla fonlama (sequencing) uygulamalarında artış

c) Yerel, bölgesel ve ulusal düzeylerdeki politika süreçlerinde ve Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) kapsamındaki programlamada etkin sivil katılımı teşvik eden idari uygulamalar

Olası Avrupa Komisyonu Faaliyetleri:

- IPA uygulamasına katılan kurumlar da dahil olmak üzere sivil katılım konusunda iyi uygulamalara yönelik, kamu kurumlarının ve örgütlü bireylerin teknik bilgilerini güçlendirmelerini desteklemek,
- Türkiye'yi sivil katılım için diyalog mekanizmalarını içeren kapsamlı bir çerçeve oluşturulması konusunda teşvik etmek,
- İlgili kamu mercilerini hak temelli STK'lara danışılması da dâhil, etkili sivil istişarelerin gerçekleştirilmesi için desteklemek,
- Sivil katılımı geliştirme konusunda örgütlü bireylerin güven oluşturma ve savunuculuk girişimlerini desteklemek,
- Avrupa Komisyonu'nun sivil katılım konusundaki politikaları ve IPA programlama süreçleri ile ilgili olarak, örgütlü bireylere yönelik bilgilendirme faaliyetlerini desteklemek,
- Genel IPA programlama süreci ve IPA kapsamında desteklenen münferit projelerde, sivil katılımın genişletilmesi ve derinleştirilmesi konusunda Türkiye'yi teşvik etmek,
- Türkiye'yi örgütlü bireyler ve ilgili kamu kurumlarından temsilcilerin de katılımıyla, IPA programlamasına eşlik edecek daimi bir çalışma grubunun oluşturulması konusunda teşvik etmek.

Olası İlerleme Göstergeleri:

- Kapsamlı bir sivil katılım çerçevesinin oluşturulması
- Yerel, bölgesel ve ulusal sivil katılım mekanizmalarının sayısında artış
- Yerel, bölgesel ve ulusal sivil katılım mekanizmalarının performansında gelişme
- IPA programlama döngüsünün tasarlama, uygulama, izleme ve değerlendirme aşamalarında, sivil katılımın gerçekleştiği projelerin sayısında artış
- IPA programlama döngüsünde, sivil katılımın niteliğinde iyileşme
- Örgütlü bireylerin müktesebatla ilgili konulardaki tartışma platformlarına katılımında artış

Hedef 2: Örgütlü aktif bireylerin kapasitelerinin güçlendirilmesi

a) Örgütlü bireylerin, bireylerden ve karar mercilerinden daha etkin bir biçimde destek almaları

Olası Avrupa Komisyonu Faaliyetleri:

- Örgütlü bireylerin insan hakları, demokrasi ve topluluk müktesebatı alanlarında bilgi edinmelerine yardımcı olan yapıları desteklemek,
- Örgütlü bireylerin, çoğulcu bir toplumda STK'ların üstlendiği role yönelik duydukları güveni arttırmak, ayrıca araştırma, izleme, raporlama ve iletişim dahil olmak üzere, etkili savunuculuk becerileri kazanmalarını desteklemek,
- Avrupa Komisyonu fonlarının dağıtımını, kuruluşların, daha geniş üye tabanı, finansman çeşitliliği, stratejik gelişme planı vb. gibi, sahip oldukları büyüklük ve hedeflere tekabül eden sürdürülebilirlik göstergeleriyle ilişkilendirerek, STK'ların gelişimini teşvik etmek.
- Fon yaratma konusunda örgütlü bireylerin bilgi ve becerilerinin artırılmasını desteklemek; örgütlü demokrasi alanındaki iyileşmeleri desteklemek,
- İletişim becerilerini güçlendirmek ve kurumsal danışmanlık (coaching) hizmeti sağlamak.

Olası İlerleme Göstergeleri:

- Örgütlü bireyler tarafından hazırlanan iletişim materyallerinin kalitesinin artırılması
- STK'larda ve sivil inisiyatiflerde gönüllü çalışan bireylerin sayısında artış
- Örgütlü bireyler tarafından düzenlenen kampanyaların sayısında artış
- Örgütlü bireylerin medyadaki görünürlüklerinin iyileşmesi
- Derneklerin üye sayısında artış
- Seçilmiş derneklerin üyelerinden elde ettikleri gelirlerinde artış
- Sivil topluma yönelik olarak kamuoyu algısının iyileşmesi
- Kamu otoritelerince dikkate alınan STK raporlarının sayısında artış

b) Örgütlü bireylerin daha etkili şekilde ağ oluşturmaları, bilgi paylaşımı ve işbirliği yapmaları

Olası Avrupa Komisyonu Faaliyetleri:

- Aşağıdaki amaçlarla yapılacak çalışmalar için, örgütlü bireylere kapsamlı mali destek verecek bir sivil toplum ağ oluşturma aracının geliştirilmesinin teşviki: (i) STK'ların birbirlerini desteklemesini ve iyi uygulamaların paylaşımını sağlayan, Türkiye'deki ağ oluşumlarına ve etkinliklere katılmak, (ii) Türkiye AB'de, kuruluşlar arası uzman değişimi ve stajyerlik programları düzenlemek, (iii) Bireysel ağların, girişim ve platformların oluşturulması,

genişletilmesi ve yaygınlaştırılması, (iv) Avrupa çatı örgütleri ve sivil toplum platformlarına katılmak,

- *Sivil girişim ve platformlarını hedefleyen desteğin sağlanması,*
- *AB çapında sivil toplum ağ oluşturma programlarının sıklığını ve kapsama alanını artırmak.*

Olası İlerleme Göstergeleri:

- *STK ağlarının sayısında artış*
- *Ortak kamuoyu kampanyalarının sayısında artış³⁰⁶*

Belirtilen bu stratejinin uygulanmasında tabii ki uygun ortamın varolmasını sağlayacak siyasi irade ve buna bağlı olarak gerçekleştirilecek yapısal reformlar büyük önem taşımaktadır. Ama en temelde aktif örgütlü bireyliğin bir kimlik olarak benimsenmesi ve buna uygun davranış kalıpları ve alışkanlıkların yerleşmesi gerekektir.

Komisyonun metninden anlaşıldığı üzere, bunun aracı olarak görülen sivil toplum, özellikle yurttaş algısındaki dönüşümü sağlayacak bir iletişim stratejisi üzerinden bireylere ulaşmalı ve onlara nasıl aktif olunacağına ilişkin bir model sunabilmelidir. Ancak önceki bölümde aktarılan programlardan da görüldüğü gibi, Komisyonun bu doğrultuda sağladığı desteklerin hedefleri ve sağlanan bütçeler, bu derinlikte bir dönüşümü tetikleyecek etkiyi sağlamakta yetersiz kalmaktadır.

Ancak bu noktada, ortaya kendi içinde çelişkili bir durum da çıkmaktadır. Bireylerin sivil toplumda örgütlü bir şekilde aktif olması için, yine sivil toplumun dönüştürücü olmasını beklemek, mevcut kapasite göz önüne alındığında gerçekçi değildir. Son derece sınırlı üye sayıları ve yetersiz öz kaynakları ile yereldeki STK'ların öncelikle kapasitesinin geliştirilmesi gerekmektedir. Ancak büyük bütçelerin kapasite geliştirme adına yerel STK'lara aktarılması da kendi içinde ticarileşmiş ama etkili olmaktan uzak bir STK yapısı ile karşı karşıya kalınması riskini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle, stratejinin uygulanması sırasında, küçük hibeler veya diğer bireysel finansman önlemlerinin miktarını STK'ların kapasitesine uygun olarak ayarlamak büyük önem taşımaktadır. Başlangıçta teşvike yetecek oranda bir destek sağlanması ve uzun vadede STK'ların bu tip mali desteklere ihtiyacının giderek azalması, stratejinin gerçek sürdürülebilirliğini sağlayacaktır.

Stratejinin başarısı için önemli olan bir diğer husus da kamu olsun, sivil olsun tüm paydaşlarla etkin bir iletişim kurulmasıdır. Bu iletişimin sağlıklı temellerde

³⁰⁶ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Yol Gösterici İlkeler.

yürütülebilmesi için Avrupa Komisyonu mali destekler için 5 ilke belirlemiştir. Bunlar; şeffaflık, katılımcılık, hesap verebilirlik, tutarlılık ve sürdürülebilirliktir.³⁰⁷ Geliştirilen strateji, uygulanan programlar ve elde edilen sonuçların bu ilkelere uygun olarak raporlanması ve paydaşlara aktarılması beklenmektedir. Bu sayede, bir yandan elde edilen sonuçların yeniden planlama sürecine girdi sağlaması, bir yandan da toplumsal anlamda pozitif bir ivmenin gözle görülür kılınmasıyla sivil topluma ilişkin bilişsel bir canlanma ortaya çıkacaktır.

Bu beklentiye rağmen, geçen sürede, örgütlü, aktif bireylik hedeflerinin ne ölçüde gerçekleştirildiği sorusu, hâlâ hem Komisyon hem de Türkiye tarafından, belirtilen ilkelere uygun şekilde raporlanabilmiş değildir. Komisyon'un, detayları yukarıda aktarılan **Yol Gösterici İlkeler** metninde ortaya konan hedefler, öngörülen faaliyetler ve beklenen etki, ulaşılan nokta itibarıyla değerlendirmeye tabi tutulduğunda karşımıza nasıl sonuçlar çıkmaktadır? Komisyon'un belirlediği bu stratejik hedeflere kalıcı bir şekilde ulaşılması için mali desteklerin tek başına yeterli olması elbette ki mümkün değildir. Verilen desteğin yanı sıra yapısal düzenlemelerin de uyumlu şekilde devam ediyor olması ve risk oluşturabilecek faktörlerin zaman zaman yeniden gözden geçirilerek gerekli önlemlerin alınıyor olması gerekir. Ancak, çizilen çerçeve itibarıyla mali destekler bu süreçte tamamlayıcı bir işlev görebilmiş midir?

5.2. STK'LARA YÖNELİK MALİ DESTEK PROGRAMLARINA İLİŞKİN İSTATİSTİKLER

Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan ve detayları yukarıda aktarılan **Türkiye'de Sivil Toplumun Gelişmesine Yönelik Avrupa Komisyonu Desteği İçin Yol Gösterici İlkeler 2011-2015** metnin başında, "*Türkiye'de, üyelerinin yalnızca yüzde 16'sı kadınlardan oluşan, toplam 7 milyondan fazla üyeli 80.000'i aşkın dernek vardır.*" ifadesinde yer alan istatistikler, "*Türkiye'de üye sayısının %20'si kadınlardan oluşan 11 milyondan fazla üyeli, 110.000'i aşkın dernek vardır*"

³⁰⁷ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Yol Gösterici İlkeler.

şeklinde güncellenebilir.³⁰⁸ Ancak burada, mükerrer ve zorunlu üyelikleri de göz ardı etmemek gerekir.

Sivil topluma, öncelikle nicelik, kısmen de nitelik bakımından, AB sürecinin bir ivme sağladığı açıktır. Nitekim 1980 sonrası 3'te 2'si kapatılarak sayıları 18.000'e düşen faal dernek sayısı, adaylık statüsünün de kazanılmasından sonra, 60.931 olmuştur.³⁰⁹ Mart 2017 itibariyle açıklanan rakamlara göre ise, Türkiye'de 110.139 dernek³¹⁰ ve 5.528 vakıf³¹¹ faaliyet göstermektedir.

1980'lerden günümüze, dernek sayılarındaki dramatik yükselişe rağmen, dernek sayıları toplam nüfusa oranlandığında ortaya çıkan dernek başına düşen kişi sayısı diğer ülkelerle kıyaslandığında, Türkiye'de sivil toplum kuruluşu sayısının nüfusa oranla ne kadar az olduğu görülmektedir.

Tablo 8: 2013 Yılı İtibariyle Toplam Nüfusa Oranla Dernek Başına Düşen Kişi Sayıları

Ülke	Dernek Başına Düşen Kişi Sayısı
ABD	198
Almanya	138
İngiltere	344
Kanada	203
Hırvatistan	95
Macaristan	143
Türkiye	784

Kaynak: TACSO, **Civil Society Needs Assessment Report**, 2014,

http://www.tacso.org/data/dokumenti/pdf/nar_tr2014april.pdf, (19.02.2016), ss. 41-42.

³⁰⁸ İçişler Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, <https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/dernek-uye-sayilarinin-turkiye-nufusu.aspx>, (03.04.2016)

³⁰⁹ TÜSEV, **Sivil Toplum İzleme Raporu 2012**, TÜSEV Yayınları, İstanbul, 2013, s. 16.

³¹⁰ İçişler Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, <https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/derneksayilari.aspx>, (03.04.2017).

³¹¹ Vakıflar Genel Müdürlüğü, <http://www.vgm.gov.tr/icerik.aspx?Id=192>, (03.04.2017).

Yukarıdaki tabloda dernek başına düşen kişi sayısı Türkiye için güncellenecek olursa, 2016 Aralık nüfusu ile ulaşılan rakam 725 olabilmıştır.³¹² Rakamların da gösterdiği gibi, diğer gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’de sivil toplum, bugün hâlâ oldukça sınırlı kalmış durumdadır. Bu bakımdan, 2011-2015 dönemi için sivil toplum yapısını güçlendirerek *Türkiye’nin katılım sürecinin başarısı için... Türkiye’de daha açık, katılımcı ve dinamik bir demokrasiye katkıda bulunmak* amacıyla Komisyon tarafından ilan edilen “aktif bireylik için ortamın iyileştirilmesi” ve “örgütlü aktif bireylerin kapasitelerinin güçlendirilmesi”³¹³ hedeflerine ulaşamadığını ifade etmek çok da yanlış olmaz. Elbette mali destekler bu hedefleri tek başına sağlayamaz, ancak bu nokta da bile koyulan hedeflerle sağlanan destekler arasındaki tutarsızlığın görülmesi önemlidir.

Mali destek boyutunda, IPA kapsamında 2007-2013 yılları arasında, 7 yıl içinde, sivil toplumun da faydalanabileceği farklı içerik ve konularda toplam 25 hibe programı yürütülmüştür. EK.1.de yer alan tablodan görüleceği üzere, bu hibe programları çerçevesinde 1.028 adet projeye toplam 2.650.874.760,87 Avro bütçe tahsis edilmiştir.

Bununla birlikte, katılım sürecinde sivil toplum kavramının hükümet dışı her tür yapı için kullanılıyor olması nedeniyle, dernek ve vakıflar dışında; odalar, sendikalar, kooperatifler, KOBİ’ler, üniversiteler gibi pek çok grubu da kapsamaktadır. EK.2.de yer alan tablodaki dağılımdan görüleceği gibi, 2002 yılından Kasım 2014’e kadar kuruluşlara verilen tüm hibe desteklerine bakıldığında, 12 yılda vakıf ve derneklerin 972 projesine 89.230.433 Avro fon verilmiştir. Her ne kadar sayıca en fazla proje yürüten grup olsalar da (tüm projelerin %27.5’i) vakıf ve derneklere verilen hibe desteğinin IPA kapsamında sağlanan mali destekler içindeki oranı %19.4’tür. Bu farkın temel nedeni, düşük bütçeli ve dar kapsamlı projelerin desteklendiği mikro hibe programlarıdır.³¹⁴ Ancak, 2012 yılında uygulanan mikro hibe programı kapsamında tahsis edilen 750.000 Avro bütçenin sadece 270.000

³¹² Türkiye nüfusu 31 Aralık 2016 tarihi itibarıyla 79 milyon 814 bin 871’dir. Türkiye İstatistik Kurumu, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, (10.04.2017).

³¹³ Avrupa Komisyonu, Yol Gösterici İlkeler.

³¹⁴ Hale Akay, **AB ile 10 Yıl: Mali Yardımlar, Sivil Toplum ve Katılım**, Türkiye Avrupa Vakfı, İstanbul, 2016, s. 49.

Avrosu kullanılabildiği. ³¹⁵ Sonuç olarak denebilir ki; AB tarafından STK'ların da faydalanması için tahsis edilen hibelerin büyük bir bölümü, kamu kurumları, meslek örgütleri, üniversiteler ve belediyelerce kullanılmaktadır.

Oysa yukarıda detayları aktarıldığı üzere, AB tarafından 2007 yılı genişleme stratejisi kapsamında geliştirilen ve Komisyon bildirisi olarak yayımlanan **Yol Gösterici İlkeler** metninde, “örgütlü aktif bireyler” bir hedef olarak belirlenmiş ve Türkiye özelinde Sivil Toplum Aracı ve Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupa Aracı kapsamında AB tarafından bu hedefe yönelik destek sağlanacağı açıkça ifade edilmiştir. Buna rağmen, belirlenen bu stratejik öncelikler doğrultusunda, örneğin 2008 yılında uygulamaya konan “Sivil Düşün” programı ile özellikle yerel ve küçük ölçekli sivil toplum kuruluşları, platformlar ve ağlar ile kent konseyleri ve sendikalar tarafından sunulan hak temelli 137 projeye sağlanan hibe desteği ise ancak 470.000 Avro olabildiği.

Sivil Toplum Diyalogu programları kapsamında da doğrudan STK'ları hedef alan ve hedefleri kimlik ve değerler bağlamında belirlenmiş sadece iki program söz konusu olabildiği: Bunlardan ilki olan Sivil Toplum Diyalogu II Kültür & Sanat bileşeninde STK'ların 19 projesi yaklaşık 2.2 milyon Avro desteklenirken, Sivil Toplum Diyalogu III “Siyasi Kriterler Alanında Sivil Toplum Diyalogunun Güçlendirilmesi” bileşeni altında insan hakları; ayrımcılıkla mücadele ve demokrasi ile hukukun üstünlüğü başlıklarında geliştirilen 39 ortaklık projesi için yaklaşık 4.9 milyon Avro hibe sözleşmeye bağlanmıştır. ³¹⁶

Bu programlar dışında 2007-2013 dönemi boyunca STK'ların kimlik ve değerlerle ilişkilendirilebilecek projelerine destek sağlayan küçük çaplı 7 programdan ³¹⁷ sadece kadın haklarına yönelik olanların bütçesi 2 milyon Avro civarında olabildiği, pek çoğu 1 milyon Avro'nun altında kalmıştır. Karşılaştırma yapılabilmesi açısından, Türkiye'de AB destekleri kapsamında olmayıp sadece ulusal

³¹⁵ TÜSEV, **Sivil Toplum İzleme Raporu 2013-2014**, TÜSEV Yayınları, İstanbul, 2015, (İzleme 2013-2014), s. 81.

³¹⁶ Sivil Toplum Diyalogu Programı.

³¹⁷ Bu programlar şunlardır: Türkiye'de Sivil Toplumun Güçlendirilmesi: Sivil Topluma Bütüncül Yaklaşım ve Katılımcı Yerel Projeler, Türkiye'de Sivil Toplumun Desteklenmesi: Katılımcı Demokrasi için Yerel Hareket, Türkiye'nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki Kadınların ve Kadın STK'larının Güçlendirilmesi, Yerel Düzeyde Sivil Katılımın Güçlendirilmesi, Sivil Toplum Örgütleri Arasında Diyalogun Geliştirilmesi I ve II, Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi, Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Yerel ve Ulusal STK'ların Kapasitesinin Güçlendirilmesi Hibe Programı

kaynaklardan finanse edilen ve yalnızca İzmir ilinin sosyal kalkınmasına yönelik olarak 2008 yılında ilan edilen tek bir mali destek programının bütçesi ise 11.776.000 TL olmuştur.³¹⁸

Peki, konan büyük hedeflere rağmen sağlanan bu kısıtlı bütçeler bir yana, özellikle örgütlü aktif bireylerin kapasitelerinin güçlendirilmesi hedefi bağlamında ele alındığında, sayıları sınırlı da olsa AB desteklerinden faydalanan STK'ların kapasiteleri hangi seviyeye ulaşabilmiştir?

5.3. MALİ DESTEK PROGRAMLARINDAN YARARLANAN STK'LARIN KURUMSAL YAPISI VE TEMEL İHTİYAÇLAR

Yapısal olarak Türkiye'deki STK'lar için genel itibariyle, istikrarlı bir mali yapı, nitelikli insan kaynağı ve fiziksel imkânların iyileştirilmesi gibi kurumsal kapasitenin geliştirilmesine yönelik ihtiyaçlar bulunmaktadır.

Kurumsal kapasitenin geliştirilememesinin en önemli alt başlığı sürdürülebilir finansal kaynaklara sahip olamamaktır. Fon oluşturma becerisinin gelişmemiş olması, sponsor veya bağışçı olabilecek özel sektör kuruluşlarına yönelik doğru bir iletişim stratejisi uygulanamaması ve üye sayısındaki, dolayısıyla da aidatlardaki kısıtlar mali istikrarsızlığın en önemli nedenleridirler. Örneğin, Batı Avrupa ve ABD açısından bağışlar STK'ların önemli bir gelir kaynağı iken, Türkiye, 2014 yılı Dünya Bağışçılık Endeksinde 135 ülke içinde 112. sırada yer alabilmiştir.³¹⁹

Sınırlı bir süre için nakit girişi sağlamakla birlikte proje destekleri de kalıcı bir gelir kaynağı olamamakta ve mali kapasitenin gelişmesine katkı sağlayamamaktadır. Nitekim "2013 yılında yurt dışından alınan yardımlar derneklerin toplam gelirlerinin %1,7'si, vakıfların toplam gelirlerinin ise %0,8'i" kadar olabilmiştir.³²⁰ Bu bakımdan, mali istikrarı sağlamaya yönelik fon geliştirme ve yönetme becerisine özel olarak odaklanan mali destek programları ve mali işbirliğini teşvik edecek yasal çerçeve ve diyalog imkânlarına ihtiyaç duyulmaktadır.

³¹⁸ Bkz. İzmir Kalkınma Ajansı, <http://www.izka.org.tr/destekler/onceki-donem-mali-destek-programlari/>, (12.02.2016).

³¹⁹ Charities Aid Foundation, **World Giving Index 2014: A Global View of Giving Trends**, https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2014_report_1555awebfinal.pdf, s. 39, (03.06.2016).

³²⁰ TÜSEV, İzleme 2013-2014, s.72.

Mali destek programlarının başvuru ve uygulama süreçlerindeki prosedürlerin yoğunluğu ve zorluğu, kimi programlarda yabancı dilde başvuru ve raporlama zorunluluğu, STK'ların mali desteklerden faydalanmasının önündeki engellerdir. Bu engeller ancak kapasitesi yüksek, nitelikli insan kaynağına sahip, kurumsallaşmış STK'larca aşılabilmektedir. Bütçe yönetimi ve süreçleri görece daha kolay olan mikro hibelerin yüksek sayısı, daha düşük kapasiteli, yerel derneklerin bu hibelere daha kolay ulaşabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte mikro hibelere az da olsa, oldukça bilinen ve kapasitesi yüksek STK'ların da başvurduğu görülmektedir. Örneğin, 27 şube ve 4 temsilcilik ile Türkiye'de yaklaşık 700'e yakın üyesi bulunan Genç Liderler ve Girişimciler Derneği (Junior Chamber International – JCI)³²¹ mikro hibe yararlanıcılarından biridir.³²²

Her ne kadar yapısal bir çözüm olmasa da, sivil toplumun yereldeki nüveleri olan küçük ölçekli STK'ların belirli bir süre için bile olsa varlıklarını sürdürebilmelerini sağlamaları açısından, mikro hibelere küçük çaplı idari giderlerini karşılamaları, büyük önem taşımaktadır. Ancak, daha önce uygulanan mikro hibe programları kapsamında tahsis edilen bütçenin de sadece üçte birinin kullanılabilirdiği³²³ göz önüne alınırsa, görece kullanım kolaylığına rağmen Türkiye'deki STK'ların mikro hibelere de yeteri kadar yararlanamadığı ortaya çıkmaktadır.

İstikrarlı finansal kaynak ihtiyacının karşılanmasına yönelik istisnai bir örnek; Bolu'daki Bolu Bağışçılar Vakfı (BBV) olmuştur. Vakıf, çeşitli hayırseverlerden, yerel kurumlardan, yerli ve yabancı fon kaynaklarından bir havuzda topladığı parayı, yerel proje çağrıları ile Bolu'da yerel sorunlara ve ihtiyaçlara cevap verebilecek olan proje sahibi kurumlara ve kişilere hibe olarak vermektedir. Bu modelin oturtulmasına, Türkiye'de STK'lar için daha destekleyici bir yasal ve mali ortam tesis edilmesini amaçlayan Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı destek olmuştur.³²⁴

Mali destek sağlanan STK'ların bir diğer temel sorunu da nitelikli insan kaynağı sıkıntısıdır. Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, Türkiye'deki STK'ların

³²¹ Genç Liderler ve Girişimciler Derneği, <http://www.jciturkiye.org>, (06.06.2016).

³²² Akay., s. 226.

³²³ TÜSEV, İzleme 2013-2014, s. 81.

³²⁴ H. Selen Akçalı Uzunhasan, "Türkiye, Avrupa Birliği ve Sivil Toplum: Tamamlanmamış Bir Devrim", <https://www.opendemocracy.net/openglobalrights/h-selen-ak%C3%A7al%C4%B1-uzunhasan/t%C3%BCrkiye-avrupa-birli%C4%9Fi-ve-sivil-topluntamamlanmam%C4%B1%C5%9F-bir-d>, (02.06.2016).

yaklaşık yarısı (%43,5) 25 kişinin altında üyeye sahiptir, STK'ların üçte ikilik kısmının ise üye sayısı 50 kişinin altındadır.³²⁵

Mali ve kurumsal kapasite için üye ve gönüllü sayısını artırma zorunluluğunun yanı sıra, alanda uzman profesyonel insan kaynağının sağlanması da özellikle etkili ve sürdürülebilir projelerin hayata geçirilebilmesi için zorunludur. Bu bakımdan profesyonel STK çalışanı yetiştirebilmek ve istihdamlarında sürekliliği sağlamak büyük bir önem taşımaktadır.

Üye ve gönüllü desteği ile istikrarlı ve yeterli mali kaynak ve profesyonel insan kaynağı ihtiyacının karşılanamıyor olması, yapısal yetersizliklere yol açarken sivil toplumun etkisizliğinin bir diğer boyutu da antidemokratik yönetim anlayışıdır. Ulaştığı kitle sınırlı olsa da, özellikle yerel STK başkan ve yönetim kurulu üyelerinin kapalı bir sistem içinde mevcut konumlarını koruma eğilimi, etkin ve dinamik bir sivil toplum önündeki en büyük engellerdendir. Bu bakımdan, yönetim anlayışında da hesap verebilirlik, şeffaflık gibi değerlerle katılımcı ve demokratik bir karar alma sürecinin benimsenmesi, çözülmesi gereken en temel sorunlardır. Demokratik ve şeffaf bir yönetim anlayışının yerleşmesi yönündeki bu ihtiyaç AB destekleri açısından en çok odaklanılması gereken alanı oluşturmaktadır. Hesap verebilir bir kurumsal yapının yerleşmesi ve karar alma süreçlerinde katılımcı ve demokratik bir yöntemin benimsenmesi için eğitim ve tecrübe paylaşımına yönelik desteklerin artırılması gerekmektedir.

STK'ların yapısal sorunlarının yanı sıra, işlevlerine dair algı ve becerinin geliştirilmesi bir diğer ihtiyaç alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Öncelikle stratejik bir planlama dahilinde belirleyecekleri hedeflere yönelik kampanya düzenleyebilme ve yürütebilme becerisi, kazanmaları gereken en önemli işlevlerden biridir. Özellikle kamusal hizmetler ve uygulanan politikalara ilişkin stratejik bir tutum belirlenerek bu doğrultuda kamuoyu oluşturmak ve lobicilik faaliyetleri yürütebilmek konusunda Türkiye'deki STK'lar oldukça yetersiz kalmaktadırlar. İstikrarlı mali kaynaklar, profesyonel insan kaynakları, yeterli fiziksel koşullar, üye ve gönüllü artırma, şeffaf ve demokratik bir yönetim anlayışının üzerine, gerçek bir sivil toplum işlevine sahip olabilmek için STK'larımızın iletişim, halkla ilişkiler, kampanya yürütme ve lobicilik alanında da yetkinlik kazanmaları gerekmektedir. Bu bakımdan, diğer

³²⁵ Yaşama Dair Vakfı, Algı ve Yaklaşımlar, s. 3.

ihtiyaçlar bir yana, mali destek verilmesi gereken en önemli konu söz konusu bu becerilerin geliştirilmesi olmalıdır.

5.4. STK'LARA YÖNELİK MALİ DESTEK PROGRAMLARININ EKSİKLİKLERİ VE UYGULAMADA YAŞANAN SORUNLAR

Türkiye'nin AB'ye adaylık sürecinde sağlanan mali destekler, yapısal bir takım reformlar ve mkteseбата uyumu sağlamayı amaçlamanın yanında, Türkiye ve ye ülkelerdeki kamuoyunu bu yeni genişlemeye hazırlamayı da hedeflemektedir. Kopenhag kriterleri bağlamında demokrasi, insan hakları ve hukukun stnlėė gibi kavramlara işlerlik kazandırabilmek ve Birlik değerleri zemininde ortak bir AB kimliği inşa edebilmek AB'nin aday ülkelerle olan gündeminin ilk sıralarındadır. Bu doğrultuda, Katılım ncesi Yardım Aracı (IPA) gibi araçlar ve diğer destek programları ile sivil toplumu güçlendirmek ve bu sayede ortak değerleri topluma aktaracak kapasitede bir aracıya sahip olabilmek, AB'nin geleceği açısından büyük önem taşımaktadır.

Avrupa Birliği, Türkiye özelinde oluşturulan çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesi, İlerleme Raporları, lke Strateji Belgesi vb. pek çok stratejik dokümanla sivil topluma vereceği mali desteklerin genel çerçevesini de çizer. Bu ereve içinde IPA kapsamında farklı bileşenler bağlamında geliştirilen hibe programları, Birlik tarafından ilan edilen genel nitelikli programlar ve doğrudan Avrupa Komisyonu ve Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu tarafından yürütülen programlar ile STK'lara mali destek olanağı sunulmaktadır.

Doğrudan Türkiye zelinde, IPA-I Kurumsal Yapılanma ve Geçiş Dönemi Desteği bileşenini altındaki hibe programlarının ana hedefi; sivil toplumun kapasitesinin inşası, kamu ve özel sektörle diyalog ve işbirliğinin geliştirilmesi ve AB değerleri, özellikle insan hakları ve demokrasi bağlamında ortak hareket kabiliyetinin artırılması olmuştur.

IPA'nın diğer bir bileşenini olan IPA-IV İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşenini ise istihdamın artırılması ve sosyal kalkınma ağırlıklı programları kapsamaktadır. Sivil topluma yönelik doğrudan bir hedef belirlenmemiş olmakla birlikte bu programlarda da hedeflerin gerçekleştirilmesinde STK'lar önemli bir

paydaş kabul edilmiş, dolayısıyla verilen desteklerle yine STK'ların proje geliştirme ve uygulama becerilerine ve kurumsal gelişmelerine dolaylı bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır.

Doğrudan Avrupa Komisyonu ya da Türkiye Delegasyonu tarafından yürütülen programlarda ise ana tema, demokrasi ve insan haklarıdır. Bu programlarda STK'ların kurumsal kapasitesinin geliştirilmesi ve işbirliği olanakları ortak değerler temelinde yapılandırılmaya çalışılmakta, asıl vurgu STK'lar aracılığıyla bu değerlere yönelik farkındalık ve bilincin artırılmasında olmaktadır.

Programlarda ilan edilen bu önemli hedeflere rağmen, genel itibarıyla elde edilen sonuç yukarıdaki verilerin de gösterdiği gibi AB standartlarının oldukça gerisindedir. Türkiye'deki sivil topluma ilişkin yapısal sorunlar bir tarafa, programların uygulanmasındaki çeşitli handikaplar da, beklenen etkinin sağlanmasını engeller niteliktedir.

AB'nin uyguladığı mali destek programlarına ilişkin temel sorunların başında, doğrudan sivil toplum kuruluşlarına odaklanmak yerine, hedef kitleyi mümkün olduğunca geniş tutmak eğilimi gelmektedir. Örneğin, IPA-I Kurumsal Yapılanma ve Geçiş Dönemi Desteği bileşeni altında, Sivil Toplum Diyalogu hibe programları için uygun başvuru sahibi niteliğindeki kurumlar, çok geniş bir çerçevede tanımlanmış ve STK olarak görülmesi pek mümkün olmayan kooperatifler, birlikler vb. oluşumlar da desteklenmiştir. Bu durum, toplumsal olarak farklı bir misyon beklenen asıl sivil toplum kuruluşlarına odaklanılmasını engellemektedir.

Uygulamaya ilişkin bir diğer sıkıntı da AB ülkelerindeki muadil kurumlarla ortaklığın zorunlu olmadığı programlar için bile genelde yabancı dilde başvuru alınmasıdır. Bu durum kurumsal kimi çatı STK'lar ve odalar gibi belirli yapıların programlarda öne çıkması ya da nitelikli eleman ve kurumsallaşma sorunu yaşayan küçük ölçekli STK'ların da danışmanlık firmalarına başvuru hazırlatması sonucunu doğurmaktadır. Aracılara hazırlatılan başvurular nedeniyle, içeriğinden çoğu zaman STK'nın fazla haberdar olmadığı, gerçek bir ihtiyaç analizine dayanmayan, sadece gelir kapısı niteliğinde olup STK'nın kapasite gelişimine katkı sağlamayan projeler ortaya çıkmaktadır.

Mali destek programları kapsamında desteklenen projeler açısından ise en büyük sorun sürdürülebilirliktir. İnsan kaynağı ve finansman açısından kurumsal kapasitesi başlanan bir faaliyeti sürdürmeye yetmeyen STK'lar, AB tarafından sağlanan destek bittiği anda, projeye konu olan faaliyeti de bir daha gündeme almamak üzere bitirmektedirler.

AB tarafından desteklenen proje süresi ve bütçesi ile sınırlı olan çalışmaların etkisi de geçici olmakta, özellikle çarpan etkisine sahip olmaları, bir başka deyişle, ilişkili diğer alanlara da sirayet ederek farklı ilerlemeleri tetiklemeleri kesinlikle mümkün olamamaktadır.

STK'lar açısından sürdürülebilirlik konusundaki eksikliklerin başında işbirliği kuramamak gelmektedir. Bir hedefe yönelik faaliyetleri planlar ve uygularken benzer hedefleri paylaşan ve kurumsal anlamda daha yüksek kapasiteye sahip AB üyesi ülkelerdeki STK'larla ortaklıklar kurabilmek, onların deneyim ve imkânlarından faydalanmak ve bu çerçevede sürekli bir işbirliği inşa edebilmek önemli bir katkı sağlayacaktır. Ancak Türkiye'de bu boyutta bir işbirliğine gidilememektedir. Nitekim işbirliği kurulamamasının çarpıcı örneklerinden biri, Türkiye ve Avrupa Birliği Arasında Sivil Toplum Diyalogunun Desteklenmesi Programı olmuştur. 2007 yılında uygulanan program kapsamında 119 projenin sadece 32'si STK'lara ait olup tahsis edilen 19.292.846,00 Avro bütçenin sadece %16.1'i STK'lar tarafından kullanılabildiği.³²⁶

Kurumsal kapasitenin uluslararası işbirliği için yetersiz kalıyor olmasının yanı sıra, genel olarak Türkiye'deki çalışma kültüründe bir plan dahilinde bir arada hareket edebilmek de sık rastlanır bir davranış kalıbı oluşturmamaktadır. Somut bir ihtiyacı karşılamak için belirlenmiş bir hedefe yönelik, takvimi, bütçesi, görev dağılımı ve elde edilecek somut çıktıları önceden belli olan faaliyetler bütünü şeklinde tanımlanan "proje" için, tanımdan da anlaşılacağı gibi, detaylı bir ön çalışma gerekmektedir. Bu ön çalışmanın bir diğer deyişle, stratejik planlama becerisinin olmaması nedeniyle, hangi noktada nasıl bir iş bölümüyle sorumlulukların paylaşılacağına dair de gerçekçi bir resim ortaya çıkmamaktadır. İnsan kaynağı ve maliyetler anlamında gerçek bir işbirliğine gidilmeksizin uygulanmaya çalışılan projelerin sonrasında da sürdürülebilirliği sağlanamamaktadır.

³²⁶ Akay, s. 51.

Burada göz önüne alınması gereken risk, işin maddi boyutunun tek kaygı haline gelerek fon desteği almış olduğu bilinen faaliyetlerin, herhangi bir ihtiyaç analizine dayanmaksızın çok farklı STK'larca tekrarlanmasıdır. Bu durum, STK'ları, içeriğe dair bir geliştirme ve katkı sunmadan belirli şablonlar üzerinden tasarlanmış ve aslında tabana çok ulaşmayan faaliyetlerin kısır döngüsüne hapsetmektedir. Bu şablon proje üretimi öyle noktalara gelmiştir ki Ulusal Ajans gibi mali destek başvurularını değerlendiren yapılar, başvuruları değerlendirmeden önce intihal tespit ve raporlama yazılımları kullanarak kopya projeleri eleme yoluna gitmek zorunda kalmışlardır.³²⁷

Şablon projelerin göstergesi olabilecek bir diğer örnek de, başvuruları Mart-Haziran 2007 döneminde alınan Kadın Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Hibe Programı kapsamında desteklenen projelerdir. Bu program kapsamında desteklenen 28 projenin 13'ü meslek edindirme ve istihdama yönelik projeler³²⁸ olmakla beraber, uygulandıkları bölgelerde kadınlara proje kapsamında mesleki eğitim verilirken, kadınların ekonomik hayata katılımlarını engelleyen sosyo-ekonomik koşulların dönüştürülmesine ilişkin herhangi bir önleme yer verilmediği görülmektedir. Hatta kimi projelerde kursun rağbet görmemesi ihtimaline karşı belli sayıdaki katılımcının kurslara devam etmelerini sağlamak için kurs alanında ücretsiz çamaşır makinesi kullanımı vb. teşvik unsurları kullanılmaktadır.³²⁹

Görüldüğü gibi, mali destek programlarının ifade ettiği genel çerçeveye uymak dışında somut bir ihtiyaç analizine dayanmadan ve yüzeysel bir planlamayla hayata geçirilen projelerde, kalıcı etki ve sürdürülebilirliği olmayan, raporlara yazılabilecek göstermelik faaliyetlerin ötesine geçilememektedir.

Bu durumu körükleyen temel etmenlerden biri, faaliyetten faydalanması beklenen hedef kitleye ne ölçüde ulaşılabilirdiği, ulaşılanlarda da ne oranda bir etki bırakılabildiğinin Türkiye'de sistematik şekilde izlenmemesidir. Desteklenen projelere ilişkin değerlendirme raporlarında idari hususlar yer almakta, ancak projelerin uygulandığı alandaki etkisi analiz edilmemektedir.³³⁰ Uygulanan projelerin

³²⁷ Doğrudan Ulusal Ajans yetkililerinden alınan bilgidir. Teyit için Ulusal Ajans Bilişim Koordinatörlüğü, 0312 409 60 15.

³²⁸ Program kapsamındaki tüm projeleri içeren tablo için Bkz. Akay, ss. 180-184.

³²⁹ Türkiye İş Kurumu, **Kadın İstihdamının Desteklenmesi Operasyonu Hibe Programı Projeler Özeti**, http://www.ab.gov.tr/files/CSD/kadin_istihdami_compendium.pdf, s. 30, (02.06.2016).

³³⁰ Akay, s. 12.

gerçek etkisinin görülmesi, program sonunda yapılacak etki analizleri ile mümkün olmakla birlikte, Türkiye’de bu konuda bilimsel nitelikte bir değerlendirme yapabilecek uzmanlıkta bir birim de bulunmamaktadır. AB Bakanlığı bünyesinde kurulması beklenen ve desteklenen projelere ilişkin bilgi ve raporların paylaşılması ve ilgililik, verimlilik, etkililik, sürdürülebilirlik kriterleri bakımından sektör bazında raporlar oluşturulmasına imkân tanıyacak olan Sonuç Odaklı İzleme Bilgi Sistemi henüz hayata geçirilmemiştir.³³¹

Fon kaynaklarınca yapılması gereken bu kapsamlı değerlendirme ve sonucunda uygulanacak, örneğin kullanılan fonun iadesi gibi, ciddi yaptırımlar olmaksızın, STK’ların faaliyet gösterdikleri bölgenin ihtiyaç analizini yapmaları ve stratejik bir planlamayla doğru eylemleri hayata geçirmeleri yönünde bir gelişme de izlenememektedir.

İhtiyaç analizine dayalı doğru bir stratejik planlamaya ek olarak, kalıcı etki ve sürdürülebilirliği sağlayacak tamamlayıcı bir diğer unsur da, yerel sahiplenmedir. Her ne kadar kurumsal imkanlar yetersiz kalsa da, bir projenin nihai faydalanıcılara ve yerel paydaş kurumlara doğru bir iletişim stratejisi ile aktarılabilmesi, sonrasında farklı şekillerde desteklenmesinin de önünü açmaktadır. STK’ların bu noktada hedeflerini ve bu doğrultuda gerçekleştirdikleri faaliyetleri etkili araçlarla kamuoyuna duyurabilmesi gerekmektedir. Faaliyetin ölçeği sınırlı bile olsa, doğru bir tanıtım ile sağlayacağı farkındalık bu ölçeğin çok üzerine çıkabilmektedir.

Bu nedenle, sürdürülebilirliği sağlamanın en mümkün olduğu projeler, özellikle resmi makamların öncelikleri ile uyumlu ve yerel sahiplenmenin yüksek olduğu projelerdir. Bu projeler resmi ve yerel paydaşların desteğiyle daha uzun soluklu yürütülebilmektedir.

Nitekim AB mali destek programlarının sağladığı farkındalık sayesinde, günümüzde sivil toplum kuruluşlarının resmi makamlarla iletişime geçme ve onları faaliyetlerine ortak etme imkanlarının arttığı görülmektedir. Bununla birlikte,

[S]ivil toplum ile devlet kurumları arasındaki işbirliği nadiren uygun düzeyde gerçekleşmiştir ve sivil toplumun görüşlerinin dikkate alındığı projelerde bile, devlet kurumları projelerin uygulanışını kendi hakimiyetleri altına alma eğiliminde olmuşlardır. STK’ların temsilcileri bazen prosedürel sorunlar

³³¹ Avrupa Birliği Bakanlığı, **İzleme ve Değerlendirme**, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=126&l=1>, (03.06.2016).

*nedeniyle, genellikle de devlet kurumlarının sivil toplum ile işbirliği yapmaktaki isteksizliği nedeniyle faaliyetlere çoğunlukla gerekli olandan daha düşük bir düzeyde katılabilmişlerdir.*³³²

Kamu kuruluşları ile yapılan ortaklıklarda genelde yüzeysel ve kişisel inisiyatiflerle yürütülen projelerin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Kamu-STK işbirliğini küçük ölçekli hibe programlarındaki ortak zorunluluğu ile geliştirmeye çalışmak, kurumsal bir dönüşümü tetiklemekten uzaktır. Doğrudan bu işbirliğini yapılandırmaya yönelik ulusal düzeyde projelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Yerel düzeyde ele alındığında da, yerel siyasete katılımın desteklenmesi konusunda 2007-2013 döneminde verilen desteğin oldukça yetersiz kaldığı görülmektedir. Söz konusu dönemden bir yıl önce, 2006'da uygulanan Türkiye'de Sivil Toplumun Desteklenmesi: Katılımcı Demokrasi İçin Yerel Hareket (yaklaşık 400bin Avro bütçeli) ve Türkiye'de Sivil Toplumun Güçlendirilmesi: Sivil Topluma Bütüncül Yaklaşım ve Katılımcı Yerel Projeler (yaklaşık 500bin Avro bütçeli) programlarına karşın, 2007-2013 döneminde sadece Yerel Düzeyde Sivil Katılımın Güçlendirilmesi Hibe Programı uygulanmış ve 200bin Avro bütçe ile 23 proje desteklenmiştir.

Oysa yerel katılımın sağlanacağı, işlerliği olan mekanizmalar, Komisyon tarafından özellikle temel hedef olarak vurgulanan “örgütlü aktif bireyler” için, siyaset yapma pratiğini doğrudan deneyimleyebilecekleri bir alan açmaktadır. Örgütlü ya da bireysel şekilde karar alma süreçlerine katılım sağlanabilmesi, bireylere sadece seçmen olarak rol verilmiş, pasif bir temsili siyaset tarzı yerine, doğrudan ve katılımcı bir demokratik siyasete geçişin yereldeki yoludur.

Nitekim Avrupa Konseyi, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı, Özerk Yerel Yönetim Kavramı Madde 3'te yerel yönetimleri tanımlarken;

Özerk yerel yönetim kavramı yerel makamların, kanunlarla belirlenen sınırlar çerçevesinde, kamu işlerinin önemli bir bölümünü kendi sorumlulukları altında ve yerel nüfusun çıkarları doğrultusunda düzenleme ve yönetme hakkı ve imkanı anlamını taşır. 2- Bu hak, doğrudan, eşit ve genel oya dayanan gizli seçim sistemine göre serbestçe seçilmiş üyelerden oluşan ve kendilerine karşı sorumlu yürütme organlarına sahip olabilen meclisler veya kurul toplantıları tarafından kullanılacaktır. Bu hüküm, mevzuatın olanak verdiği durumlarda, vatandaşlardan oluşan meclislere, referandumlara veya vatandaşların

³³² Akay, s. 61.

*doğrudan katılımına olanak veren öteki yöntemlere başvurulabilmesini hiçbir şekilde etkilemeyecektir.*³³³

demıştır.

Toplunun tüm kesimlerini içerebilecek bir yerel yönetim anlayışının desteklenmesi, bireylere öncelikle kendi bulundukları çevre ve sonrasında daha üst ölçeklerde, ulusal ve uluslararası siyasette farklı mekanizmaları kullanarak siyasi kimliklerini pratikte gerçekleştirmelerinin kapısını açacaktır.

Bir başlangıç olarak yerel siyasette STK'ların kendi çıkar ve hedeflerini savunabilecekleri mekanizmalara kavuşmaları, yönetimde hiyerarşik şekilde, yönetenden yönetilene doğru tek yönlü bir anlayışın ötesinde, yöneten ve yönetilenin sürekli diyalog ve etkileşim içinde olacağı çok yönlü bir yönetim sürecinin kurulmasını sağlar. Bu pratik, bireylerin kimliklerinde siyasi boyutu güçlendirerek, talep ve beklentilerini daha yüksek sesle ve örgütlü şekilde dile getiren ve yerelin yanında, ulusal ve uluslararası siyasete de aktif katılımı talep eden bireylerin ortaya çıkmasını getirecektir.

5.4. BİR KİMLİK OLARAK AVRUPALILAŞMA AÇISINDAN MALİ DESTEK PROGRAMLARININ ETKİSİ

Önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, Sosyal İnşacı yaklaşıma göre, Avrupalılaşma, bireylerin (ajanların) değer ve normlarındaki dönüşüm ölçüsünde mümkün olabilmektedir. Avrupa bütünleşmesinde, düşünceler ve normların Avrupalılaşması, bir diğer deyişle, Avrupa devlet sisteminin, Avrupa devletlerinin ve Avrupa kimliğinin yapılandırılmasında, öznellik, öznelararasılık ve sosyal koşulların inşa edici etkisi mutlaka göz önüne alınmalıdır.³³⁴

Bu önemli saptamaya karşın, Komisyon tarafından söylem bazında sıklıkla vurgulanan Avrupa norm ve değerlerinin bireylerce içselleştirilmesi ihtiyacının, pratikte, bu ihtiyacın giderilmesine yönelik destekler bağlamında ele alındığında, yeterince öne çıkarılmadığı görülmektedir.

³³³ Türkiye Belediyeler Birliği, **Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı**, http://www.tbb.gov.tr/mevzuat/kanunlar/Avrupa_Yerel_Yonetimler_ozerklik_Sarti.pdf, (18.04.2017)

³³⁴ Balkır, s. 17.

AB'nin 2007-2013 bütçe dönemi çerçevesinde, Türkiye'ye yönelik mali desteklere ilişkin temel IPA bileşenleri, önceki bölümlerde detayları aktarıldığı şekilde;

- Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma
- Sınır Ötesi İşbirliği
- Bölgesel Kalkınma
- İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi
- Kırsal Kalkınma (IPARD)

olarak belirlenmiştir.

IPA kapsamında mali destek programları aracılığıyla projelere aktarılan fonlar, temelde AB müktesebatına uyumu ve idari reformların gerçekleştirilmesini hedeflemektedir. Bununla birlikte, AB Bakanlığının IPA desteklerini tanıtmak için hazırladığı metindeki ifadesiyle, “ekonomik ve sosyal uyumun sağlanmasına (bölgesel kalkınma, tarımsal ve kırsal kalkınma, sınır ötesi işbirliği ve KOBİ projeleri) yönelik projeler de mali yardımlar içerisinde gün geçtikçe artmaktadır.”³³⁵

Bileşenler altında uygulanan destek programlarına ve destek verilen projelerin niteliğine bakıldığında, sosyal uyumun sağlanmasına yönelik desteklerin en son sırada ele alındığı görülmektedir. Bu durum, Komisyonun ve genel olarak AB'nin uygulamada yukarıdan aşağıya bir Avrupalılaşma yaklaşımıyla, önceliği yönetim seviyesindeki Avrupalılaşmaya verdiğini ortaya koymaktadır.

Eğer Avrupalılaşma, müktesebat ve idari süreçlerdeki uyumun sağlanması ile AB üyeliğinin gereklilikleri çerçevesinde, ulusal düzeyde politikaların ve kurumların değişim geçirmesi³³⁶ olarak alınacak olursa, uygulanan mali destek programları bu tanımlama ile uyum içindedir. Ancak, kimlikler bağlamında Avrupalılaşmanın sağlanması ele alındığında, destekler açısından bu alanın neredeyse tamamen “kendiliğinden gelişme ihtimali”ne terk edildiği görülmektedir.

2007-2013 döneminde Türkiye'deki sivil toplumun güçlendirilmesine yönelik uygulanan mali destek programları, ağırlıklı olarak, müzeler, balıkçılık, tarım, medya gibi spesifik alanları hedeflemiştir. Bu bakımdan, sivil toplum için öngörülen rolün,

³³⁵ Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye-AB Mali İşbirliği.

³³⁶ Robert Ladrech, “Europeanisation of Domestic Politics and Institutions: the Case of France”, *Journal of Common Market Studies*, Cilt: 32, Sayı: 1, 1994, s. 69.

mesleki örgütlenmeler temelinde, çıkar takibi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Nitekim bu dönem içinde, 2007 yılında uygulanan Türkiye ve Avrupa Birliği Arasında Sivil Toplum Diyalogunun Desteklenmesi Programı'nda desteklenen 119 projenin sadece 32'si, odaların, birliklerin, kooperatif ve benzeri yapıların dışında kalan STK'lara aittir.³³⁷ İstatistiklerin aktarıldığı bölümde de vurgulandığı gibi, 2002 yılından Kasım 2014'e kadar Türkiye'deki kuruluşlara verilen tüm hibe desteklerine bakıldığında, STK'lara verilen destek, toplam destek tutarının %20'sine bile ulaşamamaktadır.

Bu bakımdan, sağlanan bütçeler ve desteklenen projelerdeki cüzilik göz önüne alındığında, AB tarafından IPA kapsamında sağlanan mali desteklerin, STK'ların, kimlikleri örgütlü aktif bireylik yönünde geliştirme ve sosyal dönüşümü tetikleme kapasitesini artırdığını söylemek mümkün değildir.

Öte yandan, her ne kadar kimliklerdeki dönüşüm ve bu dönüşümün karar alma süreçlerine etkisi metodolojik olarak ölçülemez olsa da, örgütlü aktif bireyler bağlamında, Türkiye'deki sivil toplum yapılanmalarının, bireylerin gerçek ihtiyaç ve düşüncelerince yönlendirilmediği, en azından AB destekleri açısından ortaya çıkan resmin bu argümanı desteklediği görülmektedir.

Sivil topluma ilişkin faal dernek sayıları, üye ve gönüllü sayıları, profesyonel gönüllü sayıları, daha önce aktarıldığı gibi, AB üyesi ülkelerin oldukça altında kalmaktadır. Bu istatistikler bile, toplumdaki örgütlenme eğiliminin AB standartları açısından yetersizliğini, dolayısıyla “örgütlü bireyler” beklentisinin toplumsal karşılığının henüz oluşmadığını göstermektedir.

AB tarafından ilan edilen, temel ilkeler paketi olarak alabileceğimiz, Kopenhag Kriterleri bağlamında da yine kitlelerin, demokratikleşme, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi taleplerini örgütlü bir şekilde kamusal alana yansıtamadıkları görülmektedir. Siyasetin sadece oy verme pratiğine sıkıştırıldığı bir politik düzen içinde, bireylere kalan tek alan, çatışmacı doğası nedeniyle genellikle marjinallik sınırını aşamayan ve çoğunlukla spontane gelişen, bir diğer değişle örgütlenmekten uzak sokak gösterileri olmaktadır.

³³⁷ Akay, s. 51.

Oysa bireylerin gündelik hayatlarını belirleyen koşul ve imkanlar karşısında ortak bir değerlendirme ve ortak eylem planlarını yaparak hedeflerini hayata geçirmelerinin asıl aracı sivil toplum yapılarıdır. Devlet mekanizmasından ayrı olmakla birlikte, tam bağımsızlığı çok da mümkün olmayan, ancak zaten asıl işlevi, devletle etkileşim halinde olup kararlara hedefleri doğrultusunda yön vermeye çalışmak olan bir sivil toplum yapısı, Türkiye’de bugün hala TÜSİAD ve benzeri, sermaye kesiminin temsil edildiği büyük kuruluşlardan ibaret kalmaktadır. Bu gibi yapıların, gelişmiş ülkelerdeki muadillerinin etkisi ile karşılaştırıldığında, ulusal ve uluslararası politikalara yönelik karar süreçlerindeki etkisizliği de açıktır.

Sivil topluma ilişkin Komisyon tarafından ilan edilen yol gösterici ilkelerin temelinde örgütlü aktif bireyler yer almasına rağmen, Türkiye’de sivil toplum algısının hâlâ mesleki örgütlenmeler çerçevesinde kaldığı, bunun dışında bireysel hak ve özgürlüklerin kolektif şekilde savunulmasının, diğer bir deyişle hak temelli sivil toplum örgütlerinin, sivil toplum alanında yeterince yer bulamadığı görülmektedir. Nitekim, daha önce Tablo 2’de de aktarıldığı gibi, meslek ve dayanışma derneklerinin sayısı Türkiye’de 40 bine yaklaşırken, hak ve savunuculuk derneklerinin sayısı 1700’ü bulamamaktadır. AB tarafından uygulanan programlar da, bu durumla örtüşen bir tutumla, genel olarak mesleki eğitim ve dezavantajlı grupların istihdamına yönelik hedefleri öne çıkarmaktadır.

Yerel düzeyde demokratik katılım ve sivil toplum açısından bakıldığında da, önceki bölümlerde örnekleri aktarılan şablon proje örneklerinin açıkça gösterdiği gibi, AB mali destekleri kapsamında desteklenen, özellikle küçük ölçekteki STK’lara ait projelerin, gündelik hayattan çıkmış bir ihtiyacın dile getirilmesi ve sistemli şekilde giderilmesinden çok, mali desteğin miktarına odaklanan, sürdürülebilirliği olmayan ve AB’nin prosedürel beklentilerini karşılamakla yetinen faaliyetlerden ibaret olduğu görülmektedir.

Bu bakımdan, hem uygulanan programlar, hem de bu programlar kapsamında geliştirilen projeler göz önüne alındığında, 2007-2013 dönemi içinde Türkiye’deki sivil toplum açısından bireylerin Avrupalılaşması yönünde sistematik ve kapsamlı bir destek mekanizmasının uygulandığından söz etmek mümkün olamamaktadır.

Her ne kadar Türkiye’deki sivil toplumun, geleneksel olarak devletin dışında eleştirel bir mesafede konumlandığını söylemek ve gerek kapasite gerekse etki alanı

itibariyle toplumsal değişimi tetikleyici bir rol oynayacağını öngörmek çok mümkün değilse de, AB'nin de sivil toplum destekleri bağlamında, retoriğinin aksine, uygulamada sivil topluma özerk bir alan açması ve sivil toplum kuruluşlarının Avrupalılaşmanın kimlik boyutunda kurucu bir rol oynamasını beklemesi söz konusu olmamıştır.

Nitekim Lizbon Antlaşması'na kadar sağlanan destekler açısından sivil toplum, özellikle demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin taşınmasında önemli bir paydaş olarak konumlandırılmış ve ABD yardımlarından farklı olarak, herhangi bir yerel otorite eliyle değil, doğrudan STK'lara sağlanan desteklerle demokrasi, tabandan yükselen bir ivme ile teşvik edilmeye çalışılmıştır.³³⁸ Bu destek programları, aday ölkelerdeki STK'lar aracılığıyla aşağıdan yukarıya bir Avrupalılaşma süreci kurgusunu yansıtır niteliktedir.

Ancak Lizbon sonrasında, desteklerin temel mantığında tam tersi şekilde yukarıdan aşağıya bir Avrupalılaşma baz alınarak, sivil toplum desteklerinin çerçevesini devletlerin belirlemesine imkan tanıyan bir mekanizma devreye sokulmuştur. Bu yeni sistemde, yukarıda detayları aktarıldığı üzere, 2007'den itibaren aday ölkelere yönelik verilen tüm destekler Katılım Öncesi Yardım Aracı (IPA) adı altında birleştirilmiş ve desteklerin ulusal bir otorite aracılığıyla STK'lara aktarılması, hem hedef ve öncelikler hem de uygun başvuruların seçimi ve uygulanmasında hükümetlerin belirleyici olması sağlanmıştır.

İşte bu kırıma itibariyle Avrupalılaşma açısından AB tarafından sivil topluma biçilen rolün de büyük bir değişim geğirdiğini söylemek mümkündür. Sosyal İnşacılığın vurguladığı kimliklere ilişkin karşılıklı kurucu fonksiyon, 2007-2013 dönemine kadar AB'nin sivil toplum desteklerine temel bir dayanak teşkil etmekte iken, Katılım Öncesi Yardım Aracı ile birlikte hem desteklerin aktarılış yöntemi hem de desteklerde yer alan hedef ve öncelikler bakımından, aday ölkelerde sivil toplumdan oynaması beklenen rol, hükümetlerin müktesebata uyum için yapacakları reformların desteklenmesi gibi, kurucu işlevi olmayan pasif bir roldür.

³³⁸ Maloney ve Van Deth, s. 228.

SONUÇ

AB kuruluşu itibariyle ekonomik temelli bir birlik gibi görünmekle birlikte, başından beri bir barış projesi olmanın doğal itkisiyle, bir yandan genişlerken bir yandan da bütünleşmesini sürekli yeni bir aşamaya taşıyarak derinleşme gayretindedir. Maastrich anlaşmasının da ortaya koyduğu gibi, AB, başlangıç noktası olan ekonomik anlamda bütünleşmenin ve teknik işbirliğinin ötesine geçerek Avrupa vatandaşlığı temelinde, “ortak dış politika ve güvenlik ile hukuk ve içişleri alanlarında bir Birlik olarak hareket edebilme”³³⁹ kabiliyetine kavuşmayı hedeflemektedir.

Bu hedef doğrultusunda, özellikle dış politika, güvenlik ve içişleri gibi alanlarda alınacak kararların kitlelerce kabul görmesi açısından Avrupa vatandaşlığının bir kimlik olarak benimsenebilmesi büyük önem taşımaktadır. Nitekim güvenlik ve içişleri alanları gibi, çeşitli ideolojik yaklaşımların en çok çatıştığı alanlarda ortak bir karara ulaşmak ve seçmenlerin bu kararın arkasında durmasını sağlamak, değerler ekseninde de büyük bir ortaklaşmayı gerektirmektedir. Bütünleşme açısından katedilen mesafe, daha geniş bir ifadeyle, AB’nin kurumları, müktesebatı ve politikaları açısından geçirdiği yapısal dönüşüm, ortak bir Avrupalılık kimliğinin inşası noktasına kadar ulaşmıştır.

Kuramsal çerçeveden ele alınacak olursa, AB’nin kuruluş ve ekonomik bütünleşme aşamaları; Liberal Hükümetlerarasıcılık kuramına göre, rasyonel bir zeminde devletler arasında yürütülen pazarlıklar üzerinden açıklanabilir. Ya da Yeni İşlevselcilik kuramına göre, Birlik düzeyinde alınan kararlar ve uygulanan politikaların işlevselliği doğrultusunda Birliği oluşturan aktörlerce benimsendiği gibi argümanlar Avrupalılaşmayı belli bir ölçüde tasvir edebilmektedir. Ancak sonrasında sınır aşan sorunların çözümü, dış politika, güvenlik ve bu alanların içişlerine yansımaları noktasında, AB bütünleşmesinin, normatif bir yaklaşımla ortak değerler üzerinden politika üretme aşamasına gelmesi, farklı bir kuramsal perspektifi de zorunlu kılmıştır.

Avrupalılık kimliği, kaçınılmaz olarak AB’nin önünde açılan yeni bir alandır ve mevcut rasyonel teorilerin bu alana ilişkin kapsamlı bir açıklama getirmeleri

³³⁹ Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma, s. 3.

mümkün olamamaktadır. İnşa sürecinin temelini oluşturan sosyal öğrenme, sosyalizasyon, rutinleşme, normatif yayılma, ajanların kimlikleri ve çıkarları gibi konular, metodolojik bireycilik ya da stratejik hamleler ile açıklanamamaktadır.³⁴⁰

Avrupalılaştırmanın kimlik boyutunun AB'nin geleceği açısından belki de en önemli belirleyicilerden biri olacağı göz önüne alındığında, Sosyal İnşacılık kuramı Avrupa bütünleşmesinin analizi için daha kullanışlı bir çerçeve sunarak yayılma süreçleri, sosyal öğrenme, norm girişimcileri ve sosyal ajanlar gibi kavramlar üzerinden değerlendirme yapabilme imkânı sağlamaktadır.

AB tarafından da çeşitli belge ve raporlarda hedef olarak belirtilen; ortak değerler üzerinde uzlaşmış bir Avrupa vatandaşlığının kurulması, özellikle norm ve değerlerin yayılması ve içselleştirilmesi ile mümkündür. Dolayısıyla bu yayılmanın teşviki için sosyal öğrenme ve sosyalizasyon süreçlerinin doğru analiz edilmesi gerekmektedir. Nitekim Checkel'in sosyal öğrenmenin gerçekleşme koşullarına ilişkin yaptığı saptamalarından;

1. Bir grup içinde bireylerin profesyonel arka planları benzeşiyor ise daha etkin gerçekleşir,
2. Grup içinde güçlü bir etkileşim var ise ve sıklıkla bir araya geliyorlarsa etkin gerçekleşir,³⁴¹

önergelerinin, AB politika ve uygulamalarındaki yansıması sivil topluma verilen desteklerde görülmektedir.

Genişlemenin zorunlu bir sonucu olarak ortaya çıkan derinleşme sürecinde ortak çıkarların, ortak değer ve normlardan ayrılamayacağı gerçeği, AB'nin sivil topluma yönelik retoriklerini de büyük ölçüde belirlemiş ve Avrupalılaştırmanın kimlik olarak inşasında sivil toplum önemli bir paydaş olarak konumlandırılmıştır.

Günümüzün Kıta Avrupası'nda sivil toplum, köklerini Hegel'den alan bir yaklaşımla, AB'nin ve üye ülkelerin çizdiği yasal çerçeve içinde, bu çerçevenin doğal taşıyıcısı olarak hareket eden, genel itibarıyla ekonomik temelli çıkar birlikleri olarak görülmektedir. Daha önce aktarıldığı gibi, Hegel'e göre sivil toplum, devlet gözetimi altında olmak şartı ile, kişisel çıkarı evrensel çığara bağlarken aşağıdaki şu haklara da sahip olur:

- a) Kendi alanı içinde, üyelerinin ortak çıkarlarını gözetmek,

³⁴⁰ Checkel, s. 546.

³⁴¹ Checkel, s. 550.

- b) Üyelerini özel durumlara karşı korumak,
- c) Kapasite, beceri, ahlak gibi bazı objektif kriterlere göre bireyleri üyeliğe kabul etmek,
- d) Üye olmayan bireyleri üyelik için gerekli nitelikleri edinebilmeleri için eğitmek.³⁴²

İşte bugün de, Hegel'in bir sivil toplum kuruluşuna atfettiği bu nitelikler; yani kendi alanı içinde ortak çıkarlarını savunurken, o alana dair norm ve kuralları da belirlemek ve bunların üyelere öğretilip benimsenmesini sağlamak, AB'nin de genel anlamda sivil topluma biçtiği rolle örtüşmektedir. İstihdam, çevre, refah, sosyal adalet gibi Birlik düzeyinde ele alınan konulara bulunan çözümlerin uygulanabilirliği, ancak bu çözümlerin kitlelerce benimsenmeleri ile mümkün olabilmektedir. Bu durum, AB'nin kendi ifadesiyle, sivil toplumu Avrupa'da her zamankinden daha büyük bir ihtiyaç haline getirmektedir.³⁴³

Aday ülkelerle katılım müzakerelerinin başarısı için, işveren örgütlerinin, sendikaların ve diğer çeşitli çıkar gruplarının - bunlar çiftçiler, tüketiciler kadınlar, yardım dernekleri olabilir - bağımsız ve temsilci bir şekilde örgütlenmesi, sosyal diyalogun gerçekleşmesi için birlikte çalışmaları ve AB Müktesebatına uyum sağlanmasına ve AB kurallarının uygulanmasına katkıda bulunmaları gereklidir...

Müktesebatın uygulanmasına ilişkin reformlar, bir toplumda meslek kuruluşları ya da dernekler bünyesinde biraraya gelen ve ekonomik ve toplumsal yaşamın bütün aktörlerini içeren bir diyalog ve saydamlık politikası olmaksızın, etkili bir biçimde gerçekleştirilemez. Bu nedenle, aday ülkelerde toplumsal mesajları iletebilecek STK'ların yapısının güçlendirilmesi, AB için çok önemlidir...

AB'nin dış politika ve güvenlik ile kalkınmada işbirliği alanlarındaki öncelikleri arasında, işbirliği yaptığı ülkelerde demokrasinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, hukuk düzeni, insan haklarına saygı ve temel hak ve özgürlüklerin korunması ile sözkonusu ülkelerdeki STK'larla AB'dekiler arasında işbirliklerinin geliştirilmesi bulunmaktadır. Bu doğrultuda AB, birlikte çalıştığı ülkelerdeki STK'ların faaliyetlerine mali destek sağlamaktadır.³⁴⁴

Sivil topluma ilişkin 2001 yılında yayımlanan Komisyon raporundan yapılan yukarıdaki bu alıntı AB'nin, tam da Sosyal İnşacılığın öngördüğü şekilde, sosyal öğrenme yoluyla Avrupalılaştırmanın sağlanacağı öngörüsünden yola çıkmaktadır.

³⁴² Hegel, s. 196.

³⁴³ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, s. 6.

³⁴⁴ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, ss. 11-14.

Aslında, STK'lara yönelik AB'nin bu bakış açısı, yeni işlevselcilikte öne sürülen, ulus devletin içindeki çıkar gruplarının ve ulusüstü bölgesel yapıların teşviki ile hükümetlerin otomatik olarak bütünleşme yönünde davranacağı varsayımı ile de örtüşmektedir. Avrupa bütünleşmesinin inşa edici etkisine ve ortak kimliklerdeki dönüşüme yapmış olduğu vurgu nedeniyle Sosyal İnşacılık yaklaşımına oldukça yaklaşan yeni işlevselcilik³⁴⁵ benzer bir öngörü ile fayda maksimizasyonuna dayalı bütünleşmenin zaman içinde normatif bir bütünleşmeye yol açarak aidiyet duygusunu, ulusaldan ulusüstü bir seviyeye kaydıracağını iddia etmektedir. Yine de STK'lar eliyle AB seviyesinde belirlenen norm ve kuralların bilinirliğinin artırılması ister "rasyonel bir şekilde fayda maksimizasyonuna bağlı olarak" olsun, isterse Risse'nin vurguladığı gibi "doğru olanı" yapma tercihi³⁴⁶ olsun, sonuç olarak bu norm ve kuralların benimsenip zamanla içselleştirilmesi bireysel dönüşümü de, ulusal düzeydeki bütünleşme eğilimini de tetikleyecektir. Komisyonun Türkiye için hazırladığı rapordaki ifadelerle;

Avrupa Komisyonu, birçok bürokratik yapıdan farklı olarak, STK'larla ilişkilerini geliştirmeye, Avrupa bütünleşmesinin başından itibaren özen göstermiştir. Özellikle, Avrupa çapında örgütlenen kuruluşlarla sıkı bir işbirliğine girmiştir. Bu işbirliği, son 20 yıldır giderek artmaktadır.

Avrupa bütünleşmesi, Avrupa vatandaşlarının aktif ve sorumlu katılımı olmaksızın hayata geçirilemez. Bütünleşme süreciyle, Topluluk içinde de, ulus-devletin rolü, giderek daha göreceli hale gelmektedir. Bireyler, ulus-devletin egemenliğe ilişkin geleneksel iddiaların artık toplumsal gerçekliği yansıtmadığını daha çok anlamaya başlamıştır. Bugün, istihdam ve çevre sorunları, refah ve sosyal adalet meseleleri, sadece ulusal düzeyde çözümlenebilir sorunlar olmaktan çıkmıştır. Bu da Avrupa'da STK'ları bir ihtiyaç haline getirmektedir.

*Merkeziyetçi anlayışla idare edilmeleri mümkün olmayan karmaşık toplumlarda, mevcut sorunlar, ancak toplumun yerel, ulusal ve bölgesel düzeyde etkin katılımıyla çözülebilir.*³⁴⁷

Görüleceği gibi, AB bütünleşmesinde izlediği seyir itibariyle, önce devletler arası pazarlıkların belirleyici olduğu ve liberal hükümetlerarasıcılık ile açıklanabilecek bir yapılanma süreci yaşanmış, sonrasında AB seviyesindeki kurumların politika ve kural belirlemedeki etkinliğinin artması ile aktörlerde yeni işlevselcilik ile bağdaşan bir AB'ye adaptasyon eğilimi ortaya çıkmış ve nihayetinde

³⁴⁵ Risse, s. 162.

³⁴⁶ Risse, s. 163.

³⁴⁷ Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, Sivil Toplum, s. 5.

AB'nin normlar ve değerler ekseninde belirleyici bir nitelik kazanmasıyla sosyal inşacılığın vurguladığı gibi kimliklerde ortak bir dönüşümün sağlanacağı bir bütünleşme aşamasına dayanılmıştır.

İşte bu noktada, AB bütünleşmesinin Lizbon Antlaşmasına kadar olan dönemiyle, Lizbon sonrası arasında ciddi bir eksen kayması görülmektedir. Kurumlar, müktesebat ve politikalarındaki uyumun, kimlik boyutunda bir bütünleşmeye taşınması için önemli bir dönüm noktası teşkil edecek olan AB Anayasası'na ilişkin referandumda kurucu iki ülke; Fransa ve Hollanda'dan "hayır" sonucunun çıkması Birliğin geleceğine ilişkin önemli soruları da beraberinde getirmiştir.

Her ne kadar, örneğin Fransa'daki %55'lik hayır cephesinin temel argümanı işsizliğin artacağı gibi ekonomik temelli endişelere dayanıyor görünse de, milli egemenliğin kaybedilecek olması da referandum öncesinde en çok dillendirilen hususlardan biri olmuştur. Meclis oturumuyla anayasayı kabul eden Almanya, Litvanya, Macaristan, Slovenya, İtalya, Yunanistan, Avusturya ve Slovakya'ya karşın iki kurucu üye Fransa ve Hollanda'nın anayasayı reddetmesi ile Birliğin geleceğine ilişkin tereddütler de yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır. Anayasanın yürürlüğe girmesi için Birliğe üye 25 ülkenin tamamında onaylanması gerektiğinden, AB vatandaşlığını anayasal bir zemine taşımak mümkün olmamıştır.

Bu başarısızlığın ardından yapılan çeşitli referandum ve seçimler; örneğin İrlanda'nın ilk referandumda Lizbon Antlaşması'nı reddetmesi, Hollanda'nın Ukrayna ile Ortaklık Anlaşmasını referandumda onaylamaması ve yasa tasarısı ile onayın meclisten geçirilmek zorunda kalınması, Fransa Başkanlık seçimlerinde adayların AB perspektifinden uzak vaatleri ve nihayet Brexit ile İngiltere'nin Birlik'ten ayrılma kararı, hem sağ hem de sol radikal AB şüphecilerinin zaferleri olarak sürece damgalarını vurmuşlardır.³⁴⁸

Bu noktada yapılması gereken bir ayırım söz konusudur: AB vatandaşlığı ile sağlanacak olan hukuki kimlik, AB üyesi ülkelerin vatandaşları açısından gerçekten Avrupalılık kimliği ile örtüşmekte midir? Bu sorunun cevabı yapılan bir dizi

³⁴⁸ Thomas Raines, Matthew Goodwin ve David Cutts, "The Future of Europe: Comparing Public and Elite Attitudes", **Chatham House the Royal Institute of International Affairs Europe Programme Research Paper**, June 2017, <https://www.chathamhouse.org/publication/future-europe-comparing-public-and-elite-attitudes>, s. 17, (20.07.2017).

araştırma ve ankette karşımıza “Hayır” olarak çıkmaktadır. Kendini Avrupalı olarak tanımlamak, ulusal kimliklere bir alternatif olarak görülmemenin yanında, AB politika ve uygulamalarına şüpheyile yaklaşmayı engeller bir durum da teşkil etmemektedir.³⁴⁹ Bir başka deyişle, kendini Avrupalı olarak görmek, bunu bir kimlik olarak ifade etmekle, AB’nin kurumlarına ve politikalarına karşı bir sahiplenme duygusu taşımamak birbirinden farklı görülmektedir. Nitekim 10 ülkeden 10.000 kişi ile yapılan bir ankette, hem ulusal hem Avrupalı kimliğinden ya da ulusal değil ama Avrupalı kimliğinden gurur duyduğunu ifade edenlerin toplam oranı % 66 iken, AB’nin insanlara bir fayda sağlamadığını ya da ne faydalı ne de faydasız olduğunu ifade edenlerin oranı da yine % 66 olmuştur.³⁵⁰ Bu sonuçların da ortaya koyduğu gibi, AB’nin bürokratik ve hukuksal bir mekanizma olarak, Avrupalılık kimliği ile arasında henüz kapatılamamış bir mesafe bulunmaktadır.

Ancak bu mesafenin kapatılmasına ilişkin bir strateji geliştirmek yerine, AB’nin Lizbon Antlaşması ile birlikte farklı bir sürece girdiği görülmektedir. Üye ülkelerde kamuoyunun ulusal egemenliğin devrine ilişkin geliştirdiği olumsuz refleks görüldükçe, ortak karar alma mekanizmaları ve müktesebata ilişkin karmaşık tartışmaların ortak faydayı perdelediği ve Birliğin meşru zeminini görünmez kıldığı da açığa çıkmıştır. Nitekim Anayasa Antlaşması’nın onaylanmaması nedeniyle hazırlanan Lizbon Antlaşması’nda, anayasa metnindeki içerik korunmaya çalışılsa da öncelikle “anayasa” kavramı, bayrak, marş ve Dışişleri Bakanı gibi bir süper-devlet çağrışımı yapacak unsurlar metinden çıkarılmıştır. Ayrıca, Avrupa Parlamentosu’nun karar alma alanlarının genişletilmesiyle Birlik içerisinde Avrupa halklarının çıkarlarının daha çok temsil edilmesi ve bu sayede demokrasi ve meşruiyet açığının kapatılması hedeflenmiştir. Bu çabalara karşın, Antlaşma’nın üye ülkelere reddedilme ihtimali nedeniyle halk oylamalarından kaçınılması, Antlaşma’nın demokrasi adına bir dönüm noktası olma iddiasını ve meşrutiyetini sekteye uğratarak yine bir elit projesi olarak algılanmasına yol açmıştır.³⁵¹

³⁴⁹ Raines ve diğerleri, ss.11-12.

³⁵⁰ Raines ve diğerleri, ss.12-14.

³⁵¹ Muzaffer Akdoğan, “Avrupa Birliği Anayasa Sürecinde Lizbon Antlaşması ve Türkiye’ye Yansıması”, <http://www.uiportal.net/avrupa-birligi-anayasa-surecinde-lizbon-antlasmasi-ve-turkiyeye-yansimasi.html>, (24.07.2017).

İşte bu noktadan sonra AB'nin bir üst kimlik inşası sürecine ilişkin, Sosyal İnşacılığın öngördüğü şekli ile ajanların karşılıklı kuruculuk işlevini kolaylaştıracak bir pratikten uzaklaştığını söylemek mümkündür.

Yukarıda Komisyon raporundan yapılan alıntının da işaret ettiği gibi, Lizbon Antlaşması'na kadar sağlanan destekler açısından sivil toplumun, özellikle demokrasi ve insan hakları gibi değerlerin taşınmasında önemli bir paydaş olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Bu kapsamda uygulanan programlar, aday ülkelerdeki STK'lar aracılığıyla aşağıdan yukarıya bir Avrupalılaşma süreci kurgusunu yansıtır niteliktedir. Bu süreçte, ABD yardımlarından farklı olarak, herhangi bir yerel otorite eliyle değil, doğrudan STK'lara destek sağlanıyor olması, demokrasinin teşvik edilmesi hususunda yukarıdan aşağıya olmayan, tabandan yükselen bir gelişme beklentisinin sonucudur.³⁵²

Lizbon sonrasında ise yukarıdan aşağıya bir Avrupalılaşma anlayışının yansıması olarak, 2007'den itibaren aday ülkelere yönelik verilen tüm desteklerin Katılım Öncesi Yardım Aracı adı altında birleştirildiği ve desteklerin ulusal bir otorite aracılığıyla STK'lara aktarılacağı, hem hedef ve öncelikler hem de uygun başvuruların seçimi ve uygulanmasında hükümetlerin belirleyici olacağı bir mekanizma geliştirilmiştir.

Bu anlayışla, aday ülkelerdeki STK'lara sağlanan desteklerde, çerçevesi tamamen ilgili hükümetler ve Komisyon müzakereleri sonucunda çizilen ulusal programlar dâhilinde, hükümetin reform ve uyum paketlerinin desteklenmesi odağa konmuştur. Nitekim Türkiye özelinde verilen desteklerden anlaşılacağı gibi, oldukça teknik olan balıkçılık, ulaştırma, medya, çevre gibi alanlarda profesyonellerin oluşturacağı STK'lar, ilgili alanda yasal düzenlemelerle belirlenen çerçevenin gündelik hayata da en kısa sürede yansıması için bir aracı olarak konumlandırılmaktadırlar. Sosyal İnşacılığın vurguladığı kimliklere ilişkin karşılıklı kurucu fonksiyon, 2007-2013 dönemine kadar AB'nin sivil toplum desteklerine temel bir dayanak teşkil etmekte iken, bu dönemle birlikte hem desteklerin aktarılış yöntemi hem de desteklerde yer alan hedef ve öncelikler göz önüne alındığında, sivil topluma hükümetlerin müktesebata uyum için yapacakları reformların desteklenmesi gibi pasif bir rol biçildiği görülmektedir.

³⁵² Maloney ve Van Deth, s. 228.

Bu sürecin ortaya koyduğu gerçek şudur ki; Anayasanın reddedilmesiyle açığa çıkan kırılma noktası itibarıyla, AB'nin, ulusal egemenlik ile gerilimli ilişkisinin kamuoyunda negatif bir algılamaya dönüştüğü anlaşılmış, halkların bütünleşebileceği bir Avrupa toplumu kurmak idealinin aracı olabilecek mekanizmalar yerine, yine ulusal otoriteleri öne çıkaracak uygulamalara dönülmüştür.

Uygulanan destek programları ve destek verilen projeler incelendiğinde de, sosyal uyumun sağlanmasına yönelik desteklerin en son sırada geldiği görülmektedir. Bu durum, Komisyonun ve genel olarak AB'nin, uygulamada yukarıdan aşağıya bir Avrupalılaşma yaklaşımıyla, önceliği yönetim seviyesindeki Avrupalılaşmaya verdiğinin bir başka göstergesidir. Nitekim Türkiye'de 2007 sonrasında sivil topluma yönelik AB tarafından uygulanan mali destek programları, hedef ve öncelikleri bakımından, Komisyonun 2001 raporunda yer alan; demokrasinin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi, hukuk düzeni, insan haklarına saygı ve temel hak ve özgürlüklerin korunması gibi öncelikler doğrultusunda STK'ların faaliyetlerine mali destek sağlandığı açıklamasını boşa çıkarır niteliktedir.

Bu alanda değerlendirilmeye alınması gereken bir diğer husus da, verilen önemin niceliksel ifadesi olarak, sivil topluma sağlanan ve kısmen de olsa kimlik ve değerler ile ilişkilendirilebilecek desteklerin tutarlarıdır. Türkiye örneğinden yola çıkılacak olursa; 2007-2013 döneminde sivil topluma kimlik ve değerlerle ilişkili projeler için sağlanan bütçe, Türkiye'ye ayrılan toplam 4,795 milyar Avro'nun yaklaşık 17 milyonluk kısmı ile sınırlı kalmıştır. Bu tutar, toplam destek bütçesinin ancak % 0,35'ine karşılık gelmektedir.

Kimlik inşası bağlamında böyle cüzi bir yatırım yapılıyor olmasının, Türkiye'deki proje üretme kapasitesi, hükümetin belirlediği ulusal programdaki öncelikler ve benzeri farklı nedenleri bulunmaktadır. Ancak oldukça önemli bir etken de bu alana yapılan yatırımın etki analizi konusundaki metodolojik imkânsızlıklardır. Tıpkı sosyal inşacılığın, düşünce, inanç ve normlardaki değişimin, kimlikler ve çıkarları, dolayısıyla da siyasi davranışları değiştireceğini öne sürerken düşünce, inanç ve normlardaki değişimin nasıl gerçekleştiği sorusunu yanıtsız bırakması gibi, desteklenen projelerle kimliklerde bir dönüşüm sağlanıp sağlanmadığı hususunun da ölçümü nicel olarak mümkün değildir. Normların, görevlerin ve yükümlülüklerin

içselleştirilerek aktörlerin kimliklerini belirleyeceği iddiasını, açık ifadesiyle aktörlerin hangi yükümlülükleri gerçekten kimlik ögesi olarak benimseyip içselleştirdiğinin ve geçmişten gelen hangi normları terk ettiğinin ispatlanabilir bir formülü bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu alana yapılan yatırımın sonuçlarına ilişkin sağlıklı bir değerlendirme de yapılamamaktadır.

Nitekim Avrupa Sayıştayı tarafından Türkiye'ye yapılan yardımların değerlendirildiği 2009 yılı raporunda da, Türkiye'ye sağlanan mali yardımların katılım ortaklığı önceliklerine ulaşmayı sağlayacak en doğru projeler için kullanıldığını garanti eden bir mekanizma bulunmadığı saptaması yapılmaktadır. Komisyonun öncelikler arasında bir önem sıralaması yapmadığı ve bu önceliklere ulaşılması için spesifik, ölçülebilir ve zaman sınırı içinde uygulanabilir hedefler ortaya koymadığı, ayrıca hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını ölçecek göstergelerin de belirlenmediği yine bu raporda dile getirilmektedir.³⁵³

AB tarafından sağlanan mali desteklere ilişkin gerek planlama mekanizmaları, gerek ilan edilen hedef ve öncelikler, gerekse de desteğin aktarılışı ve raporlama süreçleri göstermektedir ki; sivil toplumun Avrupa kimliğinin inşasındaki kurucu rolüne ilişkin söylem düzeyinde yapılan vurguya rağmen, uygulamada sivil toplum, hükümet reformları ile gerçekleştirilecek müktesebat uyumunun katalizörü pozisyonunun ötesine geçememektedir. Üstelik bu sınırlı konumlandırma için dahi, eldeki kaynakların etkin kullanılıp kullanılmadığı, belirlenen hedefler açısından sivil toplumun yeterli etkinliği gösterip göstermediğini değerlendirecek, etki analizini gerçekleştirecek mekanizmalar da bulunmamaktadır.

Yine de desteklenen projelerin doğrudan kimlikler üzerindeki sonuçlarının değerlendirilemezliği söz konusu olsa da, sivil topluma ilişkin Türkiye özelinde Komisyonun hedef olarak koyduğu “örgütlü aktif bireyler” bağlamında genel resmi değerlendirmek mümkündür. Örgütlü aktif bireyler hedefi, sivil toplum alanında bireysel hak ve özgürlüklerin kolektif olarak savunulabilmesi beklentisini ifade etmektedir. Oysa hak temelli sivil toplum örgütlerinin AB sürecinde önemli bir sıçrama yaparak, Türkiye demokrasisinin karar alma süreçlerinde her kesimce dikkate alınan, etkili bir aktör haline geldiğini söylemek mümkün değildir. Bu

³⁵³ European Court of Auditors, **The European Commission's Management of Pre-Accession Assistance to Turkey**, Special Report No 16, 2009, <http://eca.europa.eu/en/Pages/NewsItem.aspx?nid=667>, ss.30-33, (25.07.2017).

bakımdan, Komisyon tarafından ilan edilen örgütlü aktif bireyler hedefine yönelik verilen desteklerin, sivil toplum alanında bireysel hak ve özgürlüklerin kolektif şekilde savunulması kültürünün yerleşmesine katkı sağladığı yönünde bir değerlendirme yapma olanağı bulunmamaktadır. Türkiye’de sivil toplum algısının hâlâ mesleki örgütlenmeler çerçevesinde kaldığı, istatistiksel olarak da ağırlığın bu tip örgütlenmelerde olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye’de 2,5 milyon üyesi ile meslek ve dayanışma derneklerinin sayısı 40 bine yaklaşırken, 80 bin üyeli hak ve savunuculuk derneklerinin sayısı 1700’ü bulamamaktadır.³⁵⁴ AB tarafından uygulanan programlar da, demokrasi kültürü içinde sivil toplumun rolünün güçlendirilmesine destek vermek yerine, bu durumla örtüşen bir tutumla, genel olarak teknik işbirliği, mesleki eğitim ve dezavantajlı grupların istihdamı gibi ekonomik temelli hedefleri öne çıkarmaktadır.

Oysa sivil toplum günümüz demokrasilerinin en önemli bileşenidir. Bu iddialı argüman, iddiasını insan hakları kavramı içinde üçüncü kuşak haklar olarak da adlandırılan kolektif haklardan almaktadır. İnsan haklarının, yaşama hakkından başlayıp kültürel haklar, çevresel haklar ve kalkınma hakkı gibi geniş bir skalaya yayıldığı günümüzde, sivil toplum bu hakların kullanımı için gereken yaşam alanını sağlamaktadır.

Benzer kültürel kodların birleştirdiği örgütlü bireylerin toplumsal sorunların çözüm sürecine demokratik yollardan ve bir hukuk düzeni içindeki katılımı, toplumsal çatışmaların önlenmesi için bugüne kadar bulunabilmiş en etkili yoldur. Bu bakımdan Avrupa Birliği, demokratikleşme, insan hakları ve sivil toplum ilişkisinin sadece entegrasyon teorileri çerçevesinden değil, daha geniş bir perspektifle, genel olarak demokrasi kavramı temelinde tartışılması, sonuç için daha net bir resim sunacaktır.

Habermas’ın, modern insan aklına olanca güveniyle savunduğu gibi, herkesin eşit şartlar altında, herhangi bir dışlanma veya sınırlamaya maruz kalmaksızın görüşlerini savunabildiği müzakereci bir demokratik ortamda, en iyi ve akılcı argüman zaten kendiliğinden toplumun tüm kesimleri tarafından kabul görecektir.

³⁵⁴ İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, <https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/yillara-nevilere-ve-illere-g%C3%B6re-dernek-ve-uye-sayisi.aspx>, (14.04.2017).

İşte bu ideal ortamın sağlanmasına da günümüzde en yakın olan siyasi yapı, yine Habermas’a göre Avrupa Birliği’dir.

Habermas’ın 2001 yılında *New Left Review* dergisinde yayımlanan “Why Europe Needs a Constitution?”³⁵⁵ makalesinde belirttiği gibi, Avrupa Birliği, ulus devletler gibi bireyler üzerinde zorlayıcı güce sahip bir federasyon ya da konfederasyon kurma peşinde değildir. AB daha çok, belirli alanlarda belirli egemenlik haklarının devredildiği bir egemen devletler topluluğu olarak yeni bir siyasi form ortaya koymaktadır. Ancak bu yeni formun halkların gözünde meşruiyet kazanması için zaten ulus devletin gelişimi içinde ortaya çıkmış olan demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeleri temel alması yeterli olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa içinde yeni bir savaş olasılığının ortadan kalkması ve ekonomik bütünleşmenin sağlanması her ne kadar görece başarılı görünse de gerçek bir bütünleşme için ortak değerlerin sağlayacağı meşruiyete ihtiyaç vardır. Avrupa, ortak pazar olmanın çok ötesinde bir toplum modeli olarak kendini sunmaktadır.

Bunun en önemli nedenlerinden biri her alanda baskısını iyice artıran küreselleşmedir. Küresel ekonomi ve kültürün dayatmaları karşısında AB projesinin başarılı olabilmesi Habermas’a göre, daha geniş bir alanda daha derin bir bütünleşmeyi zorunlu kılmaktadır. Ancak bu bütünleşme önündeki en büyük engellerden biri, sivil toplum kuruluşlarının siyasete katılım imkânlarından yoksun oluşu ve AB seviyesinde temsil edilmemeleridir.

Siyaset imkânı, ancak açık siyasi süreçler, katılım ve etkilemeyi mümkün kılan farklı giriş noktaları ve şeffaf tartışma platformları varsa söz konusu olabilmektedir. Bunun içinse her şeyden önce bir Avrupa sivil toplumu kurulması, Avrupa çapında bir kamuoyu oluşması ve bütün Avrupa vatandaşlarının paylaşacağı bir siyasi kültür geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kültürün temelinde ise ne tarih, ne dil, ne etnisite, ne de nesep yatmalıdır; bu kültür sivil bir dayanışmanın, başka bir deyişle “yabancılar arası dayanışma”nın ürünü olacaktır.

Habermas’a göre Avrupa sivil toplumunun gelişmesi ve en küçük grupların bile Birlik düzeyinde süreçlere katılabilmeleri ve herkesi etkileyen kararlarda herkesin eşit söz hakkının bulunabilmesi, post-ulusal demokrasinin temel

³⁵⁵ Habermas, *Why Europe*, s. 5.

karakteristiği olmalıdır. Bu sayede kararların ortak akla uygun olarak konsensüsle alınması ve herkes tarafından meşru kabul edilmesi mümkün olacaktır.

Burada aslolan kültürel bir homojenlik sağlamak değildir; çoğulculuk ve çeşitliliğin kabul görmesi ve yerleşmesi gerekir. Bütün görüşlerin meşru ve eşit değerde olduğu bu çoğulculuk içinde müzakereci demokrasinin prosedürleri benimsenirse, çatışmalara yol açabilecek olan pazarlık ve paket teklifleri bir kenara bırakılarak konuşma ve ikna yoluyla kararlar alınacak ve elitlerle vatandaşlar arasındaki mesafe kapanacaktır.

Öte yandan Chantal Mouffe, *Demokratik Paradoks* kitabında genel olarak Habermas'ın dayandığı modern insan aklını eleştirerek agonistik plüralizm anlayışını yerleştirmek gerektiğini iddia etmektedir.³⁵⁶ Ona göre, siyasetin merkezinde rasyonel konsensüs değil, çatışma bulunur.

Mouffe'a göre, bireylerin tek bir akıl çevresinde birleşmesi, farklı olanın sindirilmesi olmaksızın gerçekleşemez. Demokratik vatandaşlığın gelişmesi için evrenselci-rasyonalist argümanlardan katkı beklemek paradoksaldır. Batılı liberal demokratik kurumlar, bütün bireylerden kendi belirledikleri siyaset dilini konuşmalarını beklerler. Bu nedenle, söylemsel olarak ötekileştirmenin aşılmasına imkân yoktur.³⁵⁷

Mouffe'a göre, her şeyden önce, demokrasi ve liberalizm kavramlarının aslında nasıl yapay bir şekilde bir araya getirildiğini görmek gerekir. Demokrasi kavramı, halk egemenliğini temel alan bir yönetim şekli olarak, eşitlik ilkesine dayanmaktadır. Liberalizm ise hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi kavramları öne çıkarırken farklılığı vurgulamaktadır. O nedenle bu iki geleneğin arasında doğaları gereği bir gerilim bulunmaktadır.³⁵⁸

Mouffe, Carl Schmitt'ten yola çıkarak, demokrasinin aslında homojenlik gerektirdiğini, demokrasinin bir koşulunun eşitlere eşit davranırken, diğer koşulun da eşit olmayanların, yani heterojenliğin de bertaraf edilmesi olduğunu savunur. Bu bakımdan demokrasi ideali bütün bir insanlığa değil, sadece belirli bir halka ait

³⁵⁶ Mouffe, ss. 135-140.

³⁵⁷ Mouffe, ss. 64-65.

³⁵⁸ Mouffe, ss. 52-53.

olarak kurgulanabilir. Bu nedenle demokratik bir toplum kimliğinin inşası mutlaka “biz ve onlar” ayrımına dayanmaktadır.³⁵⁹

Ancak bu değiştirilemez durumun en ideal şekilde yaşanabilmesi için, demokratik düzenin, düşmanca bir çatışmanın (antagonizm) üstesinden gelip farklılıkların birbirleriyle özgürce mücadelesi (agonizm) düzeyine taşınması gerekir. Önemli olan farklılıkları aynıya çevirmek değil, birbirleriyle barışçı bir rekabet içinde var olabilmelerini sağlamaktır. Biz ve onlar ayrımının aşılmasına imkan yoktur. Ancak bu ayrımı farklı bir anlayışa oturtmak ve çoğulcu demokrasi ile uyumlu hale getirmek mümkündür. Özgürlük ve eşitlik ilkelerini benimsemiş olmak kaydıyla, karşıtlar düşmanlıktan uzak bir şekilde birbirleriyle mücadele edebilirler. Konsensüs, ancak belli bir an için iktidarın stabilize edilmesi olup bu durum geçicidir. Karşıtlar arası mücadelenin bir sonu yoktur ve olmamalıdır.³⁶⁰

Bu anlayışta Derrida’nın yapı sökülme perspektifi Mouffe’a yön vermektedir.³⁶¹ Kolektif bir siyasal kimliğin kuruluşunda biz ve onlar ayrımı merkezi rol oynar ve bu ayrım çatışmayı beraberinde getirir. Ancak Mouffe’un temel aldığı karşıtlık, Batı düşüncesinde karşıtlar arası kurucu ilişkiyi veren basit bir negativiteden ibaret değildir. Derrida’nın tanımladığı gibi, biz ve onlar ayrımı somut, katı ve hatları belli bir “içerisi ve dışarısı” tanımının ötesindedir. Daha çok, sürekli sembolik olarak atıfta bulunulan, ama kesin olarak ne olduğuna karar verilemeyen bir ayrımdır.

Derrida ve dolayısıyla Mouffe için bu “karar verilememe”, siyaset ve etiğin temelidir. Her konsensüs, alınmış kesin bir karar olarak kaos ve belirsizliğe son vermiş görünürken aslında, tamamen dışlayıcı bir eylem olarak siyaseti sonlandırmaktadır. Bu nedenle Habermas’ın önerdiği gibi, dışlayıcı olmayan bir kamu alanı içinde rasyonel konsensüsü sağlamak, böylece meşru olanla rasyonel olanı uzlaştırmak mümkün değildir.³⁶²

Karar verilememe hali içinde biz ve onların konumlanması sürekli yenilenir ve bu durum sürekli bir çatışma halini gerektirir. Ancak önemli olan, biz ve onlar ayrımını düşmanlığa vardırmandan, karşıtlar arası mücadele içinde tutabilmektir.

³⁵⁹ Mouffe, s. 58.

³⁶⁰ Mouffe, ss. 108-110.

³⁶¹ Bkz. Jacques Derrida, “Force of Law: The Mystical Foundation of Authority”, **Deconstruction and the Possibility of Justice**, (Ed. D. Cornell), Routledge, New York, 1992.

³⁶² Mouffe, ss. 137-139.

Habermas'ın müzakereci demokrasi modeli için de, Mouffe'un agonistik çoğulculuğunda da esas unsur, ancak insan haklarına dayalı, hukuk düzeninin hâkim olduğu bir siyasal yapı içinde var olması mümkün olan, dinamik bir sivil toplumdur. Ancak, bu noktada, kıta Avrupa'sında ekonomik çıkar temelli bir geleneğe sahip olan ve profesyonel birlikteliklerin genel karakteristiğini verdiği bir sivil toplumun, yukarıda tanımlanan demokrasi modellerinde hak ve özgürlükler açısından nasıl bir işlev göreceği tartışmalıdır.

Anglosakson gelenekte ise sivil toplum algısı, Püritenizmin de etkisiyle, daha çok dini eksende dayanışma temelli şekillenmiştir. Yeni bir dünyaya yönelmek zorunda kalmış ve soyutlanmış bireyin, dinsel öğretilerle güçlendirilmesi daha sonraki toplumsal ve ekonomik süreçlerin şekillenmesinde de belirleyici olmuştur.³⁶³ İngiltere'nin kendine özgü reformasyon süreci ve nihayetinde Katoliklikten koparak Kralın Anglikan kilisesini kurdurması ve bu yeni kilise içinde özellikle Püritenizmin sağ ve sol kanadının çekişmeleri, toplumsal ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. İngiltere'den Amerika kıtasına göçte de, dini inançlarını daha özgürce yaşayabilmek temel motiflerden biri olmuştur. Bu bakımdan Amerikan laisizmi, Fransa örneğinden ayrılmaktadır. Her ne kadar, ABD, Fransa ile birlikte Batı dünyası içinde anayasasında dini referans bulunmayan iki devletten biri olsa da, ABD'nin laisizmi dini özgürlüğü korumak için inşa edilmiştir. Amerika'nın kurucu babalarından Jefferson ve Madison'un düşünceleri ekseninde şekillenen laiklik, kilise ve devlet kurumlarını birbirinden ayırırken kilisenin üzerindeki devlet baskısını ortadan kaldırmayı hedeflemiştir.

Bugün hâlâ kiliseler ve mezhepler ABD'de; sivil toplum kuruluşları, okullar, hastaneler ve üniversitelerin önemli bir bölümünü idare etmektedir. Siyaset alanında da mezhepler, baskı grupları olarak önemli rol oynamaktadırlar.

Türkiye açısından ise sivil toplumun yaslandığı tarihsel yapılar, Osmanlı döneminin millet sistemi içindeki farklı dini gruplar, esnaf ve zanaatkâr toplulukları sayılabilecek loncalar ve tarikatların taşıdığı din kurumu olup bu unsurlar, Sultan tarafından atanan yöneticileri ve tamamen devlet kontrolündeki işleyişleri ile doğaları gereği devletin karşısında özerk bir alan sağlayamamıştır.³⁶⁴ Günümüzde de çeşitli meslek örgütlenmeleri, dini cemaatler ya da hemşeri dernekleri olarak

³⁶³ Erich Fromm, **Özgürlükten Kaçış**, çev. Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul, 1993, ss. 91-92.

³⁶⁴ Tosun, ss. 208-225.

karşımıza çıkan tabana ait sivil toplum yapıları, büyük ölçüde üyelerine sağladıkları yardımlaşma imkânlarıyla düzenin devamında bir katalizör görevi görmenin ötesine geçememektedirler.

Anglosakson gelenekte de, kıta Avrupa'sında da, Türkiye'de de sivil toplum, şekillenışı ve etkinlik alanı itibariyle Habermas'ın ya da Mouffe'un yüklediği demokratik misyonu yerine getirebilmekten uzaktır. Mesleki örgütlenmelerin, dolayısıyla ekonomik çıkarların ağırlıklı olarak şekillendirdiği kıta Avrupa'sının sivil toplumunda müzakerelerin tikel çıkar temelinden uzak, akılcı argümanlarla yönlendirileceğini beklemek çok mümkün değildir. Anglosakson dünyada ise sivil toplumun din eksenli şekillenışı doğası gereği birleştirici değil, ayrıştırıcı olmuştur. Türkiye'de ise sivil toplum, devletin belirlediği temel ilke ve kurallar dahilinde destekleyici bir işlevdedir. Dolayısıyla, yukarıda açıklanan Habermas'ın Müzakereci Demokrasi modeli de, Mouffe'un Agonistik Plüralizm modeli de, idealize edilmiş modeller olup mevcut sivil toplum yapısı içinde tam olarak uygulanmaları mümkün değildir.

Bununla birlikte, bir barış ve istikrar projesi olarak AB'nin, dünya savaşları sonrası demokrasi ve insan hakları idealini canlı tutacak toplumsal paydaşlara olan ihtiyacı, sivil toplumun da mevcut durumun ötesinde tanımlanarak bu ideal tanım ışığında desteklenmesi sonucunu getirmiştir.

AB'nin kendini yeni bir siyasal düzen olarak kabul ettirebilmesi, vatandaşlarını bu düzenin meşruluğuna ikna edebilmesi ve bir üst kimlik olarak Avrupalılığı benimsetebilmesine bağlıdır. Bu noktada, her ne kadar 2007 sonrası uygulama kesintiye uğramış olsa da AB, kuruluşundan itibaren ilk 50 yıllık süre içinde Avrupalılaştırmanın önemli bir taşıyıcısı olarak gördüğü STK'lara yönelik destekleriyle, çerçevesi aslında sürekli devletlerarası, toplumlar arası ve devlet-toplum arası etkileşimlerle yeniden çizilmekte olan yasal, toplumsal ve kültürel kodları önce STK'lara, onların kanalıyla da tüm toplum kesimlerine aktarmak hedefinde olmuştur. Bu süreçte AB tarafından sivil topluma bir yandan toplumsal, siyasal ve kültürel kodların taşıyıcısı rolü verilirken, bir yandan da aslında sivil toplumun belirlenen hedefler doğrultusunda yeniden inşası amaçlanmıştır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ağır sonuçlarının kitlelerin otoriter rejimlere karşı büyük bir tepki duymasına yol açmış olması, demokrasi ve hukukun

üstünlüğü ilkelerini, AB için meşruiyetin vazgeçilmez unsurları haline getirmiştir. Siyasete tâbi olan kitlelerin nasıl felaketlere sürüklendiğinin derin hatıraları, artık kitlelerin siyasete yön verdiği düşüncesini hâkim kılmakla hafifletilebilmiştir. Bu nedenle, siyasetin elitler arası bir müzakere süreci değil, toplumun tüm kesimlerinin söz hakkının bulunduğu bir mekanizma olduğu inancını sağlamlaştırmanın, Avrupalılık kimliğinin benimsenmesi için de en önemli motivasyonlardan biri olacağı öngörülmüştür. Yasal düzenlemeler, ne kadar detaylı olurlarsa olsunlar, kimliğin taşınmasını tek başlarına gerçekleştiremezler. Bu gerçekten yola çıkarak AB, aday ülkelerde bireylere bu kimliği benimsetecek en güçlü araç olan sivil toplumun, kendi belirlediği değerler üzerinden inşası için destek sağladığını ifade etmektedir. Sağlanan desteklerle kurumsal ve mali kapasiteleri geliştirilen STK'lar kolektif hareketlerin içinde yer alarak daha fazla bireye ulaşacaklardır. Bu noktada AB'nin yeni üye olmuş ya da aday ülkeler için sürekli vurguladığı demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları gibi kavramlar ve bu ülkelerde destekleriyle yön vermeye çalıştığı sivil toplum, dışarıyı olduğu kadar aslında AB halklarını da ikna etme gayretlerinin bir sonucudur.

Ancak anayasa süreci ve sonrasında yaşanan başarısızlık, AB halklarının ikna sürecinde yetersiz kaldığını, Avrupalı kimliği ile AB kimliği arasında ciddi bir ayrışma söz konusu olduğunu çarpıcı şekilde ortaya koymuştur.

Yine de, söylem düzeyinde de olsa, 2007 sonrasında da aday ülkelerin AB ile müzakere sürecinin önemli bir kısmını, aday ülke toplumlarının Avrupalı kimliğiyle daha yakından ilişki kurmasını ve sürecin sonunda bir üst kimlik olarak Avrupa vatandaşlığını benimsemelerini sağlamanın oluşturduğu ifade edilmektedir. Nitekim 2007-2013 döneminde Komisyon tarafından uygulanan ve tüm AB üyeleri ile EFTA üyelerini ve Türkiye hariç*, belli yasal ve finansal yükümlülükleri yerine getirmiş olan diğer AB'ye aday ve potansiyel aday ülkeleri kapsayan ve 7 yıl için 215 milyon Avro bütçe ayrılan Yurttaşlar için Avrupa – Europe for Citizens programının genel hedeflerinden biri; ortak değerler, tarih ve kültüre dayanan Avrupa kimliği algısının geliştirilmesi, spesifik hedefleri de;

* Belirlenen yükümlülükleri karşılamadığı için Türkiye bu programda yer almamıştır.

- Tarihi öğrenmek ve geleceği inşa etmek için Avrupa'nın her yerinden insanların bir araya gelerek deneyimlerini, düşüncelerini ve değerlerini paylaşmalarını sağlamak,
- Avrupa seviyesindeki sivil toplum kuruluşlarının işbirliği ile Avrupa vatandaşlığı, demokrasi, ortak değerler, tarih ve kültüre ilişkin faaliyet ve tartışmaları desteklemek,
- Geçmişin anısını korurken Avrupa değerleri ve kazanımlarının da tanıtımını yaparak Avrupa'yı vatandaşları ile yakınlaştırmak,
- Her ülkeden vatandaşların sivil toplum kuruluşlarıyla etkileşiminin artırılması yolu ile AB'nin çeşitliliğinin ve birliğinin öne çıkacağı bir diyalog ortamı sağlamak olarak ifade edilmiştir.³⁶⁵

Sınırlı bütçelerle desteklenip karar alma süreçlerinde etkin bir paydaş olarak konumlandırılmıyor olsa da, şurası bir gerçektir ki; AB'nin toplumsal ve kültürel alanda da kabul görmesinin en etkili yöntemlerinden biri, kendisi de AB'nin belirlediği değerler sistemini benimsemiş olan STK'ların, bu değerleri bireylere aktarması olacaktır. Bu sayede hegemonyanın inşası, yani AB'nin siyasal, toplumsal ve ekonomik düzeninin şekillendiği değerler bütününe kitlelerce gönüllü olarak rıza gösterilmesi sağlanacaktır. Sivil toplumun kapasitesinin geliştirilmesi, değerlerin daha iyi aktarılması ve hegemonya inşasının anahtarıdır.

Bu nedenle, AB gibi çok geniş bir coğrafyada, pek çok farklı etnik unsuru bir araya getiren bir siyasal yapı için, sivil toplumda kapasite geliştirmeyi desteklemek, sadece STK'lara ilişkin teknik bir konu olarak ele alınamaz. AB için sivil toplumda kapasite ancak, gösterilen hedefler ve oluşturulan değerler düzlemi içinde geliştirilebilir. Zira sivil toplumun var oluş nedeni, belirli bir değerler bütünü temsil edilmesi ve taşınmasıdır. STK'lar için kurumsallaşma, ancak çerçevesi belli olan bir değerler bütünü temelinde sağlanabilir.

Türkiye özelinde değerlendirildiğinde, değerlerin taşınması bağlamında rol alabilecek, görece daha güçlü olan işadamları dernekleri ve mesleki birliklerin yanı sıra, İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV), Türkiye Avrupa Vakfı (TAV) gibi vakıfların, eğitim, kadın ve çevre alanında faaliyet

³⁶⁵ Avrupa Komisyonu, **Europe For Citizens Programme 2007-2013**, http://eacea.ec.europa.eu/citizenship/programme/documents/2013/guide_2013_en_final%20.pdf, s. 6, (14.04.2017).

gösteren diğer STK'ların özellikle kampanya yürütücülük, medya ve halkla ilişkiler alanında belli bir kapasiteye ulaştığı söylenebilir. Ancak oldukça sınırlı kalmakla birlikte yine de var olan bu potansiyele rağmen, Türkiye özelinde uygulanan ya da Türkiye'nin katılımcı olarak yer aldığı AB programlarında, ortak değerler ve kimlik inşası üzerinden STK'larda kapasite geliştirmeyi hedef alan bir anlayışın söz konusu olmadığı görülmektedir. Zira 2007-2013 döneminde STK'ların proje sunabildiği 25 mali destek programı kapsamında 2 milyar 650 milyon Avro'nun üzerinde bir fon tahsisi söz konusu olmuş, ancak 7 yıl içinde değerler ve kimlikle ilişkilendirilebilecek programların sadece 4'ü;

- Sivil Toplum Diyalogu II Kültür & Sanat bileşeni 2.2 milyon Avro,
- Sivil Toplum Diyalogu III "Siyasi Kriterler Alanında Sivil Toplum Diyalogunun Güçlendirilmesi" bileşeni altında insan hakları; ayrımcılıkla mücadele ve demokrasi ile hukukun üstünlüğü başlıklarında 4.9 milyon Avro,
- Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Yerel ve Ulusal STK'ların Kapasitesinin Güçlendirilmesi Hibe Programı yaklaşık 3 milyon Avro ve
- Türkiye'nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki Kadınların ve Kadın STK'larının Güçlendirilmesi Hibe programı yine 3 milyon Avro desteklenmiştir.

Bunların dışında kalan ve kimlik ve değerlerle ilişkili olduğu düşünülebilecek, Türkiye'de Sivil Toplumun Güçlendirilmesi: Sivil Topluma Bütüncül Yaklaşım ve Katılımcı Yerel Projeler, Türkiye'de Sivil Toplumun Desteklenmesi: Katılımcı Demokrasi için Yerel Hareket, Yerel Düzeyde Sivil Katılımın Güçlendirilmesi, Sivil Toplum Örgütleri Arasında Diyalogun Geliştirilmesi I ve II, Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi ve Sivil Düşün programlarının bütçesi 1 milyon Avronun altında kalmıştır. Bu kadar sınırlı bütçeler aktarılan bu programların da aslında çoğunlukla içerik itibariyle değerler ve kimlik alanında bütünleştirici bir perspektiften değil, siyasi kriterler bağlamında eleştirel bir yaklaşımla tasarlandığı görülmektedir.

Oysa AB, bugüne kadar ekonomik ve hukuki alanda sağlamaya çalıştığı Avrupa bütünleşmesini, siyasi ve toplumsal alandaki bütünleşmeyle

tamamlayabildiği ölçüde uluslararası siyasette iddiasını devam ettirebilecektir. Bu bütünleşmeyi ortak değerler temelinde inşa edebilmek için bu değerlerin taşıyıcısı olarak gördüğü güçlü STK'lara her zaman ihtiyaç duyacaktır. AB için STK'lar toplumsal değişimin aracıları olarak demokratikleşme ve Avrupalılaşma sürecinin temel aktörleridir.³⁶⁶

Bu bağlamda Türkiye'nin üyelik sürecine ilişkin olarak da, sivil toplum yine AB'nin en önemli sosyal paydaşı olarak desteklenmeye devam edilmelidir. Nitekim AB'nin sivil toplum vurgusunun ötesinde, uluslararası alanda sivil toplumun küresel bir güç kabul edilmeye başlaması ile Türkiye'deki sivil toplumda da önemli bir hareketlenme söz konusu olmuştur. Ülke içindeki mesleki örgütlenme, dayanışma ve hemşerilik vurgusu hala en büyük sivil toplum motiflerini sağlıyor olmakla birlikte, ulusal ve uluslararası nitelikte hareket alanı açmaya çalışan büyük ölçekli yapılanmalar da giderek güç kazanmaktadır.

Bununla birlikte, Türkiye'deki sivil toplum açısından, tarihsel olarak birbiriyle ortak hareket etme kültürü olmayan ve çoğunlukla da ideolojik olarak kutuplaşmış, dağınık bir yapı söz konusudur. Net bir ideolojik tavır sergilemeyen STK'lar da aslında hâlâ devletle toplum arasında konumlanmış özerk aktörler olmaktan çok, devletin himayesinde ve onu destekleyici bir işlev üstlenmektedirler.

Türkiye'deki sivil toplumun AB sürecinde oynayacağı rol için de yine aynı dağınıklık öne çıkmaktadır. Farklı ideolojilere sahip olmakla birlikte kimi milliyetçi, İslamcı ya da ulusalcı çizgideki STK'lar AB sürecine şüpheyile yaklaşmanın ötesinde, direnç göstermektedirler.

Öte yandan, AB sürecinde yaşanan dalgalanmalar ve siyasilerin de çoğu zaman dile getirdikleri AB'nin Türkiye'ye ilişkin "gizli" gündemine, açık ifadesiyle terör ve bölücü unsurlara verilen desteğe dair özellikle medyada da geniş yer bulan iddialar³⁶⁷, genel itibarıyla daha liberal STK'ların da AB üyeliğinin savunuculuğu konusunda çekimser kalmasına yol açmaktadır.

³⁶⁶ Markus Ketola, **Europeanization and Civil Society: Turkish NGO's as Instruments of Change**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2013, s. 158.

³⁶⁷ Macit Soydan, "AB Terörist İlan Edilsin", **Yeniçağ Gazetesi**, 04.04.2008, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ab-terorist-ilan-edilsin-6194h.htm>, (07.09.2017). ve CNN Türk, <https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/12/14/erdogan.ab.teror.orgutune.destek.veriyor/412077.0/index.html>, (07.09.2017).

Kapasite yetersizliği, finansal sıkıntılar gibi yapısal sorunların yanı sıra, AB'nin insan hakları ve demokrasi alanında vermeye çalıştığı desteklerde de alan itibariyle yukarıda söz edilen şüpheliğin etkisiyle, beklenen sonuçların alınması mümkün olamamaktadır. Özellikle bu alanda faaliyet gösteren az sayıdaki STK ile resmi makamlar arasındaki güvensizlik, projelerin yerelde sahiplenilmesini, etkin ve kalıcı olmasını imkânsız hale getirmektedir. Örneğin, Ankara'daki genel merkezinin yanı sıra 39 ilde şube ve temsilciliği bulunan, bu bakımdan alanında öne çıkan STK'lardan biri olan İnsan Hakları Derneği (İHD)'nin yaptığı çalışmalar eleştirilirken, zaman zaman yabancı fonlardan faydalanyor olması bir olumsuzluk unsuru olarak kullanılmaktadır. Nitekim Anadolu Ajansı'nın 20.01.2001 tarihinde İHD'nin Yunanistan'dan para yardımı aldığı yönünde yaptığı haber, sonrasında yanlış olduğu asıl kaynak olarak belirtilen Yunan Haber Ajansı ANA'nın haberi ile ortaya konmuş olsa da, savcılıkça yine de ihbar kabul edilmiş ve emniyet güçleri tarafından genel merkeze baskın düzenlenmiştir.³⁶⁸

Bu şartlar altında, her ne kadar kâğıt üzerinde temel haklar ve adalete ilişkin çeşitli proje çıktıları elde edilmiş görünse de, bu çıktılar, demokratikleşme ve Avrupalılaşma anlamında toplumsal dönüşümleri tetiklemekten çok, müktesebat uyumuna dair temel göstergelerin raporlanmasından ibarettir.

AB, üçüncü sektör yaklaşımı ile paralel şekilde, sivil topluma politik ekonomi temelinde belli çıkarları savunan ve böylece gelişmeyi tetikleyen bir rol biçmektedir. Bu anlamda, sivil toplumun rasyonel şekilde tüm toplum için olumlu yönde dinamizm sağlayacak bir güç olduğu kabul edilmektedir. Nitekim Türkiye'de de sınırlı da olsa inisiyatif olarak değişime destek olmaya çalışan örnekler söz konusudur. İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV) ile Türkiye Avrupa Vakfı (TAV) öncülüğünde oluşturulan Türkiye'nin AB Katılım Süreci İçin Sivil Toplum Platformu, 2011 yılında aralarında TOBB, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD), Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu (TESK), Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD), DİSK, TÜRK-İŞ, HAK-İŞ, Türkiye Barolar Birliği, Türkiye Kalite Derneği (KALDER), Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşları Birliği, Reklamcılar Derneği, Sosyal Demokrasi Vakfı,

³⁶⁸ İnsan Hakları Derneği, <http://www.ihd.org.tr/d-genel-merkezinde-arama-aansz-haberi-baskliyor/>, (02.06.2016).

Tescilli Markalar Derneği, Türkiye Seyahat Acentaları Birliği, Tüketiciler Birliği, Tüketicuyu Koruma Derneği, Türkiye Sakatlar Konfederasyonu gibi yapıların da yer aldığı sivil toplum kuruluşu ve üniversitelerden 100'ün üzerinde temsilciyi bir araya getirmeyi başarmış ve yayımlanan ortak açıklamayla Türkiye'nin tam üyelik hedefi doğrultusunda AB liderleri de Türk tarafı da müzakereleri tıkanma noktasından kurtarmak için çaba göstermeye davet edilmiştir.³⁶⁹

Ancak bu iyi niyetli çabalara rağmen Türkiye özelinde, AB mali desteklerinden yararlanan STK'ların bile demokratikleşme ve Avrupalılaşma yönünde değişimi ne kadar içselleştirdiği belirsizdir. Örneğin, desteklerden en çok faydalanan ve zorunlu üyelik nedeniyle en çok kurumsallaşan yapılar arasında sayılabilecek ticaret odaları, meslek örgütleri gibi yapıların pek çoğunun büyük şehirlerde dahi yöneticilerini çok uzun yıllar değiştiremedikleri, demokratik bir anlayış geliştiremedikleri görülmektedir. Zira sosyal inşacılığın da vurguladığı şekilde, kurumsal olarak STK'lar ya da diğer kurumlarla, etki alanlarındaki bireylerin norm ve değerlerinin, süresi, faaliyetleri ve bütçesi sınırlı bir proje uygulama dönemi içinde hızlı bir dönüşüm geçireceğini beklemek gerçekçi değildir.

Bununla birlikte, uygulanan programların en belirgin katkısı, aslında yabancı dil yetersizliği nedeniyle belirli bir kesimle sınırlı da kalsa, proje başvurularında aranan ortaklık zorunluluğuyla AB ülkeleri ve Türkiye arasında kurulmaya çalışılan diyalog olmaktadır.

AB'nin sivil toplum politikasının temelinde yatan değişim idealini realize edebilecek ve tabanda "AB dayatması" olarak dirençle karşılanan kimi reformların içeriğinin daha iyi kavranması ve içselleştirilmesini sağlayacak asıl mekanizma, farklı ülke STK'larıyla işbirliği ve iletişim platformları olacaktır.

Tematik sınırlamalara gidilmeksizin, AB desteklerinin uluslararası bir sivil toplum iletişim ve işbirliği ağına odaklanması, tam da istendiği gibi, AB değerlerinin içselleştirilmesi, demokratikleşme ve Avrupalılaşma anlamında belki daha yavaş ama daha derinden bir değişime imkân tanıyacaktır.

İşte bu nedenle, kendi ihtiyaç ve sorun analizini yapmaksızın daha önce AB tarafından üretilen ya da kabul gördüğü bilinen hazır çözüm önerilerinin devşirildiği

³⁶⁹ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, "STK'lardan, 'AB müzakere sürecini hızlandırın' Çağrısı, Basın Bildirisi, Nisan 2011, <http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2011/04/030-031.pdf>, (02.06.2016).

ısmarlama sivil toplum projeleri üzerinden bir değişim beklemek yerine, toplumların birbirlerini tanımlarını sağlayacak ve etkileşimlerini en üst seviyeye getirecek programlar devreye alınmalıdır. Sınır aşan sorunların çözümünde sınır ötesi işbirliğinin kaçınılmaz olduğu küresel siyaset içinde, çözüme katkı sağlayacak temel aktörlerden biri olduğu bilincini sivil topluma kazandırabilmek gerekmektedir.

Bu doğrultuda, Habermas'ın ısrarla vurguladığı ulusüstü Avrupa sivil toplumuna – ancak konsensüse ulaşmayı değil, Derrida ve Mouffe'un belirttiği şekilde diyalogu temel alan çoğulcu, katılımcı, eşitlikçi bir sivil topluma – zemin sağlamak, AB'nin, hem kendi içinde, hem de Türkiye özelinde temel hedefi olmalıdır.

Türkiye için ise AB üyeliğinde zaman zaman çalkantılı dönemlerden geçiliyor olsa da, Avrupa ile bütünleşme politik bir tercih değil, bir anlamda tarihsel bir tek yöndür. Bu sürecin Ankara Anlaşması ile başladığını düşünmek, bu tarihsel arkaplanı gözden kaçırmak olacaktır. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun Viyana Konferansı ile kurulan Avrupa Devletler Sistemi içine kabul edilişı, 1856 Paris Antlaşması ile olmuştur. Ancak Osmanlı dönemimin Batılılaşma serüveni, bu resmi kabulden de önce başlar. Lale Devri ile 18. yüzyılın başında kültürel tohumları atılan Batılılaşma eğilimi, askeri yenilgiler ve ekonomik sorunlar arttıkça başta ordu ve bürokrasi olmak üzere, eğitim, kültür, tarım, ticaret gibi alanlarda ortaya çıkan reform ihtiyacının şekillendirdiği çok yönlü bir devlet politikasına dönüşmüştür.³⁷⁰ Tarihsel süreç içinde, jeopolitik konum da göz önüne alındığında, Tanzimat Fermanı ile bir anlamda resmen başladığı ilan edilen Batıyla bütünleşme, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları ve Soğuk Savaş gibi kriz dönemlerinin de etkisiyle Türkiye'nin önündeki bir seçenek olmanın ötesinde, kaçınılmaz bir yol haline gelmiştir.

Bu kaçınılmaz yol içinde Osmanlı döneminin ve sonrasında Cumhuriyet Türkiye'sinin modernleşme paradigması, iki yüzyılı aşan bir süre boyunca hem kurumlar ve politikalarda, hem de toplumsal hayatta yukarıdan aşağıya doğru gerçekleştirilen reformlarla, tüm kesimlerce aynı şekilde algılanıp benimsenmese de, Sosyal İnşacılığın da öngördüğü şekilde, bir Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı kimliğinin inşasını da başlatmıştır.

³⁷⁰ Karal, s. 61.

Batı kültüründeki Aydınlanma gibi bir takım kırılma dönemleri eş zamanlı olarak deneyimlenmemiş ve pek çok açıdan Batının kültürel ve düşünsel arkaplanı tam olarak paylaşılmıyor olsa da, Batıyla 500 yıllık askeri, kültürel ve ticari temasın getirdiği birikim, Cumhuriyetin kurucu kadrolarını derinden etkilemiştir. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı prototipi olarak, Türkiye’de özellikle devletçi-seçkinci olarak da tanımlanabilecek³⁷¹ toplumsal kesimler, bu tarihsel miras temelinde, kendilerini modernleşme ve Batılılaşmanın taşıyıcısı olarak görmüşlerdir.

Ancak 60’lardan sonra dozu giderek artan siyasi istikrasızlık, arka arkaya gelen darbeler ve gündemden hiç düşmeyen terör Türk modernleşmesini büyük bir sekteye uğratmış, toplumsal kesimler arasındaki ayrışma derinleşirken, devletçi-seçkinci kesimler de, tek tipçi bir vatandaşlık dayatması ile zaten zayıf olan demokratik değerler düzleminden hızla uzaklaşmıştır.³⁷²

Nitekim 80’li yıllarda dünyayı etkisine alan neoliberal politikaların bir yansıması olarak sivil toplum kavramı, yavaş yavaş Türkiye’de de kullanılmaya başlanmışsa da, özellikle 1980 darbesiyle demokratik değerlere yönelik yaşanan yabancılaşma, sonrasında örgütlenme, savunuculuk ve hak arama bakımından sivil toplumun Türkiye’de varlık göstermesini imkânsız hale getirmiştir. Günümüz Türkiye’sinin sivil toplumu, bu bağlamda kendi çoğulcu ve demokratik reflekslerini geliştirememiş olduğundan, farklı kesimlere ulaşip onları ikna yoluyla kendi değerler düzlemine taşıma fonksiyonunu yerine getirememektedir. Başka bir ifadeyle, devletin çoğulcu demokrasiyi kurumları ve politikalarıyla yaşanır kılmadığı bir ortamda, demokrasinin bir kimlik ögesi olarak bireylerce benimsenmesi de mümkün olamamış, dolayısıyla sivil toplum da, farklı çıkarlardaki bireylerin bir müzakere ve uzlaşma pratiği olarak toplumsal hayatta kendine alan açamamıştır.

Bu sınırlılıklara rağmen, Türk modernleşmesi, bireye ve topluma yine de yok sayılamayacak bir kültürel miras sağlamıştır. Bugünün Türkiye’sinde kimlik ve değerler bağlamında Avrupa Birliği ile en az Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinin vatandaşları kadar sorunsuz bir bütünleşme içine girebileceğine inanan önemli bir kesim söz konusudur. Nitekim İKV’nin 2016 yılında gerçekleştirdiği Türk kamuoyunun AB algısını ve desteğini ele alan araştırmasında, Türkiye’de AB üyeliğini destekleyenlerin oranının %75,5’e yükseldiği, üyeliği ekonomi, eğitim,

³⁷¹ T. Tosun, s. 4.

³⁷² T. Tosun, s. 4.

serbest dolaşım gibi nedenlerle destekleyenlerin yanında, demokrasi ve insan haklarını bir destek nedeni olarak ifade edenlerin oranının da %33,8 olduğu ifade edilmektedir. Aynı araştırmada katılımcılara AB'nin kendileri için ne ifade ettiği sorusuna verilen cevaplar ise; yüksek refah düzeyi ve ekonomik gelişme (%44), demokrasi ve özgürlük (%35), kültür ve uygarlık (%27), serbest dolaşım ve sınırların kalkması (%20), ortak standartlar ve uyumlaşma (%15) şeklinde sıralanmıştır.³⁷³ Bu araştırmanın hata payının yüksek olduğu varsayılsa bile, yine de Türk kamuoyunun önemli bir kısmının AB üyeliğini istediğini, üstelik bu isteğini demokrasi, özgürlük, insan hakları, kültür ve uygarlık gibi kavramlara dayandırdığını söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, vurgulamak gerekir ki Türkiye'nin ve Türk halkının Avrupa ile siyasi, kültürel ve ticari bağları oldukça güçlü ve derindir. Siyasi konjonktür belirli dönemlerde yakınlaşmalar ya da uzaklaşmalara neden oluyor olsa da, Türkiye'nin Avrupa ile derin tarihsel temellere dayanmakta olan ilişkisi, artık bireysel kimliklere kadar nüfuz etmiş olup bu gerçeklik, AB ve Türkiye tarafındaki siyasilerce yapılan gündelik hesapların da üstündedir. Dolayısıyla Türkiye'deki sivil toplum için AB'nin sağlayacağı asıl destek, zaten var olan bu tarihsel bağ temelinde, 2000 yılında AB'nin mottosu olarak kabul edilen “Çeşitlilikte Birlik – United in Diversity” düşüncesine de uygun şekilde, sivil topluma farklı kimliklerin eşit temsiline imkân tanıyan uluslar üstü bir demokrasi alanı olarak yer açmak olmalıdır.

Çeşitliliğin kabulü ve etkileşimi sağlanmadığı sürece, ulusal otoritelerin dünyanın belirli çatışma alanlarında küresel bir pay kapma yarışı içinde dünya barışını tehdit eder bir noktaya gelmesini engelleyecek demokratik kontrol refleksi kitlelerde hiçbir zaman yerleşemez. Ulus devletlerin küresel terörle mücadele gerekçesiyle kendi çıkarları doğrultusunda yeni sınırlar belirleme hevesinin, tüm dünyayı tehdit eden bir güvensizlik ortamı yaratması ve uluslararası işbirliğinin yerini çatışmaya varacak bir rekabete bırakmasını önlemenin tek yolu, kitlelerin evrensel değerleri içselleştirerek ayrıştıracı, ırkçı söylemleri reddedecek bir refleks ortaya koymasıdır. Böyle bir refleks de ancak farklılıkların temsiline imkân tanıyarak birlikte varoluşun mümkün olduğu bir siyasal sistemde gelişebilir. Bu bakımdan mevcut aday ülkeler içinde, kültürel bağlamda pekçok farklı referans noktasına sahip

³⁷³ t24 Bağımsız İnternet Gazetesi, “Türkiye'de AB'ye Destek %75'e Çıktı”, 10.05.2016, <http://t24.com.tr/haber/turkiyede-abye-destek-yuzde-75e-cikti,339764>, (15.09.2017).

olsa da tarihsel olarak bu kadar yoğun etkileşimde olup ortak evrensel değerlerde buluşabilme ihtimalinin bu kadar yakın olduğu tek ülke olan Türkiye ile kuracağı ilişki, bir barış projesi olarak başlayan AB'nin nasıl bir siyasal sisteme evrileceğinin de anahtarı olacaktır.

KAYNAKÇA

Akay, Hale. **AB ile 10 Yıl: Mali Yardımlar, Sivil Toplum ve Katılım**, Türkiye Avrupa Vakfı, İstanbul, 2016.

Akdoğan, Muzaffer. “Avrupa Birliği Anayasa Sürecinde Lizbon Antlaşması ve Türkiye’ye Yansımaları”, <http://www.uiportal.net/avrupa-birligi-anayasa-surecinde-lizbon-antlasmasi-ve-turkiyeye-yansimasi.html>, (24.07.2017).

Akgün, Sevgi Baydar ve Tülay Baydar Bilgihan. “Avrupa Birliği’nde STK’ların Rolü”, **Türk İdare Dergisi**, Sayı 470, Mart 2011, ss. 9-24.

Akpınar, Ayşenur Göneneç. **Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi**, Doğan Kitap, İstanbul, 2001.

Akyüz, Alper. “STK’lar için Avrupa Kurumları ve AB Yapıları”, **AB, Bütünleşme ve STK’lar**, Der. Alper Akyüz, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 57-74.

Aristo. **Politika**, Çev. Mete Tunçay, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Atiker, Erhan. “Sivil Toplum Kuruluşlarında Örgüt İçi Demokrasi ve Gönüllülük”, **Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu IX**, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 2002, ss. 4-11.

Avrupa Birliği Bakanlığı. “AB Programları Hibeleri”, <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=101>, (15.12.2015).

Avrupa Birliği Bakanlığı. **Avrupa Birliği Hibe Programları Kapsamında STK’lara Sağlanan Destekler**, Ankara, 2014, (STK’lara Sağlanan Destekler), http://www.ab.gov.tr/files/pub/ab_hibe_programlari_kapsaminda_stklara_saglanan_destekler_mayis2014.pdf, (12.02.2016)

Avrupa Birliği Bakanlığı. “Avrupa Birliği Zirvesi”,
<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=45631&l=1>, (03.01.2013).

Avrupa Birliği Bakanlığı. “**Avrupa Yönetişimi: Beyaz Kağıt**” Raporu,
http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_6_raporlar/1_1_white_papers/com2001_white_paper_european_governance.pdf, (03.06.2016).

Avrupa Birliği Bakanlığı. “İstanbul 2010 Avrupa Kùltür Başkenti Hibe Programı”,
http://www.ab.gov.tr/_43388.html, (25.12.2014).

Avrupa Birliği Bakanlığı. “İzleme ve Değerlendirme”,
<http://www.ab.gov.tr/index.php?p=126&l=1>, (03.06.2016).

Avrupa Birliği Bakanlığı. “Tùrkiye-AB Mali İşbirliği”,
<http://www.ab.gov.tr/?p=5&l=1>, (11.02.2014).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. **AB ve Tùrkiye Arasında Sivil Toplum Diyaloğu’nun Geliştirilmesi Projesi**, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara, 2009.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. **Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma**, Avrupa Birliği Genel Sekreterliği Yayınları, Ankara, 2011, <http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>, (29.06.2016).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. http://www.abgs.gov.tr/files/rehber/08_rehber.pdf, (14.10.2012).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=42118&l=1>, (08.11.2012).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45172&l=1>, (15.12.2012).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45175>, (15.01.2013).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45649>, (08.11.2012).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=48092&l=1>, (08.11.2012).

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=5966&l=1>, (08.11.2012).

Avrupa Birliği Hukuku Web Sitesi. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:l24147a>, (02.11.2017).

Avrupa Birliği Hukuku Web Sitesi. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0290:FIN:EN:PDF>, (08.11.2012).

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. **Sivil Toplum İşbaşında**, 2001, panel.stgm.org.tr/vera/app/var/files/a/b/ab-komisyonu-stk-arastirmasi.doc, (13.09.2012).

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. **Basın Duyurusu**, 29.06.2005, <http://www.euturkey.org.tr/abportal/upload/files/PR%20-%202005-PressRelease-25.pdf>, (11.10.2012).

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. <http://avrupa.info.tr/tr/ab-ve-sivil-toplum/demokrasi-ve-insan-haklari-icin-avrupa-araci-dihaa-nedir.html>, (27.12.2014).

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. <http://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/DelegationDocuments/tr/EuropeAid126-845LG-Clarification.pdf>, (08.11.2012).

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. **Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişmesine Yönelik Avrupa Komisyonu Desteği İçin Yol Gösterici İlkeler 2011-2015**, (Yol Gösterici İlkeler)

http://www.avrupa.info.tr/fileadmin/Content/Files/File/CSD/Yol_Gosterici_ilkeler_TR_FINAL.pdf, (03.10.2012).

Avrupa Gençlik Forumu. www.youthforum.org, (03.11.2012).

Avrupa Komisyonu. “Erasmus World”, Basın Bildirisi, 2002, http://www.aic.lv/bologna/Bologna/contrib/EU/mundus_pressrel.pdf, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. **Europe For Citizens Programme 2007-2013**, http://eacea.ec.europa.eu/citizenship/programme/documents/2013/guide_2013_en_final%20.pdf, (14.04.2017).

Avrupa Komisyonu. http://ec.europa.eu/civil_society/index.htm, (07.05.2013).

Avrupa Komisyonu. http://ec.europa.eu/yourvoice/consultations/index_en.htm, (05.05.2016).

Avrupa Komisyonu. https://ec.europa.eu/echo/funding-evaluations/financing-civil-protection_en, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. <https://ec.europa.eu/inea/en/ten-t>, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/euro/anti-counterfeiting/pericles-2020-programme-exchanges-assistance-training_en, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/previous-programmes/culture-2000_en, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. https://ec.europa.eu/taxation_customs/fiscalis-programme/fiscalis-2020-programme_en, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. <https://ec.europa.eu/transport/marcopolo/>, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. <https://ec.europa.eu/youth/policy/youth-strategy>, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. “Inteligent Energy for Europe”, Basın Bildirisi, 2002, http://europa.eu/rapid/press-release_IP-02-524_en.pdf, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. http://eacea.ec.europa.eu/LLP/leonardo/leonardo_da_vinci_en.php, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. http://eacea.ec.europa.eu/media/index_en.php, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. <http://ec.europa.eu/agriculture/rur/leader2/rural-en/euro/p4-2-1.pdf>, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/faq_en.htm, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/financial_assistance/ipa/2008/pf_civil_society_facility_final_en.pdf, (08.11.2012).

Avrupa Komisyonu. http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/ipa/2008/tr080108_civil_society_development_for_active_participation-final_en.pdf, (26.12.2014).

Avrupa Komisyonu. <http://ec.europa.eu/environment/life/>, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. http://ec.europa.eu/growth/smes/promoting-entrepreneurship_en, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. http://ec.europa.eu/justice/grants1/programmes-2007-2013/daphne/index_en.htm, (02.11.2017).

Avrupa Komisyonu. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-93-292_en.htm, (17.06.2016).

Avrupa Komisyonu. http://europa.eu/scadplus/constitution/council_en.htm, (26.06.2016).

Avrupa Parlamentosu. **Briefing: Transparency of Lobbying at EU Level**, Aralık 2015, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572803/EPRS_BRI\(2015\)572803_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2015/572803/EPRS_BRI(2015)572803_EN.pdf), (06.06.2016).

Avrupa Parlamentosu. <http://www.europarl.europa.eu/portal/en>, (29.06.2016).

Azaklı, Sedat. “Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Yıl:3, Sayı:18, 1997, ss. 224-230.

Baker, Ernest. **Social Contract: Locke – Hume – Rousseau**, University Press, Oxford, 1953.

Balkır, Canan. **Europeanisation of Public Policy in Southern Europe: Comparative Political Economy from the 2000s to the Crisis**, Ed. T. Bölükbaşı, E. Ertugal, Routledge, London 2014.

Balkır, Canan. **Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama, AB ve Dünya Örnekleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Balkır, Canan ve Diğdem Soyaltın, “The Limits to Europeanization: Analyzing Domestic Change in Turkey”, **Re-conceptualizing EU-Turkey Relations: Conceptual and Theoretical Approaches**, Ed. C. Nas ve R. Izci, European Union Institute Publications, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2011, ss. 29-58.

Devlet Planlama Teşkilatı. **Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Antlaşmalar (AKÇT, AET, AAET) Cilt 1**, Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, Ankara, 1993.

Dış Ticaret Müsteşarlığı. **Avrupa Birliği ve Türkiye**, Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Bayhan, Vehbi. **Sivil Toplum ve Demokrasi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005.

Bernhard, Michael H. **The Origins of Democratization in Poland**, Columbia University Press, New York, 1993.

Best, Judith A. **The Mainstream of Western Political Thought**, Human Sciences Press Inc., New York, 1980.

Bieler, A. ve D. Morton. “Another Europe is Possible? Labour and Social Moments at the European Social Forum”, **Globalizations**, Cilt: 1, Sayı: 2, Aralık 2004, ss. 305-327.

Bobbio, Noberto. **Gramsci ve Sivil Toplum**, Çev. A. İpek ve K. Somer, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.

Bottomore, T. B. “Marx'ın Toplum Bilimi ve Toplum Felsefesi”, çev. Özer Ozankaya, **AÜSBF Dergisi**, Cilt: XXIII, Sayı: 1, Mart 1968, s. 357-379.

Bölükbaşı, Tolga H., Ebru Ertugal, Saime Özçürümez. “Avrupa Entegrasyonu Kuramlarıyla Türkiye’yi Konu Alan Yazının Etkileşimi: Avrupalılaştırma Araştırma

Programını Türkiye Özelinde Yeniden Düşünmek”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 30, Yaz 2011, ss. 77-102.

Börzel, Tanja A. “Pace Setting, Foot-Dragging and Fence-Sitting, Member States Responses to Europeanization”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 40, Sayı: 2, Haziran 2002, ss. 193-214.

Börzel, Tanja A. **The Domestic Impact of Europe: Institutional Adaptation in Germany and Spain**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, European University Institute, Florence, 1999.

Börzel, Tanja A. ve Thomass Risse. “Conceptualizing Domestic Impact of Europe”, **The Politics of Europeanization**, Ed. K. Fatherstone ve C. Radaelli, Oxford University Press, Oxford, 2003, ss. 55-78.

Börzel, Tanja A. ve Thomas Risse. “When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change”, **European Integration online Papers (EIoP)**, Cilt: 4, Sayı: 15, 2000, <http://eiop.or.at/eiop/texte/2000-015a.htm>, (09.10.2012).

Bumin, Kürşat. **Sivil Toplum ve Devlet: Kuramlar-Deneyler-Arayışlar**, Yazko, İstanbul, 1981.

Calhoun, Craig. **Habermas And The Public Sphere**, Ed. Craig Calhoun, The MIT Press, Cambridge, 1992, http://courses.ischool.berkeley.edu/i218/s15/calhoun_BPS_Introduction.pdf, (21.08.2012),

Cevizci, Ahmet. **Felsefe Sözlüğü**, Paradigma, İstanbul, 2000.

Charities Aid Foundation. **World Giving Index 2014: A Global View of Giving Trends**, https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-publications/caf_wgi2014_report_1555awebfinal.pdf, (03.06.2016).

Cohen, John ve Andrew Arato. **Civil Society and Political Theory**, MIT Press, New Baskerville, 1994.

Checkel, Jeffrey T. “Norms, Institutions, and National Identity in Contemporary Europe”, **International Studies Quarterly**, Cilt: 43, Sayı: 1, Mart 1999, <https://europeanization.files.wordpress.com/2011/03/2600966.pdf>, ss. 83-114 (23.04.2010).

Checkel, Jeffrey T. “Social Construction and Integration”, **Journal of European Public Policy**, Cilt: 6, Sayı: 4, 1999, ss. 545-560.

CNN Türk. <https://www.cnnturk.com/2007/turkiye/12/14/erdogan.ab.teror.orgutune.destek.veriyor/412077.0/index.html>, (07.09.2017).

Colas, Dominique. “Civil Society From Utopia To Management, From Marxism To Anti-Marxism”, **The South Atlantic Quarterly**, 94/4, 1995, ss. 1009-1023.

Community Research and Development Information Service. <http://cordis.europa.eu/econtent/>, (02.11.2017).

Community Research and Development Information Service. <http://cordis.europa.eu/fp5/src/over.htm>, (02.11.2017).

Community Research and Development Information Service. <http://cordis.europa.eu/fp5-euratom/home.html>, (02.11.2017).

Cox, Robert W. **Production, Power and World Order: Social Forces in the Making of History**, Columbia University Press, New York, 1987.

Çepal, Zuhale Ünalp. **AB Sivil Toplum Diyaloğu ve Türkiye: Demokratikleşme Bağlamında Sorunlar ve Beklentiler**, <http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=106>, (12.11.2011).

Dahrendorf, Ralf. “Sivil Toplumu Özerk Kurumlar Yaşatır”, çev. T. Balkan, **New Perspectives Quarterly: NPQ Türkiye**, Cilt: 1-2, 1991, ss. 71-73.

Demircan, Sunay. **Avrupa Birliği ve Sivil Toplum**,
<http://www.stgm.org/docs/1123447916AvrupaBirligi.doc>, (07.11.12).

Derrida, Jacques. “Force of Law: The Mystical Foundation of Authority”,
Deconstruction and the Possibility of Justice, Ed. D. Cornell, Routledge, New York, 1992, ss. 3-67.

Diamond, Larry. “Rethinking Civil Society: Toward Democratic Consolidation”,
Journal of Democracy, Cilt: 5, Sayı: 3, 1994, ss. 4-17,

Diez, Thomas. Apostolos Agnantopoulos, Alper Kaliber, “File: Turkey, Europeanization and Civil Society, Introduction”, **South European Society & Politics**, Cilt: 10, Sayı: 1, Nisan 2005, ss. 1-15.

Dışışleri Bakanlığı. **AB ile Aday Ülkeler Arasında Sivil Toplum Diyaloguna ilişkin Bildirimi**, http://www.mfa.gov.tr/ab-komisyonu_nun-ab-ile-aday-ulkeler-arasinda-sivil-toplum-diialoguna-iliskin-bildirimi-.tr.mfa, (09.10.2012).

Dışışleri Bakanlığı. http://www.mfa.gov.tr/ab-komisyonu_nun-ab-ile-aday-ulkeler-arasinda-sivil-toplum-diialoguna-iliskin-bildirimi-.tr.mfa, (03.10.2012).

Edwards, Michael. **Civil Society**, Polity Press, Cambridge, 2004.

Ehrenberg, John. **Civil Society: The Critical History of an Idea**, NY University Press, London, 1999.

Eilstrup-Sangiovanni, Mette. **Debates on European Integration: A Reader**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2006.

Ercan, Hülya. “Türkiye’de Sivil Toplum Tartışmaları Üzerine”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 26, Sayı: 1, Mayıs, 2002, ss. 69-79.

European Court of Auditors. **The European Commission's Management of Pre-Accession Assistance to Turkey**, Special Report No 16, 2009, <http://eca.europa.eu/en/Pages/NewsItem.aspx?nid=667>, (25.07.2017).

Ferguson, Adam. **An Essay on the History of Civil Society**, Ed. Duncan Forbes, Edinburg UP, Edinburg, 1966.

Forbes, Duncan. “Introduction to Adam Ferguson's An Essay on History of Civil Society”, **An Essay on the History of Civil Society**, Ed. Duncan Forbes, Edinburg UP, Edinburg, 1966, ss. xiii-xxi.

Francis, Andrew. “Poland: The Return to Europe”, **Pushing Back the Boundaries: the European Union and Central and Eastern Europe**, Ed. M. Mannin, Manchester University Press, Manchester, 1999, ss. 295-316.

Fromm, Erich. **Özgürlükten Kaçış**, çev. Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, İstanbul, 1993.

Genç Liderler ve Girişimciler Derneği. <http://www.jciturkiye.org>, (06.06.2016).

Gençkaya, Ömer Faruk. “Demokratik Sistemde Sivil Toplum Fonksiyonu ve Sivil Toplum-Devlet Düalizmi”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 18, Ankara, 1997, ss. 98-101.

Giddens, Anthony. **The Nation State and Violence: A Contemporary Critique of Historical Materialism**, Cilt: 2, Polity Press, Cambridge, 1992.

Giner, Salvador. “The Withering Away of Civil Society”, **Praxis International**, Cilt: 5, Sayı: 3, Ekim 1985, ss. 247-267.

Gramsci, Antonio. **Hapishane Defterleri: Felsefe ve Politika Sorunları Seçmeler**, Çev. Adnan Cemgil, Belge Yayınları, İstanbul, 2009.

Greenwood, Justin. “Governance and Organised Civil Society at the European Union Level: The Search for ‘Input Legitimacy’ through Elite Groups”, **Governance and Civil Society in the European Union: Exploring Policy Issues Volume 2**, Ed. C. Ruzza ve V. D. Sala, Manchester University Press, Manchester, 2007, ss. 31-46.

Gümrük ve Ticaret Bakanlığı. <http://english.gtb.gov.tr/external-relations/european-union/customs-2020-programme-and-taiaex>, (02.11.2017).

Habermas, Jürgen. “Why Europe Needs a Constitution?”, **New Left Review**, Sayı:11, Eylül-Ekim 2001, ss. 5-26.

Habermas, Jürgen. **Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü**, çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997.

Hall, Stuart, Bob Lumley ve Gregor McLennan. **Siyaset ve İdeoloji: Gramsci**, Birey Yayınları, Ankara, 1985.

Hegel, G.W.F. **Hukuk Felsefesinin Prensipleri**, çev. Cenap Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1991.

Heinelt, Hubert, Britta Meinke-Brandmeier. “Comparing Civil Society Participation in European Environmental Policy and Consumer Protection”, **Civil Society and Legitimate European Governance**, Ed. Stijn Smismans, Edward Elgar Publishing, Northampton, 2006, ss. 196-219.

Hobbes, Thomas. **Leviathan**, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1995.

http://www.csdproject.net/Portals/0/compendium_EN.pdf, (15.01.2012).

<http://www.social-economy.org.uk>, (04.12.2012).

Huberman, Leo. **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev. Murat Belge, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

İbrahim, Ferhad, Haidi Wedel. **Ortadoğu’da Sivil Toplumun Sorunları**, Çev. Erol Özbek, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.

<https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/derneksayilari.aspx>, (03.04.2017).

İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.

<https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/dernek-uye-sayilarinin-turkiye-nufusu.aspx>, (03.04.2016)

İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.

<https://www.dernekler.gov.tr/tr/AnasayfaLinkler/yillara-nevilere-ve-illere-g%C3%B6re-dernek-ve-uye-sayisi.aspx>, (14.04.2017).

İktisadi Kalkınma Vakfı. **Avrupa Birliği’nin Katılım Öncesi Mali Aracı IPA ve Türkiye**, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları Sayı: 222, İstanbul, 2008.

İnalçık, Halil. “Tarihsel Bağlamda Sivil Toplum ve Tarikatlar”, **Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslâm**, Der. E. Fuat Keyman ve A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, 1998, ss. 74-87.

İnsan Hakları Derneği. <http://www.ihd.org.tr/d-genel-merkezinde-arama-aansz-haberi-basksliyor/>, (02.06.2016).

İzmir Kalkınma Ajansı. <http://www.izka.org.tr/destekler/onceki-donem-mali-destek-programlari/>, (12.02.2016).

Kaldor, Mary, Ivan Vejvoda. “Democratisation in Eastern and Central European Countries”, **International Affairs**, Cilt: 73, Sayı: 1, Ocak 1997, ss. 59-82, http://is.muni.cz/el/1490/jaro2015/CZS01/um/8-2_Kaldor-Vejvoda.pdf, (17.06.2016).

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi: Nizamı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)**, V. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

Karataş, Halil. **Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardımları**, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

Katılım Öncesi Yardım Aracı. <http://ipa.sanayi.gov.tr/tr/default>, (11.12.2015).

Katılım Öncesi Yardım Aracı. <http://www.ipa.gov.tr/TR/Anasayfa.aspx>, (11.12.2015).

Keane, John. **Civil Society: Old Images New Visions**, Polity Press, Oxford, 1998.

Keane, John. **Demokrasi ve Sivil Toplum**, Çev. Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994.

Keser, Hasan. “Avrupa Bütünleşme Sürecinde Yerel Yönetimler”, **Yerel Yönetimler Kongresi: Düünden Bugüne Yerel Yönetimlerde Yeniden Yapılanma**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale, 2004, ss. 118-125.

Ketola, Markus. **Europeanization and Civil Society: Turkish NGO’s as Instruments of Change**, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2013.

Keyman, E. Fuat. “Nasıl Bir Liberal Demokrasi”, **Diyalog**, Türk Demokrasi Vakfı, Sayı: 1, 1996, ss. 93-109.

Keyman, E. Fuat. “Sivil Toplum, Demokratikleşme ve Türkiye-AB İlişkileri”, **AB, Bütünleşme ve STK’lar**, Der. Alper Akyüz, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss. 14-29.

Keyman, E. Fuat. “Türkiye’de ve Avrupa’da Sivil Toplum”, **İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi, Sivil Toplum ve Demokrasi Konferansı Yazıları**, Sayı: 3, 2004,
http://stk.bilgi.edu.tr/docs/keyman_std_3.pdf#search=%22keyman%20avrupa'da%20ve%20t%C3%BCrkiyede%20sivil%20toplum%20%22> (24.08.2012).

Kılıç, Cem. “Sosyal Girişim Şart!”, **Milliyet Gazetesi**, 02.10.2013,
<http://www.milliyet.com.tr/sosyal-girisim-sart-/ekonomi/ydetay/1771376/default.htm>, (09.03.2016).

Kumar, Krishan. “Civil Society; An Inquiry into the Usefulness of An Historical Term”, **British Journal of Sociology**, Cilt: 44, Sayı: 3, Eylül 1993, ss. 375-395.

Ladrech, Robert. “Europeanisation of Domestic Politics and Institutions: the Case of France”, **Journal of Common Market Studies**, Cilt: 32, Sayı: 1, 1994, ss. 69-88.

Locke, John. **Yönetim Üzerine İkinci İnceleme: Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni, Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme**, Çev. Fahri Bakırcı, Ebabil Yayıncılık, Ankara, 2012.

Maier-Rigaud, Remi. **International Organizations as Corporate Actors: Agency and Emergence in Theories of International Relations**, Preprints of the Max Planck Institute on Collective Goods, Bonn, 2008.

Maloney, William A., Jan W. Van Deth. **Civil Society and Governance in Europe: From National to International Linkages**, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2008.

March, James G., Johan P. Olsen. **Rediscovering Institutions: The Organizational Basics of Politics**, The Free Press, New York, 1989.

March, James G., Johan P. Olsen. "The Institutional Dynamics of International Political Orders", **International Organization**, Cilt: 52, Sayı: 4, 1998, ss. 943-69.

Marx, Karl. **Ekonomi Politikiin Eleştirisine Katkı**, Sol Yayınları, Çev. Sevim Belli, Ankara, 2011.

Marx, Karl. **Kapital: Ekonomi Politikiin Eleştirisi, Cilt 1 Sermayenin Üretim Süreci**, çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

Marx, Karl. **Yahudi Sorunu**, çev. M. İlhan Erdost, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

Mendelson, Sarah E., John K. Glenn. "Democracy Assistance and NGO Strategies in Post-Communist Societies," **Carnegie Endowment for International Peace Working Paper**, Democracy and Rule of Law Project - Global Policy Program, Sayı: 8, Washington, Şubat 2000, <http://carnegieendowment.org/files/final.pdf>, (15.06.2016).

Merkezi Finans ve İhale Birimi. <http://www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1316/Award.doc>, (25.12.2014).

Merkezi Finans ve İhale Birimi. http://www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1318/Basvuru_Rehberi.doc, (25.12.2014).

Merkezi Finans ve İhale Birimi. http://www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1366/e11_publication_en.doc, (25.12.2014).

Merkezi Finans ve İhale Birimi. http://www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1366/Voc_Test_Merkezleri_Hibe_Rehberi.doc, (25.12.2014).

Merkezi Finans ve İhale Birimi. http://www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1523/e11_publication_en.pdf, (26.12.2014).

Merkezi Finans ve İhale Birimi. http://www.cfcu.gov.tr/attachments/tender/1523/Hibe_Basvuru_Rehberi.doc, (26.12.2014).

Merkezi Finans ve İhale Birimi. http://www.cfcu.gov.tr/hibe_list.php?lng=tr, (25.12.2014).

Merkezi Finans ve İhale Birimi. http://www.cfcu.gov.tr/sites/default/files/cfcu-static/2013_tr.pdf, (31.12.2015).

Merkezi Finans ve İhale Birimi. www.cfcu.gov.tr/sites/default/files/tenderfiles/Yerel_Duyuru_6.doc, (26.12.2014).

Merkezi Finans ve İhale Birimi. www.cfcu.gov.tr/sites/default/.../Ek_C___Mant_ksal___er_eve.doc, (05.12.2013).

Mouffe, Chantal. **Demokratik Paradoks**, Çev. A. Cevdet Aşkın, Epos Yayınları, Ankara, 2002.

Nielsen, Kai. “Reconceptualization Civil Society for Now: Some Somewhat Gramscian Turnings”, **Toward A Global Civil Society**, Ed. Michael Walzer, Berghahn Books, Oxford, 1995, ss. 41-68.

Onbaşı, Funda. **Sivil Toplum**, L&M Yayınları, İstanbul, 2005.

Özdemir, Haluk. **Avrupa Mantiğı**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.

Özler, Zeynep. **Lizbon Antlaşması**, İktisadi Kalkınma Vakfı Değerlendirme Notu, 2009, s. 1, http://www.ikv.org.tr/images/upload/data/files/lizbon_antlasmasi.pdf, (18.12.2012).

Paine, Thomas. **İnsan Hakları**, Çev. M. Osman Dostel, MEB. Yayınları, İstanbul, 1964.

Palabıyık, M. Serdar, Ali Yıldız. **Avrupa Birliği**, ODTÜ Yayınları, Ankara, 2008.

Pollack, Marc A. “Rational Choice and EU Politics”, **Handbook of European Union Politics**, Ed. K.E. Jørgensen, M.A. Pollack ve B. Rosamond, Sage Publications, London, 2007, ss. 31-55.

Pridham, Geoffrey. **Designing Democracy: EU Enlargement and Regime Change in Post-Communist Europe**, Palgrave Macmillan, New York, 2005.

Radaelli, Claudio. “Europeanisation: Solution or Problem?”, **European Integration Online Papers**, Cilt: 8, Sayı: 16, 2004, <http://www.eiop.or.at/eiop/pdf/2004-016.pdf>, (21.08.2012).

Raines, Thomas, Matthew Goodwin ve David Cutts. “The Future of Europe: Comparing Public and Elite Attitudes”, **Chatham House the Royal Institute of International Affairs Europe Programme Research Paper**, June 2017, <https://www.chathamhouse.org/publication/future-europe-comparing-public-and-elite-attitudes>, (20.07.2017).

Risse, Thomas. “Social Constructivism and European Integration”, **European Integration Theory**, Ed. A. Wiener ve T. Diez, Oxford University Press, New York, 2004, ss. 159-176.

Rosamond, Ben. **Theories of European Integration**, St. Martin’s Press, New York, 2000.

Sabine, George. **Yakın Çağ Siyasal Düşünceler Tarihi**, Çev. Özer Ozankaya, Gündoğan Yayınları, Ankara 1991.

Sander, Oral. **Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 6. Baskı, Ankara, 1998.

Sarıbay, Ali Yaşar. **Kamusal Alan, Diyalojik Demokrasi, Sivil İtiraz**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Sariolghalam, Mahmood, “Ortadoğu’da Sivil Toplum Umutları: Kültürel Engeller Üzerine Bir Çözümleme”, Çev. Ahmet Fethi, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Ed. Elisabeth Özdalga ve Sune Persson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 74-82.

Saurugger, Sabine. “Democratic ‘Misfit?’ Conceptions of Civil Society Participation in France and European Union”, **Political Studies**, Cilt: 55, Sayı: 2, Haziran 2007, ss. 384–404.

Savran, Gülnur. **Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx**, Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987.

Schmidt, James. “Civil Society and Social Things: Setting the Boundaries of the Social Sciences”, **Social Research**, Cilt: 62, Sayı: 4, Kış 1995, ss. 902-932.

Schmidt, Manfred G. **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, çev. M. Emin Köktaş, Vadi Yayınları, Ankara, 2002

Smismans, Stijn. “European Civil Society: Shaped by Discourses and Institutional Interests”, **European Law Journal**, Cilt: 9, Sayı: 4, Eylül 2003, ss. 473–495.

Sivil Toplum Diyalogu Programı. <http://siviltoplumdiyalogu.org/us/>, (12.02.2016).

Soydan, Macit. “AB Terörist İlan Edilsin”, **Yeniçağ Gazetesi**, 04.04.2008, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ab-terorist-ilan-edilsin-6194h.htm>, (07.09.2017).

t24 Bağımsız İnternet Gazetesi. “Türkiye’de AB’ye Destek %75’e Çıktı”, 10.05.2016, <http://t24.com.tr/haber/turkiyede-abye-destek-yuzde-75e-cikti,339764>, (15.09.2017).

TACSO. **Civil Society Needs Assessment Report**, 2014, http://www.tacso.org/data/dokumenti/pdf/nar_tr2014april.pdf, (19.02.2016).

TACSO. http://tacso.org/doc/doc_brochure_tr.pdf, (27.12.2014).

TACSO. <http://tacso.org/doc/TACSO%20P2P%20eng.pdf>, (27.12.2014).

Tandoğan, Muhammed. “Konstrüktivizm (Sosyal İnşacılık) Kuramı Bağlamında Afrika Birliği”, **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 4, Sayı. 3, 2015, <http://itobiad.com/article/view/5000131526/5000132218>, (15.02.2016), ss. 634-650.

Taylor, Charles. **Modernliğin Sıkıntıları**, çev. Uğur Canbilen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

Tibi, Bassam. “İslam Uygarlığında Sivil Toplumun Kültürel Dayanağı: İslam ve Demokrasi-Uygarlıklar Arasındaki Köprüler”, Çev. Ahmet Fethi, **Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası**, Ed. Elisabeth Özdalga ve Sune Persson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998.

The National Center for Biotechnology Information. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5543862/>, (02.11.2017).

Tocqueville, Alexis De. **Amerika’da Demokrasi**, çev. İhsan Sezal, Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994.

Tosun, Gülgün E. **Demokratikleşme Perspektifinden Devlet - Sivil Toplum İlişkisi: Türkiye Örneği**, Alfa, İstanbul, 2001.

Tosun, Tanju. “Merkez Sol, Yenilenme ve İktidar”, **Radikal Gazetesi, Radikal İki Eki**, 02.09.2007, s. 4.

Tunçay, Mete. “Sivil Toplum ile İlgili Kavramlar”, **Tanzimattan Günümüze İstanbul’da Sivil Toplum Kuruluşları**, Ed. A. N. Yüçetürk, İ. Turan ve M. Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, ss. ix-xv.

Türkiye Belediyeler Birliği. **Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı**, http://www.tbb.gov.tr/mevzuat/kanunlar/Avrupa_Yerel_Yonetimler_ozerklik_Sarti.pdf, (18.04.2017)

Türkiye Cumhuriyeti ÇSGB AB Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. <http://www.remote.ikg.gov.tr/openform/HRDOP.aspx>, (11.12.2015).

Türkiye İstatistik Kurumu. http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1059, (10.04.2017).

Türkiye İş Kurumu. **Kadın İstihdamının Desteklenmesi Operasyonu Hibe Programı Projeler Özeti**, http://www.ab.gov.tr/files/CSD/kadin_istihdami_compendium.pdf, (02.06.2016).

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği. “STK’lardan, ‘AB müzakere sürecini hızlandırın’ Çağrısı, Basın Bildirisi, Nisan 2011, <http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2011/04/030-031.pdf>, (02.06.2016).

TÜSEV. **Sivil Toplum İzleme Raporu 2012**, TÜSEV Yayınları, İstanbul, 2012.

TÜSEV. **Sivil Toplum İzleme Raporu**, TÜSEV Yayınları, İstanbul, 2011, http://www.tusev.org.tr/usrfiles/files/Izleme_Raporu_2011.pdf, (04.08.2012).

TÜSEV. **Sivil Toplum İzleme Raporu 2013-2014**, TÜSEV Yayınları, İstanbul, 2015.

TÜSEV. **Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası, CIVICUS Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Ülke Raporu II**, TÜSEV Yayınları, İstanbul, 2011.

UCLG-MEWA (IULA-EMME - Dünya Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Teşkilatı), **Yerel Yönetimlerin Avrupa Birliği İçindeki Yeri ve İşlevleri**, UCLG-MEWA (IULA-EMME), İstanbul, 2005.

Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, <http://op.ubak.gov.tr>, (11.12.2015).

Uzunhasan, H. Selen Akçalı. “Türkiye, Avrupa Birliği ve Sivil Toplum: Tamamlanmamış Bir Devrim”, <https://www.opendemocracy.net/openglobalrights/h-selen-ak%C3%A7al%C4%B1-uzunhasan/t%C3%BCrkiye-avrupa-birli%C4%9Fi-ve-sivil-toplum-tamamlanmam%C4%B1%C5%9F-bir-d>, (02.06.2016).

Vakıflar Genel Müdürlüğü. <http://www.vgm.gov.tr/icerik.aspx?Id=192>, (03.04.2017).

Wendt, Alexander. “Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, **International Organization**, Cilt. 46, Sayı. 2, Bahar 1992, ss. 391-425.

Yaşama Dair Vakfı. **Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi ve Sivil Toplum Kamu İşbirliğinin Güçlendirilmesi Projesi: Sivil Toplum Kuruluşlarına Yönelik Algı Ve Yaklaşımlar**, <http://tr.yada.org.tr/pdf/4537ea420a0c48c9ca6acb81213hdsad2312da.pdf>, (10.02.2016).

Yaşama Dair Vakfı. **Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi Ve Sivil Toplum**

Kamu İşbirliğinin Güçlendirilmesi Projesi: Verilerle Sivil Toplum Kuruluşları,
<http://en.yada.org.tr/pdf/c9b3f2a6d1595bde1124f6df6e830903.pdf>, (05.04.2017).

Youngs, Richard. “European Union Democracy Promotion Policies: Ten Years On”, European Foreign Affairs Review, Cilt. 6, Sayı. 3, 2001, ss. 355-373.

Zolkos, Magdalena. “The Copenhagen Human Rights Criteria and The Relevance of the Post-Communist Context”, **UACES Conference**, Londra, Nisan 2003.

EKLER

EK 1: 2002-2014 Döneminde Uygulanan AB Hibe Programları³⁷⁴

Program Adı ve Programlama Yılı	Hibe Programı	Hibe Programını Uygulayan Kuruluş	Bütçe (Avro)	Proje Sayısı
MEDA Programı	Doğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Programı: · Turizm ve Çevre Hibe Programı · Tarım ve Kırsal Kalkınma Hibe Programı · Sosyal Kalkınma Hibe Programı · KOBİ Hibe Programı	Kalkınma Bakanlığı	29.047.351,96	309
MEDA Programı	Euro-MedYouth III Programme	Ulusal Ajans	61.163,33	2
İdari İşbirliği Programı	Sivil Toplum Diyalogu: Bilgi Köprüleri Hibe Programı	Avrupa Birliği Bakanlığı	2.061.340,65	28
Katılım Öncesi Mali Yardım (2002)	Aktif İşgücü Piyasaları Yeni Fırsatlar Hibe Programı	Türkiye İş Kurumu	31.956.649,89	245
Katılım Öncesi Mali Yardım (2003)	STK'lar ile Kamu Diyalogunun Artırılması Hibe Programı	Avrupa Birliği Bakanlığı	483.719,16	11
Katılım Öncesi Mali Yardım (2003)	Samsun-Kastamonu-Erzurum Bölgesel Kalkınma Programı: · Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı · Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ) Hibe Programı · Küçük Ölçekli Altyapı Hibe Programı	Kalkınma Bakanlığı	48.274.198,74	396
Katılım Öncesi Mali Yardım (2003)	Bulgaristan ile Sınır Ötesi İşbirliği I	Kalkınma Bakanlığı	456.190,20	9
Katılım Öncesi Mali Yardım (2004)	Sivil Toplumun Güçlendirilmesi Hibe Programı	Sivil Toplum Geliştirme Merkezi	675.356,24	34

³⁷⁴ Avrupa Birliği Bakanlığı, STK'lara Sağlanan Destekler, ss.47-52.

Katılım Öncesi Mali Yardım (2004)	Sosyal Diyalogun Güçlendirilmesi Hibe Programı	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	1.672.732,67	26
Katılım Öncesi Mali Yardım (2004)	Sürdürülebilir Kalkınmanın Desteklenmesi Hibe Programı	Kalkınma Bakanlığı	912.015,89	23
Katılım Öncesi Mali Yardım (2004)	Kültürel Hakların Desteklenmesi: - Yayıncılık Destek Hibe Programı - Kültürel Girişimler Hibe Programı	Kültür ve Turizm Bakanlığı	1.462.633,38	25
Katılım Öncesi Mali Yardım (2004)	Ağrı-Kayseri-Konya-Malatya Bölgesel Kalkınma Programı · Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı · KOBİ Hibe Programı · Küçük Ölçekli Altyapı Hibe Programı	Kalkınma Bakanlığı	84.915.823,27	510
Katılım Öncesi Mali Yardım (2004)	Bulgaristan ile Sınır Ötesi İşbirliği II	Kalkınma Bakanlığı	462.646,11	13
Katılım Öncesi Mali Yardım (2005)	Katılım Öncesi Süreçte STK'ların Güçlendirilmesi: · Kadın Hakları Hibe Programı · Engelli Hakları Hibe Programı · Tüketici Hakları Hibe Programı · Çocuk Hakları Hibe Programı · Çevrenin Koruması Hibe Programı	Avrupa Birliği Bakanlığı	5.277.641,30	93
Katılım Öncesi Mali Yardım (2005)	Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Programı · Yerel Kalkınma Girişimleri Hibe Programı · KOBİ Hibe Programı · Turizm ve Çevre Altyapısı Hibe Programı	Kalkınma Bakanlığı	24.000.000	213
Katılım Öncesi Mali Yardım (2005)	Bulgaristan ile Sınır Ötesi İşbirliği III	Kalkınma Bakanlığı	454.242,63	13
Katılım Öncesi Mali Yardım (2006)	AB Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyalogunun Geliştirilmesi I: · Kentler ve Belediyeler Hibe Programı · Üniversiteler Hibe Programı · Meslek Örgütleri Hibe Programı · Gençlik STK'ları Hibe Programı	Avrupa Birliği Bakanlığı	19.294.805,56	119

Katılım Öncesi Mali Yardım (2006)	Aktif İstihdam Tedbirleri Hibe Planı	Türkiye İş Kurumu	15.994.821,26	101
Katılım Öncesi Mali Yardım (2006)	Türkiye’de Sivil Toplumun Desteklenmesi: Katılımcı Demokrasi İçin Yerel Hareket	Sivil Toplum Geliştirme Merkezi	399.997,69	47
Katılım Öncesi Mali Yardım (2006)	AB-Türkiye Odaları Forumu	TOBB-Eurochambers	2.248.788,39	22
Katılım Öncesi Mali Yardım (2006)	Türkiye’de Sivil Toplumun Güçlendirilmesi: Sivil Topluma Bütüncül Yaklaşım ve Katılımcı Yerel Projeler	Sivil Toplum Geliştirme Merkezi	499.836,23	21
Katılım Öncesi Mali Yardım (2006)	Bulgaristan ile Sınır Ötesi İşbirliği IV	Kalkınma Bakanlığı	620.666,90	17
Katılım Öncesi Mali Yardım (2006)	Sel Riskinin Azaltılması: · Sosyal Destek Hibe Programı · Fiziksel Planlama ve Yatırım Hibe Programı	GAP İdaresi	14.999.999,83	37
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	İstanbul 2010 Kültür Başkenti Hibe Programı	İstanbul 2010 Kültür Başkenti Ajansı	1.519.597,40	11
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma	Voc-Test Merkezleri	Mesleki Yeterlilik Kurumu	6.618.993,68	26
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2007)	AB Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyaloğunun Geliştirilmesi II- Tarım ve Balıkçılık Bileşeni	Avrupa Birliği Bakanlığı	2.796.219,82	23
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2007)	AB Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyaloğunun Geliştirilmesi II- Kültür ve Sanat Bileşeni	Avrupa Birliği Bakanlığı	2.221.068,51	19
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2007)	AB Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyaloğunun Geliştirilmesi II- Mikro Hibe Bileşeni I-II	Avrupa Birliği Bakanlığı	276.576,84	57

IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2007)	Türkiye'nin Az Gelişmiş Bölgelerindeki Kadınların ve Kadın STK'larının Güçlendirilmesi Hibe Programı	GAP Bölge Kalkınma İdaresi	2.951.901,74	36
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2008)	AB-Türkiye Kültürlerarası Diyalog: Kültür ve Sanat Hibe Programı	Kültür ve Turizm Bakanlığı	1.802.391,80	17
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2008)	Sivil Toplum Hizmeti Türkiye-AB Kültürlerarası Diyalog Hibe Programı: Müzeler Bileşeni	Kültür ve Turizm Bakanlığı	2.030.097,00	21
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2008)	Sivil Toplum Örgütleri Arasında Diyalogun Geliştirilmesi Hibe Programı	Sivil Toplum Geliştirme Merkezi	797.508,17	23
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2008)	Yerel Düzeyde Sivil Katılımın Güçlendirilmesi Hibe Programı	Sivil Toplum Geliştirme Merkezi	199.575,90	23
IPA-II Sınırötesi İşbirliği Programları (2007-2013)	Karadeniz Havzasında Sınır Ötesi İşbirliği Programı	Avrupa Birliği Bakanlığı	1.036.908,80	9
IPA-IV İnsan Kaynaklarının Güçlendirilmesi	Hayat Boyu Öğrenmenin Desteklenmesi	Milli Eğitim Bakanlığı	4.996.769,34	45
IPA-IV İnsan Kaynaklarının Güçlendirilmesi	Kayıtlı İstihdamın Teşvik Edilmesi Projesi	Sosyal Güvenlik Kurumu	9.317.650,51	42
IPA-IV İnsan Kaynaklarının Güçlendirilmesi	Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi	Türkiye İş Kurumu	24.505.625,38	135
IPA-IV İnsan Kaynaklarının Güçlendirilmesi	Genç İstihdamının Güçlendirilmesi	Türkiye İş Kurumu	24.308.787,69	128
IPA-IV İnsan Kaynaklarının Güçlendirilmesi	Okul Öncesi Eğitimin Güçlendirilmesi	Milli Eğitim Bakanlığı	5.233.380,48	75
IPA-IV İnsan Kaynaklarının Güçlendirilmesi	Özellikle Kız Çocuklarının Okullaşma Oranının Artırılması	Milli Eğitim Bakanlığı	9.822.287,16	89
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2009)	Özürülerin Toplumsal Entegrasyonunun Geliştirilmesi Hibe Programı	Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı	1.931.617,36	23

IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2009)	Demokratik Vatandaşlık ve İnsan Hakları Eğitimi Hibe Programı	Milli Eğitim Bakanlığı	2.603.609,44	31
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2009)	Sivil Toplum Diyalogu - AB Türk Odaları Forumu II AB-Türkiye Odaları Ortaklık Hibe Programı	TOBB Eurochambers	2.520.000.000	21
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2009)	Kadına Yönelik Şiddetle Mücadelede Yerel ve Ulusal STK'ların Kapasitesinin Güçlendirilmesi Hibe Programı	İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü	2.969.935,47	20
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2011)	Sivil Toplum Örgütleri Arasında Diyalogun Geliştirilmesi II Hibe Programı	Sivil Toplum Geliştirme Merkezi	1.258.042,69	29
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2010)	AB Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyalogunun Geliştirilmesi III- Siyasi Kriterler	Avrupa Birliği Bakanlığı	4.911.037,182	39
IPA-I Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma (2010)	AB Türkiye Arasında Sivil Toplum Diyalogunun Geliştirilmesi III- Medya	Avrupa Birliği Bakanlığı	2.115.327,64	16
IPA-IV İnsan Kaynaklarının Güçlendirilmesi	Türkiye'de Mesleki ve teknik Eğitimin Kalitesinin Artırılması Operasyonu II	Milli Eğitim Bakanlığı	14.649.850,87	70

EK 2: Hibe Programları Kapsamında Desteklenen Projelerin Kuruluşlara Göre Dağılımı (2002 Yılından Kasım 2014'e kadar) ³⁷⁵

Sıra	Kuruluş	Sözleşme Adedi	Hibe Tutarı (Avro)
1	Sivil Toplum Kuruluşları (Dernekler/Vakıflar)	972	89.230.433
2	KOBİ'ler	654	47.767.999
3	Belediyeler	416	116.381.241
4	Odalar	390	42.997.087
5	Üniversite-Yüksekokul	191	28.849.321
6	Birlikler	135	20.635.326
7	Köylere Hizmet Götürme Birlikleri	114	23.897.300
8	Meslek Liseleri	101	15.138.045
9	İl Özel İdareleri	83	20.631.699
10	Kooperatifler	75	6.273.153
11	Çiftçi Grupları	65	5.311.119
12	İlköğretim Okulları	61	5.282.423
13	Sendikalar	51	7.147.642
14	Halk Eğitim Merkezleri	39	5.105.828
15	Kamu Kurumları	57	9.784.728
16	Muhtarlıklar	36	4.894.680
17	Liseler	9	1.003.057
18	Kalkınma Ajansı	9	1.707.885
19	Rehberlik ve Araştırma Merkezleri	6	532.871
20	Anaokulu	5	376.441
21	Diğerleri	69	8.013.533
	Toplam	3.538	460.961.811

³⁷⁵ Avrupa Birliği Bakanlığı, STK'lara Sağlanan Destekler, s. 53.

EK 3: Ana Yararlanıcıların Bulunduğu İllere Göre Proje Sayıları³⁷⁶

İller	Proje Sayıları
İstanbul	138
Ankara	118
Adana	23
Sivas	21
Bursa	18
Van	18
Kayseri	17
Samsun	17
İzmir	16
Diyarbakır	14
Mardin	12
Trabzon	11
Antalya	10
Gaziantep; Giresun; Rize	9
Denizli; Konya; Şanlıurfa	8
Adıyaman; Kahramanmaraş; Uşak	7
Amasya; Eskişehir; Hatay; Kocaeli; Ordu	6
Batman; Bingöl; Gümüşhane; Mersin	5
Bayburt; Çorum; Erzurum; Hakkari; Muş; Nevşehir; Niğde; Tekirdağ	4
Ağrı; Aydın; Balıkesir; Çanakkale; Edirne; Erzincan; Kastamonu; Kırklareli; Sinop; Tokat	3
Afyon; Aksaray; Bolu; Çankırı; Elazığ; İğdır; Kilis; Malatya; Muğla; Şırnak; Tunceli; Yalova	2
Bartın; Bitlis; Düzce; Isparta; Karabük; Kars; Kırşehir; Kütahya; Manisa; Sakarya; Zonguldak	1

³⁷⁶ Akay, s. 57.

EK 4: AB Tarafından Destek Sağlanan Projelerden Örnekler³⁷⁷

1. İstanbul'da faaliyet gösteren Toplum ve Demokrasi Derneği'nin Danimarka'dan Yeni Avrupa Vakfı ile ortak gerçekleştirdiği "Küresel Yurttaş" projesi, Temmuz 2008 tarihinde başlamış ve 12 ay sürmüştür. Bütçesi 94.648,76 Avro olan proje kapsamında, iki ülke gençlerinin AB ve Türkiye arasındaki kültürel diyalogun bir parçası olması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda iki ülkedeki üniversite öğrencilerinden seçilen 30 kişilik bir gruba küresel yurttaşlık kavramı ve temel bileşenleri hakkında çalışma toplantıları düzenlenmiştir.

2. Ankara'da bulunan Yurt Yuva Derneği, Bulgaristan'ın Sivil Toplumun Sürdürülebilir Gelişimi Kulübü ve Romanya'nın ECOSENS Derneği tarafından hazırlanan "Türk Gençleri için Çatışma ve Çeşitlilik Yönetimi Üzerine Eğitimci Eğitimi" projesi yine 2008 Temmuzunda başlamış ve 12 ay sürmüştür. Bütçesi 96.717,12 Avro olan projede, genç ve dinamik bir nüfusun çatışma ve çeşitlilik yönetimi becerisini kazanabilmesi için eğitimcilere eğitim verilmesi hedeflenmiştir. 20 eğiticilere kültürel çeşitlilik ve çatışma yönetimi eğitimi verildikten sonra, gençlik organizasyonlarından 45 katılımcıya pilot bir eğitim düzenlenmiştir. Proje kapsamında ayrıca, 300 poster, 200 broşür, 100 kitapçık, 50 eğitim kitabı ve 4 bez pankart dağıtılmış ve bir de konferans düzenlenmiştir.

3. Uşak Genç İşadamları Derneği tarafından Avrupa Türk İşadamları ve Sanayiciler Derneği ile ortaklaşa gerçekleştirdiği "Türk-Alman Genç Girişimciler Teşebbüsü" projesi 2008 Temmuzunda başlayan 12 aylık bir projedir. Bütçesi 103.754,99 Avro olan projede, Uşak ilindeki iş dünyasına yönelik faaliyet gösteren STK'ların, genç girişimciliği alanındaki AB politika ve uygulamalarını en iyi örnekleriyle öğrenmeleri amaçlanmıştır. Bu amaçla Dusseldorf ile Uşak iş dünyası arasında bir işbirliği kurularak çeşitli eğitimler düzenlenmiştir.

4. Adana Genç İletişim Derneği'nin Çek Cumhuriyetinden Hodina H Derneği ve Polonya'dan Stowarzyszenie Sensu Stricto Derneği ile ortak projesi "Gelecek için Gençlik Hareketi" projesi Temmuz 2008'den Kasım 2009'a kadar sürmüştür. 100.023,54 Avro bütçeli projenin amacı farklı ülkelerdeki gençlik

³⁷⁷ Burada sunulan projeler ve daha fazlası için, bkz. http://www.csdproject.net/Portals/0/compendium_EN.pdf, (15.01.2012).

organizasyonları arasında ağ kurmak ve bu ağ sayesinde önyargıları azaltarak gelecek için yeni projeler üretilmesinin önünü açmaktır.

5. “Uluslararası Göçün Kentsel Alanlarda Düzenlenmesi” projesi, Göç Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 2008-2009 yılları arasında uygulanmış olup Türkiye, İtalya ve İspanya'daki kentsel alanlarda uluslararası göç konusuna ilişkin disiplinler arası araştırma faaliyetleri yürütülmesini ve bu alanda faaliyet gösteren temel aktörler arasında diyalog ve işbirliğinin geliştirilmesini hedeflemiştir. Toplam bütçesi 239.093,72 Avro'dur. Proje kapsamında, AB'nin “sınır” ülkelerinde uluslararası göç hakkında farkındalığı artırmak ve çok-kültürlülük anlayışının yerleştirmek amacıyla, araştırmalar, uluslararası konferanslar ve çalıştaylar ve bilimsel yayınlar hazırlanması gibi faaliyetler gerçekleştirilmiştir.